

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАЙДИК ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 343.13:343.322:347.965(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАХИСНИК У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. А. Байдик**

Науковий керівник: **Погорецький Микола Анатолійович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ–2026

АНОТАЦІЯ

Байдик О. А. Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному теоретико-правовому, кримінальному процесуальному та криміналістичному дослідженню процесуального статусу, функції та діяльності захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду, передбачену ст. 111 КК України. У роботі сформовано цілісну наукову концепцію реалізації права на захист у кримінальних провадженнях цієї категорії з урахуванням особливостей воєнного стану, застосування спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів, матеріалів із державною таємницею та підвищеного суспільного значення проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки України.

Актуальність дослідження зумовлена істотним збільшенням кількості кримінальних проваджень про державну зраду після початку збройної агресії російської федерації проти України та особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Такі провадження характеризуються підвищеною складністю доказування, використанням спеціальних засобів отримання доказової інформації, широким застосуванням процесуальних обмежень, а також необхідністю забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та фундаментальними правами людини. У цих умовах діяльність захисника набуває особливого значення як одного з основних механізмів забезпечення справедливості кримінального провадження.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий, історико-правовий, статистичний та соціологічний методи наукового пізнання. Емпіричну базу дослідження склали матеріали судової практики, рішення Верховного Суду,

практика Європейського суду з прав людини, результати анкетування адвокатів, суддів, прокурорів, слідчих та науково-педагогічних працівників, а також матеріали кримінальних проваджень щодо державної зради.

У роботі сформульовано теоретичні положення щодо процесуального статусу захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду та обґрунтовано його загальну, спеціальну й гарантійно-компенсаторну складові. Доведено, що у справах цієї категорії захисник виконує не лише традиційну функцію представництва інтересів підозрюваного або обвинуваченого, а й функцію процесуального компенсатора, спрямовану на врівноваження фактичної доказової та інформаційної переваги сторони обвинувачення.

Уточнено співвідношення понять захисту у кримінальному провадженні та функції захисту. Захист у кримінальному провадженні визначено як систему правових гарантій, процесуальних засобів та діяльності уповноважених суб'єктів, спрямованих на забезпечення прав особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування. Функцію захисту охарактеризовано як самостійний напрям кримінальної процесуальної діяльності сторони захисту, змістом якого є спростування підозри чи обвинувачення, встановлення виправдувальних або пом'якшуючих обставин, перевірка доказів та забезпечення дотримання прав людини.

Уперше комплексно обґрунтовано криміналістичні засади реалізації функції захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду. Доведено, що ефективна діяльність захисника у справах цієї категорії передбачає не лише використання процесуальних засобів захисту, а й застосування криміналістичних рекомендацій щодо висунення та перевірки захисних версій, аналізу доказів, оцінки їх допустимості та достовірності, роботи з цифровими доказами, результатами негласних слідчих (розшукових) дій та матеріалами з обмеженим доступом.

Досліджено особливості участі захисника на стадії досудового розслідування. Розкрито специфіку діяльності захисника під час повідомлення про підозру, затримання, застосування запобіжних заходів та інших заходів

забезпечення кримінального провадження. Обґрунтовано необхідність розмежування формальної та фактичної підозри, а також доцільність забезпечення права на захист із моменту фактичного кримінального переслідування особи. Встановлено, що повідомлення про підозру у справах про державну зраду повинно відповідати підвищеним вимогам щодо конкретизації фактичних обставин і змісту обвинувачення.

Значну увагу приділено участі захисника під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та роботі з доказами. Обґрунтовано необхідність посилення процесуальних гарантій сторони захисту щодо перевірки законності отримання доказів, результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових даних та матеріалів контррозвідувальної діяльності. Запропоновано модель триступеневої перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій, яка включає правовий, технічний та змістовий рівні аналізу.

Досліджено особливості реалізації функції захисту під час судового провадження. Встановлено, що підготовче судове провадження має виконувати самостійну гарантійну функцію та виступати процесуальним фільтром між досудовим розслідуванням і судовим розглядом. Розкрито особливості діяльності захисника під час судового розгляду, участі в дослідженні доказів, допиті свідків, аналізі висновків експертів, використанні спеціальних знань, роботі з цифровими доказами та реалізації права на судові дебати.

Особливу увагу приділено питанням допустимості доказів, процесуальної добросовісності доказування, використанню результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів, застосуванню спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, а також міжнародним стандартам права на захист. Обґрунтовано доцільність застосування концепції процесуальної добросовісності доказування як критерію оцінки законності та справедливості кримінального провадження.

Досліджено участь захисника в апеляційному, касаційному та екстраординарному перегляді судових рішень. Доведено, що стадії перегляду судових рішень виконують гарантійну, контрольну та правовідновлювальну

функції, забезпечуючи виправлення судових помилок, перевірку законності доказування та формування єдності судової практики. Обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів перегляду вироків, ухвалених у порядку спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого.

За результатами дослідження сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування. Запропоновано нормативно уточнити момент виникнення права на захист, удосконалити порядок доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю, розширити процесуальні можливості сторони захисту щодо збирання доказів, запровадити додаткові гарантії перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій, удосконалити порядок спеціального кримінального провадження та посилити судовий контроль за обмеженням процесуальних прав сторони захисту.

Ключові слова: захисник, адвокат, право на захист, функція захисту, процесуальний статус захисника, державна зрада, кримінальне провадження, криміналістичні засади захисту, доказування, цифрові докази, негласні слідчі (розшукові) дії, державна таємниця, судове провадження, підготовче судове провадження, апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень, воєнний стан, стандарти Європейського суду з прав людини.

ABSTRACT

Baidyk O. Defence Counsel in Criminal Proceedings on High Treason. – *Qualifying scientific work submitted as a manuscript.*

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law, specialty 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical, legal, criminal procedural, and forensic study of the procedural status, functions, and activities of defence counsel in criminal proceedings concerning high treason under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine. The study develops an integrated scientific concept of the

implementation of the right to defence in criminal proceedings of this category, taking into account the specific features of martial law, the application of special criminal proceedings conducted in the absence of a suspect or accused person, the use of the results of covert investigative (detective) actions, digital evidence, classified materials, and the increased public significance of proceedings concerning crimes against the foundations of Ukraine's national security.

The relevance of the research is determined by the substantial increase in the number of criminal proceedings concerning high treason following the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, particularly after the full-scale invasion of 24 February 2022. Such proceedings are characterised by a high degree of evidentiary complexity, extensive use of special methods of obtaining evidentiary information, broad application of procedural restrictions, and the necessity of maintaining a balance between the interests of national security and fundamental human rights. Under these circumstances, the activities of defence counsel acquire special significance as one of the principal mechanisms for ensuring the fairness of criminal proceedings.

The methodological basis of the research includes dialectical, systemic-structural, formal-logical, comparative-legal, historical-legal, statistical, and sociological methods of scientific inquiry. The empirical basis of the dissertation consists of judicial practice materials, decisions of the Supreme Court, the case law of the European Court of Human Rights, the results of surveys of defence lawyers, judges, prosecutors, investigators, and academic staff, as well as materials from criminal proceedings concerning high treason.

The dissertation formulates theoretical provisions regarding the procedural status of defence counsel in criminal proceedings concerning high treason and substantiates its general, special, and guarantee-compensatory components. It is demonstrated that in proceedings of this category defence counsel performs not only the traditional function of representing the interests of the suspect or accused but also a procedural compensatory function aimed at balancing the factual evidentiary and informational advantages of the prosecution.

The relationship between the concepts of defence in criminal proceedings and the defence function is clarified. Defence in criminal proceedings is defined as a system of

legal guarantees, procedural means, and activities of authorised participants aimed at safeguarding the rights of a person subject to criminal prosecution. The defence function is characterised as an independent direction of criminal procedural activity of the defence side, the content of which consists in refuting suspicion or accusation, establishing exculpatory or mitigating circumstances, verifying evidence, and ensuring respect for human rights.

For the first time, the forensic foundations of the implementation of the defence function in criminal proceedings concerning high treason have been comprehensively substantiated. It is proven that effective defence activity in such proceedings requires not only the use of procedural means of defence but also the application of forensic recommendations concerning the development and verification of defence hypotheses, analysis of evidence, assessment of its admissibility and reliability, work with digital evidence, the results of covert investigative (detective) actions, and restricted-access materials.

The dissertation examines the specific features of defence counsel's participation at the stage of pre-trial investigation. Particular attention is paid to the activities of defence counsel during the notification of suspicion, detention, the application of preventive measures, and other measures ensuring criminal proceedings. The necessity of distinguishing between formal and factual suspicion is substantiated, as is the expediency of guaranteeing the right to defence from the moment of actual criminal prosecution. It is established that notification of suspicion in high treason cases must comply with enhanced requirements regarding the specificity of factual circumstances and the content of the accusation.

Considerable attention is devoted to the participation of defence counsel in investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions, and evidentiary activities. The necessity of strengthening procedural guarantees for the defence regarding the verification of the legality of obtaining evidence, the results of covert investigative (detective) actions, digital data, and counter-intelligence materials is substantiated. A three-level model for verifying the results of covert investigative (detective) actions is proposed, including legal, technical, and substantive analysis.

The dissertation also examines the implementation of the defence function during judicial proceedings. It is established that preparatory court proceedings should perform an independent guarantee function and serve as a procedural filter between the pre-trial investigation and the trial stage. The specific features of defence counsel's activities during trial, participation in the examination of evidence, questioning of witnesses, analysis of expert opinions, use of specialised knowledge, work with digital evidence, and the exercise of the right to participate in judicial debate are disclosed.

Special attention is paid to issues of admissibility of evidence, procedural integrity of proof, the use of the results of covert investigative (detective) actions, digital evidence, the application of special criminal proceedings conducted in the absence of a suspect or accused person, and international standards of the right to defence. The expediency of applying the concept of procedural integrity of proof as a criterion for assessing the legality and fairness of criminal proceedings is substantiated.

The participation of defence counsel in appellate, cassation, and extraordinary review proceedings is examined. It is demonstrated that these stages perform guarantee, supervisory, and restorative functions by ensuring the correction of judicial errors, verification of the legality of proof, and the formation of consistent judicial practice. The necessity of improving mechanisms for reviewing judgments delivered in special criminal proceedings conducted in the absence of a suspect or accused person is substantiated.

Based on the results of the study, scientifically grounded proposals are formulated for improving the criminal procedural legislation of Ukraine and the practice of its application. In particular, it is proposed to clarify legislatively the moment when the right to defence arises, improve the procedure for granting defence counsel access to classified materials, expand the procedural powers of the defence regarding evidence collection, introduce additional safeguards for verifying the results of covert investigative (detective) actions, improve the procedure for special criminal proceedings, and strengthen judicial control over restrictions of procedural rights of the defence.

Keywords: defence counsel, lawyer, right to defence, defence function, procedural status of defence counsel, high treason, criminal proceedings, forensic foundations of defence, proof, digital evidence, covert investigative (detective) actions, state secrets,

judicial proceedings, preparatory court proceedings, appellate proceedings, cassation proceedings, review of court decisions, martial law, standards of the European Court of Human Rights.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Байдик О. А., Кучер В. О. Участь захисника під час повідомлення про підозру у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1–2. С. 8–27.

2. Байдик О. А. Процесуальний статус захисника у кримінальному процесі: особливості його реалізації у кримінальних провадженнях про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 192–207.

3. Байдик О. А. Участь захисника у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час окремого досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 223–243.

4. Байдик О. А. Процесуальні дії захисника у підготовчому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 171–182.

5. Байдик О. А. Проблемні аспекти здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia) у справах про державну зраду. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 35–41.

6. Байдик О. А. Забезпечення права на захист при повідомленні про підозру у державній зраді. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 3–4. С. 207–222.

7. Байдик О. А. Участь захисника в обранні запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 292–310.

8. Байдик О. А. Криміналістичні засади реалізації функції захисту у кримінальних провадженнях за статтею 111 КК України. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2026. Вип. 1, ч. 3. С. 342–355.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Байдик О. А. Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду: проблемні питання. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного стану* : матеріали круглого столу (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 145–148.

2. Baidyk O. Ensuring the Right to Defence in Absentia Proceedings under Martial Law: Ukrainian Challenges and European Standards. *Law in Wartime: Balancing Security and Human Rights : proceedings of the International Scientific Conference* (Kharkiv, 2023). Kharkiv, 2023. P. 45–48.

3. Байдик О. А. Гарантії прав адвоката-захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали круглого столу (м. Київ, 16 лютого 2024 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2024. С. 12–15.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ	26
1.1. Стан наукового розроблення проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду	26
1.2. Процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду	36
1.3. Криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за статтею 111 Кримінального кодексу України.....	56
Висновки до розділу 1	83
 РОЗДІЛ 2 ЗАХИСНИК ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ	 86
2.1. Участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду	86
2.2. Діяльність захисника під час затримання, застосування запобіжних заходів й інших заходів забезпечення кримінального провадження	104
2.3. Участь захисника в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) діях і забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю.....	115
Висновки до розділу 2	133
 РОЗДІЛ 3 ЗАХИСНИК У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ПІД ЧАС ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ.....	 137
3.1. Процесуальні дії захисника в підготовчому судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду	137

3.2. Реалізація функції захисту під час судового розгляду кримінальних правопорушень про державну зраду	154
3.3. Участь захисника в апеляційному, касаційному й екстраординарному переглядах судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду	179
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	223
ДОДАТКИ.....	253

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення національної безпеки України в умовах збройної агресії РФ належить до пріоритетних завдань держави та є необхідною передумовою реалізації конституційних прав і свобод людини. Важливе місце в системі кримінально-правової охорони основ національної безпеки посідає відповідальність за державну зраду відповідно до ст. 111 Кримінального кодексу (КК) України. Це кримінальне правопорушення безпосередньо посягає на суверенітет, територіальну цілісність, обороноздатність, державну, економічну й інформаційну безпеку України, що обумовлює підвищену увагу держави до виявлення, документування, розслідування та судового розгляду таких кримінальних проваджень.

До 2014 року кримінальні провадження за обвинуваченням у державній зраді порушували зрідка. Проте після початку збройної агресії РФ ситуація кардинально змінилася. Якщо 2013 року до суду не було скеровано жодного обвинувального акта за ст. 111 КК України, то 2014 року їх було 8, 2015 року – 7, а 2016 року – уже 50. Після повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року кількість кримінальних проваджень стосовно державної зради та суміжних злочинів обчислюють уже тисячами. За офіційними даними Державного бюро розслідувань, станом на травень 2026 року розслідували 3012 кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки, з яких 2004 стосувалися державної зради, 795 – колабораційної діяльності, 54 – пособництва державі-агресору. Саме така безпрецедентна кількість кримінальних проваджень актуалізувала питання ефективності забезпечення права на захист у справах цієї категорії.

Одночасно відбулося суттєве ускладнення предмета доказування в кримінальних провадженнях про державну зраду. Їм притаманні активне використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів, матеріалів оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, документів, що містять державну таємницю, а також механізмів спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*). Унаслідок цього

сформувався якісно новий процесуальний контекст реалізації права на захист, який істотно відрізняється від традиційних моделей здійснення захисником своїх процесуальних повноважень.

Провадження у справах про державну зраду як особливо тяжкі кримінальні правопорушення, що посягають на основи національної безпеки держави, потребують одночасного виконання двох взаємопов'язаних завдань: ефективного кримінального переслідування осіб, причетних до співпраці з державою-агресором, і безумовного дотримання конституційних гарантій права на захист. За таких умов захисник є ключовим процесуальним суб'єктом, що має забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та правами підозрюваного чи обвинуваченого.

Практика досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про державну зраду засвідчує наявність низки системних проблем, що негативно позначаються на реалізації права на захист. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень за ст. 111 КК України дав змогу встановити найпоширеніші порушення, серед яких: недотримання розумних строків кримінального провадження, безпідставне продовження строків тримання під вартою, необґрунтоване зупинення досудового розслідування, формальне повідомлення про підозру, порушення спеціального порядку повідомлення про підозру окремим категоріям осіб, необґрунтоване застосування запобіжних заходів, проведення негласних слідчих (розшукових) дій без належних підстав, а також ненадання стороні захисту повного доступу до матеріалів кримінального провадження після завершення досудового розслідування. Зазначені порушення істотно обмежують процесуальні можливості сторони захисту й негативно впливають на реалізацію принципу рівності сторін.

Під час підготовки дисертаційного дослідження було проведено анкетування адвокатів, прокурорів, слідчих і суддів щодо проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Результати дослідження засвідчили наявність суттєвих проблем у сфері забезпечення права на захист. Зокрема, лише 6,3 % респондентів цілком розуміють специфіку особливого процесуального режиму в провадженнях цієї категорії, а 15,5 % достатньо чітко

усвідомлюють зміст посиленої гарантійної функції захисника. Майже половина опитаних (49,7 %) вважають необхідним внесення змін до кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення ефективної участі захисника у справах про державну зраду. Більшість респондентів (68,2 %) поділяють необхідність удосконалення спеціальних процесуальних гарантій діяльності захисника в таких провадженнях. Найпроблемнішими аспектами вони визначили складність доступу до матеріалів, що містять державну таємницю (25,8 %), проблеми відкриття та перевірки матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) (19,6 %).

Особливості діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду не можуть бути вичерпно пояснені лише крізь призму загальної теорії права на захист або процесуального статусу адвоката. Сучасна практика розслідування та судового розгляду таких проваджень свідчить про необхідність комплексного дослідження не лише кримінально-процесуальних, а й криміналістичних аспектів реалізації функції захисту. У сучасних умовах захисник фактично є самостійним суб'єктом доказування, який формує захисні версії, аналізує доказову базу сторони обвинувачення, використовує спеціальні знання, перевіряє допустимість і достовірність доказів, бере участь у роботі із цифровими доказами та результатами негласних слідчих (розшукових) дій. Саме тому важливе значення має дослідження криміналістичних засад реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці українських та іноземних учених у галузі кримінального процесу, криміналістики, адвокатури, судоустрою та доказового права, зокрема С. Є. Абламського, О. М. Баганця, А. М. Бірюкової, Н. В. Борзих, Ю. М. Грошевого, І. В. Гловюк, В. О. Гринюка, О. В. Капліної, Т. Б. Вільчик, В. Т. Нора, В. О. Попелюшка, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, О. С. Старенького, О. Ю. Татарова, В. Тертишника, Л. Д. Удалової, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін. Водночас комплексного монографічного дослідження процесуального статусу й діяльності захисника саме в кримінальних провадженнях про державну зраду в контексті умов воєнного стану, спеціального

кримінального провадження, державної таємниці, цифрових доказів і криміналістичного забезпечення функції захисту досі не здійснено.

Зазначені обставини зумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження, її теоретичне та практичне значення, а також необхідність розроблення науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України, практики його застосування та криміналістичного забезпечення діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до стратегічних напрямів державної політики України у сфері забезпечення національної безпеки, утвердження верховенства права, гарантування прав і свобод людини, удосконалення кримінальної юстиції та розвитку системи кримінального судочинства в умовах воєнного стану.

Тема дослідження узгоджується із Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженими Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, насамперед у частині досягнення цілі 16 «Мир, справедливість та сильні інститути», спрямованої на забезпечення доступу до правосуддя, підвищення ефективності діяльності державних інституцій та зміцнення верховенства права.

Дисертаційна робота відповідає положенням Стратегії національної безпеки України, уведеної в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, у частині забезпечення захисту національних інтересів України, протидії загрозам державній безпеці й зміцнення спроможності правоохоронної системи держави. Актуальність дослідження також зумовлена завданнями Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, зокрема щодо забезпечення права на справедливий суд, ефективний захист, доступ до правничої допомоги й дотримання міжнародних стандартів прав людини в кримінальному провадженні.

Положення дисертації узгоджуються з Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України

на 2023–2027 роки, схваленим Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, а також із Планом заходів щодо його реалізації, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р. У контексті зазначених програмних документів результати дослідження спрямовані на вдосконалення процесуальних механізмів забезпечення права на захист, підвищення ефективності кримінального провадження щодо злочинів проти основ національної безпеки держави та зміцнення гарантій справедливого судочинства.

Дослідження виконано в межах Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ (МВС) України на 2025–2029 роки, затвердженої наказом МВС України від 21 травня 2024 року № 326, а також Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2025–2029 роки, схвалених рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 24 грудня 2024 року (протокол № 25). Тематика дисертації безпосередньо пов'язана з науковим забезпеченням розвитку кримінального процесуального законодавства, удосконаленням діяльності органів досудового розслідування та суду, забезпеченням процесуальних гарантій учасників кримінального провадження, а також пошуком оптимального балансу між потребами захисту національної безпеки та гарантуванням права особи на захист.

Тему дисертації «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» схвалено на засіданні кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ (протокол № 11 від 20 жовтня 2022 року) та затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 листопада 2022 року (протокол № 15). Дисертаційне дослідження включено до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри кримінального процесу, виконано в межах освітньо-наукової програми підготовки докторів філософії за спеціальністю 081 «Право» та спрямоване на розв'язання актуальних теоретичних і прикладних проблем реалізації права на захист у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження – розроблення цілісної теоретико-правової, кримінально-процесуальної та криміналістичної концепції реалізації процесуального статусу і функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду, виявлення проблем правового регулювання та правозастосовної практики, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України, практики його застосування з метою підвищення ефективності реалізації права на захист у провадженнях цієї категорії.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

- дослідити стан наукового розроблення проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду;
- висвітлити зміст процесуального статусу захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду й визначити його особливості;
- сформулювати криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України;
- з'ясувати особливості участі захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду;
- проаналізувати діяльність захисника під час затримання, застосування запобіжних заходів та інших заходів забезпечення кримінального провадження;
- визначити особливості участі захисника в проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю;
- окреслити зміст й особливості процесуальних дій захисника в підготовчому судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду;
- розглянути засади реалізації функції захисту під час судового розгляду кримінальних проваджень про державну зраду;
- схарактеризувати особливості участі захисника в апеляційному, касаційному й екстраординарному переглядах судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду;

– розробити пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування у сфері забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі реалізації права на захист і здійснення захисником професійної діяльності в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Предмет дослідження – захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, застосування яких забезпечило комплексне дослідження процесуального статусу, функцій та діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Діалектичний метод використано як загальний метод наукового пізнання для дослідження правових явищ у їх взаємозв'язку, розвитку та взаємообумовленості, зокрема під час аналізу трансформації процесуального статусу захисника в умовах воєнного стану, розвитку законодавства про державну зраду та спеціального кримінального провадження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.2). *Історико-правовий метод* застосовано для дослідження становлення та розвитку інституту захисту в кримінальному провадженні, еволюції законодавства про право на захист, формування інституту спеціального кримінального провадження (in absentia), а також розвитку кримінально-процесуального регулювання проваджень щодо державної зради в умовах збройної агресії проти України (підрозділ 1.1). *Формально-юридичний метод* і *метод аналізу правових конструкцій* використано для дослідження нормативного змісту положень Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», законодавства про державну таємницю, а також для уточнення змісту понять «захист у кримінальному провадженні», «функція захисту», «процесуальний статус захисника», «спеціальний процесуальний режим», «компенсаторний механізм забезпечення

права на захист» (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1–2.3). *Метод системного аналізу* використано для комплексного дослідження правового регулювання участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду, виявлення взаємозв'язків між окремими елементами його процесуального статусу, підставами обов'язкової участі захисника та процесуальними гарантіями реалізації права на захист (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). *Формально-логічний метод* застосовано під час побудови внутрішньої структури дослідження, визначення логічних зв'язків між функцією захисту, процесуальним статусом захисника й особливостями їх реалізації на окремих стадіях кримінального провадження, а також під час формулювання висновків і пропозицій з удосконалення законодавства (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). За допомогою *системно-структурного методу* досліджено діяльність захисника на різних стадіях кримінального провадження про державну зраду, визначено структуру його процесуального статусу та сформовано цілісну модель реалізації функції захисту в умовах воєнного стану (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3). *Порівняльно-правовий метод* застосовано під час аналізу національного кримінального процесуального законодавства, практики Європейського суду з прав людини й закордонного досвіду забезпечення права на захист у провадженнях щодо злочинів проти держави, зокрема законодавства і практики Сполучених Штатів Америки (США), Великої Британії, Естонії, Молдови та інших держав (підрозділи 1.2, 2.3, 3.2, 3.3). *Криміналістичний метод* надав можливість розглянути криміналістичні засади реалізації функції захисту, аналізу захисних версій, особливості роботи захисника з доказами, результатами негласних слідчих (розшукових) дій, цифровими доказами, а також використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про державну зраду (підрозділ 1.3, 2.3, 3.2). *Статистичний метод* дав змогу узагальнити показники діяльності правоохоронних органів і судів щодо кримінальних проваджень про державну зраду, здійснити аналіз динаміки таких проваджень, результатів анкетування адвокатів, прокурорів, слідчих і суддів, а також вивчити тенденції правозастосовної практики (підрозділи 1.1, 2.1, 3.1). *Соціологічний метод (анкетування та опитування)* використано для з'ясування проблем реалізації права на захист у

кримінальних провадженнях про державну зраду, оцінювання ефективності чинного кримінального процесуального регулювання та визначення основних напрямів його вдосконалення (вступ, підрозділи 2.1, 2.2, 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень процесуального статусу, функцій та діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду, виконаним з огляду на умови воєнного стану, практику застосування спеціального кримінального провадження (*in absentia*), використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, державної таємниці, цифрових доказів і сучасних криміналістичних підходів до реалізації функції захисту. За результатами здійсненого дослідження:

уперше:

– обґрунтовано концепцію посиленого гарантійно-компенсаторного характеру процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду, відповідно до якої захисник в умовах воєнного стану, спеціального кримінального провадження (*in absentia*), застосування негласних слідчих (розшукових) дій та режиму державної таємниці виконує функції не лише захисту від кримінального обвинувачення, а й забезпечення процесуального балансу між інтересами національної безпеки та правами людини;

– сформульовано авторський підхід до визначення криміналістичних засад реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України як системи криміналістичних знань, тактичних прийомів, засобів і рекомендацій, спрямованих на формування захисних версій, перевірку доказів сторони обвинувачення, використання спеціальних знань, роботу із цифровими доказами та результатами негласних слідчих (розшукових) дій;

– запропоновано кримінально-процесуальну класифікацію основних проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду, до яких віднесено проблеми доступу до матеріалів кримінального провадження, реалізації права на захист у провадженні *in absentia*, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, доступу до відомостей, що становлять

державну таємницю, а також забезпечення незалежності адвокатської діяльності в умовах воєнного стану;

– визначено систему криміналістичних особливостей реалізації захисником функції доказування в кримінальних провадженнях про державну зраду, зокрема щодо формування та перевірки захисних версій, аналізу цифрових доказів, використання спеціальних знань, оцінки допустимості результатів негласних слідчих (розшукових) дій та документів, що містять державну таємницю;

– обґрунтовано необхідність нормативного закріплення спеціального механізму тимчасового доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю, у межах конкретного кримінального провадження без проходження повної процедури оформлення постійного допуску до державної таємниці;

удосконалено:

– наукові підходи до визначення змісту процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду шляхом виокремлення його загальних, спеціальних і компенсаторних елементів;

– положення щодо реалізації права на захист під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду з огляду на концепцію фактичної підозри й необхідність забезпечення раннього доступу особи до правничої допомоги;

– наукові підходи до розуміння особливостей діяльності захисника під час застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про державну зраду, зокрема в частині перевірки пропорційності процесуальних обмежень й обґрунтованості ризиків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством;

– теоретичні положення щодо забезпечення права на захист під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій шляхом розширення процесуальних гарантій перевірки допустимості доказів стороною захисту;

– наукові підходи до забезпечення права на захист у спеціальному кримінальному провадженні (*in absentia*) шляхом посилення ролі захисника як

основного процесуального гаранта прав відсутнього підозрюваного або обвинуваченого;

дістали подальшого розвитку:

– наукові положення щодо співвідношення понять «захист у кримінальному провадженні» та «функція захисту»;

– теоретичні підходи до визначення місця захисника в системі суб'єктів кримінального процесуального доказування;

– положення щодо забезпечення принципів змагальності та рівності сторін у кримінальних провадженнях про державну зраду;

– наукові підходи до оцінки допустимості доказів, отриманих унаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, використання цифрових доказів і матеріалів з обмеженим доступом;

– положення щодо процесуальних гарантій діяльності захисника на стадіях підготовчого судового провадження, судового розгляду та перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду;

– пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки держави.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені за результатами дослідження теоретичні положення, висновки та рекомендації впроваджені в практичну діяльність і використовуються в:

– *нормотворчій діяльності* – під час підготовки пропозицій щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про державну таємницю», а також інших нормативно-правових актів, що регулюють забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки держави, зокрема в частині вдосконалення процесуальних гарантій діяльності захисника, порядку доступу адвоката до матеріалів, що містять державну таємницю, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення права на захист у спеціальному

кримінальному провадженні (*in absentia*), розширення можливостей сторони захисту щодо збирання та перевірки доказів, а також нормативного забезпечення балансу між інтересами національної безпеки держави й гарантіями права людини на справедливий суд й ефективний захист, що підтверджує лист Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 1 жовтня 2025 року;

– *освітній та науковій діяльності* Національної академії внутрішніх справ – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Досудове розслідування», «Судові та правоохоронні органи України», «Криміналістика», підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, а також під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, аналітичних матеріалів, розроблення пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 24 листопада 2025 року № 520-ОП та № 521-НД);

– *практичній діяльності* органів адвокатського самоврядування – з удосконалення організаційних, методичних і професійних підходів до забезпечення гарантій адвокатської діяльності в кримінальних провадженнях про державну зраду, підготовки інформаційно-методичних матеріалів і методичних рекомендацій, удосконалення професійних стандартів адвокатської діяльності, формування навчальних програм та проведення заходів з підвищення кваліфікації адвокатів з питань реалізації права на захист в умовах воєнного стану, державної таємниці, застосування негласних слідчих (розшукових) дій та спеціального кримінального провадження *in absentia*, а також узагальнення практичних проблем забезпечення реальної, а не формальної участі захисника в кримінальних провадженнях зазначеної категорії (акт Ради адвокатів Київської області від 30 грудня 2025 року № 1386/0/2-25; акт Національної асоціації адвокатів України від 20 листопада 2025 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, було представлено на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Захисник у кримінальних

провадженнях про державну зраду: проблемні питання», «Ensuring the Right to Defence in Absentia Proceedings under Martial Law: Ukrainian Challenges and European Standards», «Гарантії прав адвоката-захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду в умовах воєнного стану».

Особистий внесок здобувача. Висновки та рекомендації дисертаційного дослідження, що формують його наукову новизну, розроблено відповідно до вимог законодавства України з дотриманням норм і стандартів академічної доброчесності з метою поглибленого аналізу наукових категорій та комплексного дослідження основних правових елементів розслідування кримінального провадження про державну зраду.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в одинадцяти наукових працях, з них вісім статей опубліковано у фахових виданнях з юридичних наук, що належать до переліку, затвердженого Міністерства освіти і науки України, а також три тези доповідей для участі в міжнародній науково-практичній конференції, семінарі та круглому столі.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Робота структурно охоплює анотації українською та англійською мовами, вступ, три розділи, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить – 278 сторінок, з них основного тексту – 222 сторінки. Список використаних джерел має 272 найменування (на 30 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ

1.1. Стан наукового розроблення проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду

Державна зрада належить до найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. У кримінально-правовому вимірі вона охоплює умисну поведінку громадянина України, спрямовану на заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці держави. Таке діяння може виявлятися в переході на бік ворога в умовах збройного конфлікту, шпигунстві, наданні допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України [81; 82]. За своїм змістом державна зрада завжди передбачає поєднання двох ключових ознак: спеціального суб'єкта – громадянина України й умисної спрямованості діяння на шкоду основам національної безпеки держави [81].

Водночас тяжкість інкримінованого діяння не може нівелювати фундаментальних гарантій кримінального провадження. Навпаки, що тяжчим є обвинувачення та що серйознішими є можливі наслідки для особи, то вищими мають бути стандарти дотримання права на захист, перевірки доказів, судового контролю та процесуальної рівності сторін [50; 55; 88; 109; 110; 254; 261–263]. Право на захист є однією з базових засад кримінального провадження, що забезпечує реалізацію принципів верховенства права, змагальності сторін, рівності процесуальних можливостей та справедливого судового розгляду [50; 82; 88; 109; 254].

Проблематика участі захисника в кримінальному провадженні традиційно знаходиться в центрі уваги української кримінальної процесуальної науки.

Питання процесуального статусу захисника, його функцій, повноважень, гарантій адвокатської діяльності, участі в доказуванні та реалізації права на захист досліджували С. Є. Абламський [2], О. Р. Балацька [18; 19], Н. В. Борзих [29; 30], Т. Б. Вільчик [36; 37], С. О. Іваницький [66], Т. В. Корчева [89; 90], О. Ю. Лань [92], О. В. Малахова [101], П. М. Маланчук [100], М. Г. Моторигіна [113; 114], Н. М. Обрізан [121], В. О. Попелюшко [181–185], О. М. Скрябін [218–221], Є. В. Смирнов [222], О. С. Старенький [242–249], Л. Д. Удалова [250], О. Г. Яновська [254] та інші науковці.

Аналіз зазначених праць засвідчує, що українська наука сформувала потужне теоретичне підґрунтя для дослідження інституту захисту. Водночас переважна більшість цих робіт присвячена загальним питанням реалізації права на захист або аспектам діяльності адвоката в кримінальному провадженні. Специфіка участі захисника саме в кримінальних провадженнях про державну зраду протягом тривалого часу залишалася поза межами самостійного комплексного дослідження.

До початку збройної агресії рф кількість кримінальних проваджень за ст. 111 КК України була порівняно незначною, а тому відповідну проблематику не розглядали як самостійний напрям наукових досліджень. Ситуація кардинально змінилася після 2014 року й передусім після 24 лютого 2022 року, коли кримінальні провадження щодо державної зради стали однією з найдинамічніших категорій кримінального переслідування [1; 31; 81; 180].

Результати проведеного автором анкетування підтверджують особливий характер цієї категорії кримінальних проваджень. Зокрема, 60,7 % респондентів вважають, що провадження про державну зраду мають виразну процесуальну специфіку, порівняно з іншими категоріями кримінальних проваджень, ще 20,3 % зазначили, що така специфіка наявна частково (додаток Б). Водночас 44,8 % опитаних мали практичний досвід участі в таких провадженнях на стадії досудового розслідування, а 33,4 % – під час вирішення питань про застосування або продовження запобіжних заходів, що засвідчує достатній рівень практичної репрезентативності проведеного дослідження (додаток Б).

Важливий напрям наукового розроблення становлять дослідження адвокатури як інституційної основи реалізації права на захист. А. М. Бірюкова розглядала адвокатуру України як важливий елемент забезпечення конституційного права особи на захист й обґрунтовувала необхідність посилення її незалежності в умовах трансформації правової системи [21–23]. Т. Б. Вільчик здійснила комплексне дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Україні та країнах Європейського Союзу, довівши, що ефективність права на захист безпосередньо залежить від рівня незалежності адвокатури та процесуальних гарантій професійної діяльності адвоката [36; 37]. С. О. Іваницький дослідив теоретичні засади організації адвокатури, визначивши її як необхідний елемент механізму захисту прав людини в демократичній правовій державі [66].

Вагоме значення для дослідження має науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» за загальною редакцією М. А. Погорецького [56]. У ньому висвітлено зміст гарантій адвокатської діяльності, принципів незалежності адвоката, адвокатської таємниці, заборони втручання в професійну діяльність захисника й особливостей реалізації права на правову допомогу в кримінальному провадженні. Саме ці питання набувають особливої актуальності в кримінальних провадженнях про державну зраду, де адвокат нерідко здійснює захист в умовах значного суспільного резонансу, підвищеного рівня секретності та складної доказової бази.

Поряд із дослідженнями загального процесуального статусу захисника суттєвий внесок у розвиток доктрини функції захисту зробили В. О. Попелюшко, П. М. Маланчук, О. С. Старенький та інші науковці. В. О. Попелюшко обґрунтував самостійний характер функції захисту в кримінальному судочинстві, визначив її місце серед інших кримінально-процесуальних функцій [181; 183; 184]. На думку ученого, захист не зводиться лише до заперечення обвинувачення, а охоплює активну діяльність щодо встановлення обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують відповідальність або виключають кримінальну відповідальність особи [181; 183]. П. М. Маланчук розглядав функцію захисту як

самостійний напрям кримінально-процесуальної діяльності, що має власний предмет, мету і процесуальні засоби реалізації [100].

Вагоме значення для сучасного розуміння функції захисту мають праці О. С. Старенького, присвячені участі сторін у доказуванні та процесуальним гарантіям захисника як суб'єкта доказування [242–249]. Учений переконливо доводить, що без надання захиснику реальних можливостей для отримання, перевірки та подання доказів змагальність кримінального провадження втрачає практичний зміст. Для кримінальних проваджень про державну зраду ця теза є значущою, оскільки сторона обвинувачення фактично володіє ширшими інформаційними, оперативними й технічними ресурсами, ніж сторона захисту.

Результати проведеного анкетування засвідчують наявність цієї проблеми в практичній діяльності. Лише 13,6 % респондентів вважають процесуальні можливості захисника щодо збирання доказів достатніми, натомість 39,7 % переконані, що сторона захисту має істотно менші можливості, порівняно зі стороною обвинувачення, а ще 34,0 % оцінюють їх як лише частково достатні (додаток Б). Ці показники свідчать про стійкий дисбаланс між сторонами кримінального провадження, який виразно виявляється в провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки держави.

Важливим напрямом наукових досліджень є також проблематика доказування та допустимості доказів. Теоретичні основи доказування сформовано в працях М. М. Михеєнка [107], а подальший розвиток дістали в роботах М. А. Погорецького [125; 141; 144], О. С. Старенького [242–249], Н. М. Обрізан [121], О. В. Малахової [101] та інших учених. Важливе значення для тематики цього дослідження мають сучасні праці М. А. Погорецького, присвячені допустимості доказів, верховенству права в доказуванні, процесуальній доброчесності та цифровим доказам [165–170; 173].

У зазначених роботах обґрунтовано поступовий перехід сучасного кримінального процесу від формального підходу від допустимості доказів до концепції процесуальної доброчесності, згідно з якою оцінці підлягають не лише дотримання процесуальної форми, а й справедливість способу отримання доказової

інформації, забезпечення права на захист і можливість ефективної перевірки доказів стороною захисту [166–170; 173]. Для кримінальних проваджень про державну зраду ця проблематика є надзвичайно актуальною, оскільки доказова база часто формується за рахунок результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових даних, матеріалів контррозвідувальної діяльності й документів з обмеженим доступом.

Саме тому розвиток наукових уявлень про допустимість доказів, процесуальну добросовісність і судовий контроль за доказуванням створив важливе теоретичне підґрунтя для подальших досліджень участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Без урахування цих сучасних доктринальних підходів неможливо належно оцінити ні зміст функції захисту, ні особливості процесуального статусу захисника в умовах воєнного стану й підвищених безпекових ризиків.

Протягом тривалого часу проблематику державної зради досліджували переважно в межах кримінально-правової характеристики злочинів проти основ національної безпеки держави. Основну увагу науковці зосереджували на питаннях кваліфікації, визначення ознак складу злочину, розмежування державної зради із суміжними кримінальними правопорушеннями й особливостях кримінальної відповідальності за посягання на національну безпеку [81]. Водночас процесуальні аспекти діяльності захисника в провадженнях за ст. 111 КК України впродовж років залишалися поза межами самостійних комплексних досліджень.

Ситуація істотно змінилася після початку збройної агресії РФ проти України. Стрімке збільшення кількості кримінальних проваджень за ст. 111 КК України, поява нових форм протиправної діяльності, активне використання спеціального кримінального провадження, залучення матеріалів контррозвідувальної діяльності та цифрових доказів обумовили формування окремого напрямку наукових досліджень, присвячених саме особливостям кримінального переслідування за державну зраду [1; 31; 81; 180].

Результати проведеного анкетування засвідчують актуальність цієї проблематики. Зокрема, 44,8 % респондентів брали участь у кримінальних

провадженнях про державну зраду на стадії досудового розслідування, 33,4 % – під час вирішення питань про застосування або продовження запобіжних заходів, 30,7 % – на стадії відкриття матеріалів кримінального провадження, а 26,5 % – під час судового розгляду (додаток Б). Такі показники свідчать про значне поширення зазначених проваджень у практиці органів кримінальної юстиції та підтверджують необхідність їх спеціального наукового дослідження.

У сучасній науковій літературі поступово сформувалося декілька взаємопов'язаних напрямів дослідження кримінальних проваджень про державну зраду.

Перший напрям охоплює дослідження особливостей розслідування злочинів проти основ національної безпеки держави. У відповідних роботах аналізують питання предмета доказування, джерел доказової інформації, взаємодії правоохоронних органів, використання спеціальних знань, цифрових технологій та оперативно-розшукових можливостей під час документування державної зради [81; 200; 211]. Важливе значення мають праці, присвячені криміналістичній характеристиці шпигунства та злочинів проти національної безпеки, оскільки саме вони формують методологічну основу для подальшого розвитку криміналістичних засад реалізації функції захисту [211].

Другий напрям становлять дослідження процесуальних гарантій у провадженнях щодо злочинів проти національної безпеки. У цих роботах розглядають питання повідомлення про підозру, обрання запобіжних заходів, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, і забезпечення права на захист у спеціальному кримінальному провадженні [33; 47; 136; 139; 153].

Третій напрям пов'язаний із проблематикою воєнного стану та його впливу на кримінальне судочинство. Законодавчі новели, пов'язані з особливостями кримінального провадження в умовах війни, досліджували С. Є. Абламський, В. М. Тертишник, О. В. Капліна й інші науковці [1; 32; 69; 180]. У зазначених роботах обґрунтовано необхідність пошуку балансу між інтересами національної безпеки й дотриманням фундаментальних прав людини.

Особливе місце в сучасному науковому дискурсі з проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду посідають спеціалізовані дослідження, присвячені безпосередньо діяльності захисника у справах цієї категорії. Саме вони заклали основу для формування окремого наукового напрямку, предметом якого є процесуальні та криміналістичні аспекти реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України.

Насамперед слід виокремити праці, присвячені процесуальному статусу захисника в кримінальному процесі й особливостям його реалізації в кримінальних провадженнях про державну зраду [8]. У цих дослідженнях обґрунтовано висновок про те, що формальна рівність процесуальних прав сторін у справах зазначеної категорії не завжди означає їх фактичну рівність. Важливу роль відведено проблемам доступу до доказів, матеріалів, що містять державну таємницю, результатів негласних слідчих (розшукових) дій та забезпечення незалежності адвокатської діяльності [8].

Продовженням цього напрямку стали дослідження, присвячені стадіям кримінального провадження. Зокрема, питання забезпечення права на захист під час повідомлення про підозру розглянуто в працях, присвячених процесуальним гарантіям особи на початкових стадіях кримінального переслідування [7; 12]. Значну увагу спрямовано на проблеми участі захисника під час обрання запобіжних заходів [13], проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій [11], а також особливості підготовчого судового провадження [9].

Самостійний напрям сучасних досліджень пов'язаний зі спеціальним кримінальним провадженням за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. У відповідних працях проаналізовано процесуальні ризики формалізації захисту, проблеми комунікації захисника з підзахисним, питання забезпечення права на повторний розгляд справи після появи особи й стандарти Європейського суду з прав людини щодо проваджень за відсутності обвинуваченого [10; 15; 196].

Результати анкетування підтверджують актуальність цих проблем. Зокрема, 24,8 % респондентів основною проблемою захисту в спеціальному кримінальному провадженні назвали відсутність комунікації між захисником і підзахисним, 21,7 %

– обмежені можливості формування позиції захисту, а 16,5 % – призначення захисника без волевиявлення обвинуваченого. Водночас 52,4 % опитаних вважають необхідним гарантоване право особи, засудженої за її відсутності, на повторний судовий розгляд після затримання або добровільної явки, ще 27,6 % поділяють таку ідею за певних умов (додаток Б).

Саме сукупність зазначених наукових досліджень створила передумови для формування сучасної концепції участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду як самостійного напряму кримінально-процесуальної та криміналістичної науки. Водночас аналіз наявних праць засвідчує, що більшість із них зосереджена на певних аспектах діяльності захисника, натомість комплексного дослідження його участі на всіх стадіях кримінального провадження за ст. 111 КК України досі фактично не здійснено. Саме ця обставина зумовлює необхідність подальшого розвитку відповідного наукового напряму та визначає актуальність цього дисертаційного дослідження.

Попри істотний розвиток наукових досліджень у сфері права на захист, кримінального процесуального доказування та криміналістичного забезпечення діяльності сторони захисту, сучасний стан наукового розроблення проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду не можна визнати завершеним. Аналіз наявних праць дає підстави стверджувати, що більшість дослідників розглядали елементи цієї проблематики ізольовано: процесуальний статус захисника [2; 18; 19; 29; 30; 89; 90], участь захисника в доказуванні [121; 132; 148; 242–249], гарантії адвокатської діяльності [21; 22; 36; 37; 56; 151], особливості застосування НСРД [142; 145; 203–209], доступ до державної таємниці [136; 139; 153], спеціальне кримінальне провадження [10; 15; 196], допустимість доказів і процесуальну добросовісність [165–170; 173].

Водночас саме комплексний характер кримінальних проваджень про державну зраду зумовлює необхідність інтеграції кримінального процесуального та криміналістичного підходів до аналізу діяльності захисника. Захисник у справах цієї категорії одночасно є суб'єктом реалізації права на захист, учасником доказування, користувачем спеціальних знань, учасником перевірки цифрових

доказів, суб'єктом оцінювання результатів негласних слідчих (розшукових) дій та гарантом дотримання фундаментальних прав людини в умовах підвищеного безпекового режиму [14; 81; 165–170].

Результати проведеного анкетування підтверджують наявність низки системних проблем, які ще не мають належного наукового та законодавчого розв'язання. Зокрема, 78,5 % респондентів поділяють підхід, за яким у кримінальних провадженнях про державну зраду захисник виконує посилену гарантійну функцію щодо забезпечення прав підозрюваного або обвинуваченого (додаток Б). Водночас лише 18,6 % опитаних вважають, що реальну рівність сторін у таких провадженнях забезпечено цілком, натомість 40,2 % стверджують про фактичну нерівність сторони захисту й сторони обвинувачення (додаток Б).

Показовими є результати опитування щодо можливостей сторони захисту у сфері доказування. Лише 13,6 % респондентів вважають процесуальні можливості захисника щодо збирання доказів достатніми, водночас 39,7 % переконані, що сторона захисту має істотно вужчі можливості, порівняно зі стороною обвинувачення (додаток Б). 77,7 % опитаних схвалюють запровадження або розширення інституту адвокатського розслідування як одного із засобів подолання фактичної нерівності сторін (додаток Б).

Окрему групу проблем становлять питання доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю. Згідно з результатами анкетування, 42,9 % респондентів вважають, що такі проблеми постають часто або періодично, а найпоширенішими складнощами є неможливість повноцінного ознайомлення з матеріалами (25,8 %), тривала процедура отримання допуску до державної таємниці (22,4 %) і затягування доступу до відповідних матеріалів (18,6 %) (додаток Б). Водночас 68,5 % опитаних поділяють ідею запровадження спрощеного або тимчасового допуску адвоката до державної таємниці для участі в конкретному кримінальному провадженні (додаток Б).

Суттєві складнощі виникають і у сфері використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Найпроблемнішими питаннями респонденти визнали складність перевірки повноти й автентичності матеріалів НСРД (21,3 %),

несвоєчасне відкриття відповідних матеріалів стороні захисту (19,6 %) і неможливість перевірити законність дозволу на проведення НСРД (17,1 %) (додаток Б). Водночас майже 80 % опитаних схвалюють законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД, зокрема не використані стороною обвинувачення, до набрання вироком законної сили (додаток Б).

На наш погляд, сучасний стан наукового розроблення проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду дає змогу виокремити декілька перспективних напрямів подальших досліджень.

По-перше, потребує обґрунтування концепція гарантійно-компенсаторного характеру процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Наявні дослідження переважно зосереджуються на переліку прав і гарантій адвоката, однак недостатньо уваги спрямовано на їхню компенсаторну роль в умовах фактичної переваги сторони обвинувачення [8; 33; 47; 56].

По-друге, необхідним є подальший розвиток криміналістичних засад реалізації функції захисту у справах за ст. 111 КК України. Сучасна криміналістика традиційно орієнтована переважно на потреби сторони обвинувачення, натомість криміналістичне забезпечення діяльності захисника залишається недостатньо розробленим напрямом наукових досліджень [14; 25; 91; 143; 155].

По-третє, потребують удосконалення процесуальні механізми доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю, а також процедури перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів і матеріалів контррозвідувальної діяльності [136; 139; 145; 153; 165–173].

По-четверте, подальшого наукового осмислення потребують гарантії реальності захисту у спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, зокрема питання комунікації захисника з підзахисним, формування позиції захисту та забезпечення права на повторний судовий розгляд після появи особи [10; 15; 196].

Отже, здійснений аналіз засвідчує, що питання участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду знаходиться на етапі активного наукового формування. Якщо раніше основну увагу зосереджували на загальних

аспектах права на захист і процесуального статусу адвоката, то сучасні умови воєнного стану, збільшення кількості кримінальних проваджень за ст. 111 КК України, активне використання цифрових доказів, негласних слідчих (розшукових) дій та спеціального кримінального провадження зумовили необхідність формування нового комплексного напрямку досліджень. Його предметом є процесуальні та криміналістичні засади участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду, які й становлять зміст подальшого дослідження в цій дисертаційній роботі.

1.2. Процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду

Важливим критерієм оцінювання реального змісту процесуального статусу захисника є не лише його нормативна модель, а й практика її реалізації в конкретних кримінальних провадженнях. Саме судова практика дає змогу оцінити, наскільки передбачені законом права та гарантії захисника забезпечують ефективне здійснення функції захисту в умовах реального кримінального переслідування за державну зраду. Важливе значення має аналіз новітньої практики судів України, сформованої після початку широкомасштабної збройної агресії РФ, коли кількість кримінальних проваджень за ст. 111 КК України суттєво збільшилася [224–239].

Аналіз сучасної судової практики дає підстави стверджувати, що роль захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду не обмежується формальним представництвом інтересів підозрюваного або обвинуваченого. У низці проваджень саме активна позиція сторони захисту істотно вплинула на кінцевий результат кримінального переслідування. Показовою в цьому контексті є справа № 461/7576/23, у якій під час нового судового розгляду було постановлено виправдувальний вирок після проведення повторної портретної експертизи, що

підтвердила алібі обвинуваченого [224]. Це рішення демонструє, що ефективна реалізація процесуального статусу захисника може бути пов'язана не лише із запереченням доводів сторони обвинувачення, а й із ініціюванням нових доказів, які здатні кардинально змінити оцінку обставин кримінального провадження.

Показовою є справа № 278/1579/22, у якій суд дійшов висновку про необхідність зміни правової кваліфікації з ч. 2 ст. 111 КК України на ч. 1 ст. 422 КК України [225]. Це рішення демонструє, що однією з важливих складових процесуального статусу захисника є участь у формуванні правової оцінки діяння. У кримінальних провадженнях про державну зраду правильне визначення форми вини, спрямованості умислу, характеру заподіяної шкоди та інших юридично значущих ознак нерідко має вирішальне значення для встановлення наявності або відсутності складу злочину.

Особливий інтерес становлять також виправдувальні вирoki у справах про державну зраду, постановлені у зв'язку з недоведеністю складу кримінального правопорушення. Такий підхід відображено, зокрема, у справах № 366/1629/22, № 757/16007/22-к та № 757/20918/22-к [228–230]. Ці рішення мають принципове значення для дослідження процесуального статусу захисника, оскільки демонструють практичну реалізацію принципів презумпції невинуватості та змагальності сторін навіть у провадженнях щодо найбільш суспільно небезпечних злочинів проти основ національної безпеки. Водночас вони спростовують поширене уявлення про неминучість обвинувального результату у справах за ст. 111 КК України.

Аналіз обвинувальної практики свідчить про значне поширення вироків, постановлених на підставі угод про визнання винуватості. Відповідні рішення ухвалено, зокрема, у справах № 645/822/25, № 635/1901/25, № 731/33/25 і № 741/14/25 [236–239]. У таких провадженнях процесуальний статус захисника набуває додаткового змісту, оскільки адвокат повинен не лише оцінювати докази сторони обвинувачення, а й перевіряти добровільність волевиявлення підзахисного, роз'яснювати правові наслідки укладення угоди, оцінювати її

відповідність інтересам особи та забезпечувати дотримання стандартів справедливого судового розгляду.

Увагу привертають кримінальні провадження, пов'язані із застосуванням запобіжних заходів у справах про державну зраду. Аналіз ухвал у справах № 344/13216/25 і № 761/38036/23 засвідчує, що питання обґрунтування ризиків, співмірності обмеження права на свободу й належного врахування доводів сторони захисту залишаються одними з найдискусійніших аспектів сучасної практики [231; 232]. У цих умовах захисник виконує функції не лише представника інтересів підозрюваного чи обвинуваченого, а й процесуального контролю за законністю застосування заходів процесуального примусу.

Аналіз цих рішень дає підстави для висновку, що реальний зміст процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду визначають не стільки формальним переліком його прав, скільки ефективністю використання наданих законом процесуальних можливостей. Саме активність захисника в збиранні та перевірці доказів, оскарженні процесуальних рішень, формуванні правової позиції та забезпеченні дотримання міжнародних стандартів справедливого судочинства є тим чинником, який перетворює формальне право на захист на реальний механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні. З огляду на це процесуальний статус захисника у справах про державну зраду доцільно розглядати як один із ключових інструментів забезпечення балансу між інтересами національної безпеки й необхідністю дотримання фундаментальних прав і свобод людини.

Водночас аналіз судової практики дає змогу виявити ще одну важливу закономірність. У кримінальних провадженнях про державну зраду ефективність реалізації процесуального статусу захисника безпосередньо залежить від його можливостей впливати на формування та перевірку доказової бази сторони обвинувачення. Саме в цій площині найчіткіше виявляється зв'язок між процесуальним статусом захисника та його статусом суб'єкта доказування.

Традиційно в національній процесуальній науці право на захист розглядали переважно через систему процесуальних гарантій особи, щодо якої здійснюють

кримінальне переслідування. Однак сучасна модель кримінального процесу дедалі більше орієнтується на активну участь захисника в доказуванні. Відповідно до наукових підходів М. А. Погорецького, О. С. Старенького, В. О. Попелюшка й інших учених, захисника не можна розглядати лише як суб'єкта реагування на дії сторони обвинувачення. Його процесуальна діяльність має власний доказовий зміст і спрямована на встановлення обставин, що спростовують або ставлять під сумнів позицію сторони обвинувачення [132; 144; 148; 242–249].

У кримінальних провадженнях про державну зраду ця особливість набуває принципового значення. Практика засвідчує, що в значній частині таких справ основний доказовий масив формується ще на досудовій стадії. Надалі саме ці матеріали визначають зміст підозри, обґрунтовують застосування запобіжних заходів, стають підставою для направлення обвинувального акта до суду, їх використовують під час судового розгляду. За таких умов пасивна позиція захисника на ранніх етапах провадження фактично позбавляє сторону захисту можливості ефективно впливати на подальший перебіг процесу.

Однією з ключових характеристик процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду є його гарантійно-компенсаторний характер. Необхідність такого підходу зумовлена тим, що сторона обвинувачення у справах зазначеної категорії об'єктивно володіє значно ширшими інформаційними, організаційними, технічними й оперативними ресурсами, ніж сторона захисту. Органи досудового розслідування мають можливість використовувати результати контррозвідувальної діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій, міжнародного співробітництва, спеціальних експертиз та інші джерела інформації, які часто є недоступними для захисника [81; 145; 165–167; 200; 203–209].

Саме тому процесуальний статус захисника в провадженнях про державну зраду не можна розглядати виключно як сукупність передбачених законом прав й обов'язків. Його зміст зумовлений здатністю компенсувати фактичну процесуальну перевагу сторони обвинувачення та забезпечувати реальну, а не декларативну змагальність кримінального провадження. У цьому аспекті

слушними є наукові підходи М. А. Погорецького й О. С. Старенького, які послідовно обґрунтовують необхідність активної участі захисника в доказуванні та розглядають його як самостійного суб'єкта доказової діяльності [132; 148; 242–249].

Результати проведеного анкетування підтверджують наявність зазначеної проблеми на практиці. Лише 18,6 % респондентів вважають, що в кримінальних провадженнях про державну зраду забезпечено реальну рівність сторін. Натомість 20,5 % опитаних зазначили, що таку рівність переважно не забезпечують, а ще 19,7 % засвідчили наявність істотної фактичної нерівності сторін (додаток Б). Отже, сукупно 40,2 % респондентів констатують наявність суттєвого дисбалансу між процесуальними можливостями сторони обвинувачення та сторони захисту.

Ще показовішими є результати опитування щодо можливостей сторони захисту у сфері доказування. Лише 13,6 % респондентів вважають процесуальні можливості захисника щодо збирання доказів достатніми. Водночас 39,7 % переконані, що сторона захисту має істотно менші можливості, порівняно зі стороною обвинувачення, а ще 34,0 % оцінюють їх як лише частково достатні (додаток Б). Такі дані свідчать про наявність об'єктивної потреби в подальшому розвитку процесуальних механізмів, які надавали б можливість стороні захисту ефективніше реалізувати свої доказові повноваження.

У цьому контексті інтерес становить інститут адвокатського розслідування. У сучасній науковій літературі його розглядають як один із можливих механізмів забезпечення реальної змагальності сторін і розширення доказових можливостей захисту [121; 132; 148; 242–249]. Результати анкетування засвідчують, що 41,2 % респондентів схвалюють запровадження адвокатського розслідування як необхідний елемент сучасного кримінального процесу, а ще 36,5 % підтримують його за умови встановлення чітких процесуальних меж (додаток Б). Отже, загалом 77,7 % опитаних позитивно оцінюють перспективу розвитку відповідного інституту.

На наш погляд, такі результати підтверджують правильність підходу, відповідно до якого процесуальний статус захисника в кримінальних

провадженнях про державну зраду слід розглядати як гарантійно-компенсаторну модель реалізації права на захист. Її зміст полягає не лише у формальному закріпленні процесуальних прав адвоката, а й у створенні механізмів, здатних компенсувати об'єктивну процесуальну перевагу сторони обвинувачення та забезпечити реальну рівність сторін у кримінальному провадженні. Саме через таке розуміння процесуального статусу захисника стає можливим практичне втілення принципів верховенства права, змагальності сторін і справедливого судового розгляду у справах про державну зраду.

Важливе значення має участь захисника в перевірці цифрових доказів. Сучасні кримінальні провадження про державну зраду дедалі частіше ґрунтуються на результатах аналізу електронних носіїв інформації, мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, месенджерів, електронної пошти, геолокаційних даних та інформації із соціальних мереж. У зв'язку з цим процесуальний статус захисника має охоплювати не лише право ознайомлюватися з такими доказами, а й реальну можливість перевіряти їх походження, автентичність, повноту, цілісність і допустимість [169; 174].

Важливою складовою процесуального статусу захисника є його участь у перевірці результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно з дослідженнями М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, О. В. Капліної та інших учених, саме результати НСРД нерідко становлять основу обвинувачення у справах про державну зраду [75; 145; 203–214]. У таких умовах захисник повинен мати можливість перевірити не лише зміст відповідних матеріалів, а й законність підстав їх проведення, дотримання процесуального порядку отримання інформації, повноту її фіксації та відсутність ознак провокації або маніпулювання доказами.

Результати проведеного анкетування засвідчують, що саме сфера використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій залишається однією з найпроблемніших для реалізації процесуального статусу захисника. Серед найактуальніших проблем респонденти виокремили складність перевірки повноти й автентичності матеріалів НСРД (21,3 %), несвоєчасне відкриття матеріалів стороні захисту (19,6 %), неможливість перевірити законність дозволу на

проведення НСРД (17,1 %) та надання великого обсягу матеріалів без достатнього часу для ознайомлення (15,8 %) (додаток Б).

Тож проблема реалізації процесуального статусу захисника в провадженнях про державну зраду полягає не лише у формальному доступі до результатів НСРД, а й у реальній можливості здійснювати їх ефективну перевірку. У більшості випадків сторона захисту отримує доступ до відповідних матеріалів уже після завершення їх формування стороною обвинувачення, що суттєво звужує можливості впливу на доказовий процес.

Показовими є результати опитування щодо подальшої долі матеріалів НСРД, які не використовує сторона обвинувачення. Зокрема, 48,5 % респондентів схвалюють законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД до набрання вироком законної сили, а ще 31,2 % частково поділяють таку пропозицію (додаток Б). Отже, майже 80 % опитаних визнають необхідність створення додаткових гарантій перевірки доказової інформації стороною захисту.

На наш погляд, процесуальний статус захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду має охоплювати не лише право ознайомлення з матеріалами НСРД, а й ефективні механізми перевірки їх повноти, автентичності та процесуальної добросовісності. Без таких гарантій реалізація принципів змагальності сторін і рівності процесуальних можливостей може залишитися суто формальною.

Важливе значення має і проблема доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю. З одного боку, необхідність охорони секретної інформації є об'єктивною складовою забезпечення національної безпеки держави. З іншого боку, позбавлення сторони захисту можливості ознайомитися з доказами фактично нівелює зміст права на захист. Саме тому процесуальний статус захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду повинен передбачати спеціальні механізми доступу до секретної інформації, які надають можливість одночасно забезпечити інтереси національної безпеки та реалізацію права на справедливий суд [47; 139; 153; 194].

Наукове розроблення проблем доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю, протягом тривалого часу здійснювали переважно крізь призму забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та правом особи на захист. Однією з фундаментальних праць у цьому напрямі є дослідження М. А. Погорецького, присвячене допуску адвоката як захисника до участі в кримінальних справах, матеріали яких становлять державну таємницю [139]. Учений обґрунтовано зауважував, що наявність режиму секретності не може слугувати підставою для фактичного усунення захисника від повноцінної участі в кримінальному провадженні. Водночас законодавчий механізм допуску адвоката до державної таємниці повинен забезпечувати належний рівень захисту секретної інформації, водночас не створювати непропорційних перешкод для реалізації права на захист [139].

Подальший розвиток зазначений підхід дістав у працях, присвячених кримінально-процесуальним гарантіям державної таємниці та системі її охорони під час здійснення правоохоронної діяльності [136; 153]. У цих дослідженнях зазначено, що обмеження доступу до певної інформації є допустимим лише за умови наявності ефективних компенсаторних механізмів, які дають змогу стороні захисту перевіряти обґрунтованість обвинувачення та достовірність доказової бази. Саме наявність таких механізмів відрізняє правову державу від системи, у якій посилення на державну таємницю використовують як універсальний аргумент для обмеження процесуальних прав особи.

Практика Європейського суду з прав людини також керується тим, що інтереси державної безпеки не можуть автоматично переважати право на справедливий судовий розгляд. У справах *Rowe and Davis v. the United Kingdom* та *Jasper v. the United Kingdom* Суд визнав можливість обмеження доступу сторони захисту до окремих матеріалів, однак лише за умови наявності достатніх процесуальних гарантій, здатних компенсувати відповідне обмеження [265; 270]. Аналогічна правова позиція простежується у справі *Moiseyev v. Russia*, де ЄСПЛ акцентував, що режим секретності не повинен позбавляти сторону захисту реальної

можливості перевіряти обґрунтованість обвинувачення та ефективно брати участь у кримінальному провадженні [267].

Для кримінальних проваджень про державну зраду такі стандарти мають важливе значення. У більшості таких справ матеріали, що становлять державну таємницю, не є другорядними доказами, а часто стають одним із центральних елементів доказової конструкції сторони обвинувачення. Тож будь-яке обмеження доступу до таких матеріалів безпосередньо впливає на можливість захисника перевіряти їх допустимість, достовірність і достатність.

Результати проведеного анкетування підтверджують актуальність цієї проблеми для сучасної правозастосовної практики. Зокрема, 23,1 % респондентів зазначили, що проблеми доступу захисника до матеріалів, які містять державну таємницю, постають часто, а ще 19,8 % зауважили, що такі складнощі виникають періодично (додаток Б). Найпоширенішими проблемами опитані вважають неможливість повноцінного ознайомлення з матеріалами провадження (25,8 %), тривалу процедуру отримання допуску до державної таємниці (22,4 %) і затягування надання доступу до відповідних матеріалів (18,6 %) (додаток Б).

Показовими є результати опитування щодо можливих шляхів удосконалення законодавства. Лише 17,2 % респондентів вважають чинну процедуру доступу адвоката до державної таємниці достатньою. Водночас 20,7 % схвалюють запровадження спрощеного механізму допуску адвоката до державної таємниці для участі в конкретному кримінальному провадженні, а ще 47,8 % поділяють таку пропозицію за умови встановлення додаткових гарантій нерозголошення секретної інформації (додаток Б). Отже, сукупно 68,5 % респондентів аргументують необхідність реформування чинної моделі доступу захисника до секретних матеріалів.

На наш погляд, такі результати свідчать про наявність об'єктивного запиту як з боку практики, так і з боку науки на вдосконалення процесуального механізму доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю. У кримінальних провадженнях про державну зраду процесуальний статус захисника повинен забезпечувати не лише формальне право на ознайомлення з доказами, а й реальну

можливість здійснювати їх повноцінну перевірку. Саме тому подальший розвиток законодавства в цій сфері має бути спрямований на формування ефективної моделі поєднання інтересів національної безпеки та права особи на справедливий судовий розгляд, що відповідає як практиці ЄСПЛ, так і потребам національної правозастосовної діяльності [136; 139; 152; 153; 265; 267; 270].

Специфіку процесуальному статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду формує участь у спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Після початку збройної агресії РФ і подальшого розширення практики спеціального кримінального провадження саме злочини проти основ національної безпеки держави стали однією з основних категорій справ, у яких відповідний процесуальний механізм застосовують найактивніше [10; 15; 196].

Наукові дослідження свідчать, що головна проблема реалізації права на захист у таких провадженнях полягає не у відсутності захисника як учасника процесу, а в можливості забезпечення реального, а не формального характеру його діяльності [10; 15]. За загальним правилом адвокат повинен формувати правову позицію на підставі інформації, отриманої від підзахисного, узгоджувати з ним тактику захисту, перевіряти повідомлені ним обставини та спільно визначати процесуальну стратегію. У спеціальному кримінальному провадженні ці можливості нерідко є істотно обмеженими або їх взагалі немає.

Саме тому процесуальний статус захисника в провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого набуває додаткового гарантійного змісту. Адвокат змушений самостійно формувати лінію захисту на підставі наявних матеріалів кримінального провадження, аналізувати докази сторони обвинувачення, висувати можливі альтернативні версії подій та використовувати всі доступні процесуальні механізми перевірки доказової бази [10; 196].

Результати проведеного анкетування підтверджують наявність зазначених проблем у практичній діяльності. Серед поширених складнощів захисту в спеціальному кримінальному провадженні респонденти виокремили брак комунікації захисника з підзахисним (24,8 %), обмежені можливості формування

позиції захисту (21,7 %), призначення захисника без волевиявлення обвинуваченого (16,5 %) і формальне дослідження доводів сторони захисту судом (14,3 %) (додаток Б). Такі результати дають підстави стверджувати, що проблема забезпечення реального характеру захисту в аналізованих провадженнях залишається актуальною як для науки, так і для практики.

Важливим є питання подальшого поновлення прав особи після її появи або затримання. Практика Європейського суду з прав людини керується тим, що провадження за відсутності обвинуваченого не суперечить стандартам справедливого суду за умови наявності достатніх компенсаторних механізмів, одним із яких є право на новий судовий розгляд після появи особи [196; 261; 266; 272]. Зазначений підхід засвідчують і результати проведеного анкетування. 52,4 % респондентів вважають необхідним гарантоване право особи, засудженої за її відсутності, на повторний судовий розгляд після затримання або добровільної явки, а ще 27,6 % схвалюють таке право за наявності поважних причин неучасті в попередньому провадженні (додаток Б).

Тож обґрунтованою видається необхідність подальшого вдосконалення процесуальних гарантій захисту в спеціальному кримінальному провадженні. Формальну участь адвоката не можна розглядати як достатню компенсацію відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Процесуальний статус захисника повинен забезпечувати можливість повноцінного впливу на процес доказування, ефективного оскарження процесуальних рішень, перевірки доказової бази й відстоювання інтересів особи навіть за умов її фактичної відсутності. Саме тому спеціальне кримінальне провадження є одним із найпоказовіших прикладів гарантійно-компенсаторної природи процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Важливе значення для реалізації процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду має питання незалежності суду та гарантій суддівської діяльності. Право на захист не може бути забезпечено виключно через наявність у підозрюваного або обвинуваченого професійного захисника. Ефективність функції захисту безпосередньо залежить від здатності

суду неупереджено оцінювати доводи сторони захисту, перевіряти обґрунтованість позиції сторони обвинувачення та ухвалювати рішення виключно на підставі закону й досліджених доказів [57; 88; 150; 158].

Проблематика гарантій суддівської незалежності посідає важливе місце в сучасній науці кримінального процесу. У монографічному дослідженні, присвяченому гарантіям суддівської незалежності під час притягнення суддів до юридичної відповідальності, обґрунтовано, що незалежність суду є не корпоративним привілеєм суддівського корпусу, а необхідною передумовою реалізації права людини на справедливий судовий розгляд [150; 158]. У цьому контексті будь-які форми впливу на суд під час здійснення правосуддя слід розглядати як загрозу не лише судовій владі, а й власне механізму забезпечення права на захист.

Актуальності ця проблема набуває передусім у кримінальних провадженнях про державну зраду. Такі провадження нерідко супроводжуються значним суспільним резонансом, широким висвітленням у медіа, посиленою увагою з боку державних органів і суспільства. За таких умов є ризик формування атмосфери, у якій будь-яке процесуальне рішення на користь сторони захисту можуть сприймати як вияв недостатньої принципності в боротьбі із загрозами національній безпеці. Саме тому суд у справах цієї категорії повинен бути максимально захищеним від будь-яких форм зовнішнього чи внутрішнього впливу.

Важливими для розуміння зазначеної проблематики є дослідження М. А. Погорецького та В. О. Гринюка щодо повідомлення судді про підозру, а також праці М. А. Погорецького, присвячені проблемам кримінальної відповідальності суддів [156; 157]. У цих роботах послідовно аргументовано позицію про неприпустимість використання кримінально-правових механізмів як інструменту впливу на здійснення правосуддя. Такий підхід має значення і для кримінальних проваджень про державну зраду, оскільки гарантії незалежності суду є необхідною умовою об'єктивного розгляду доводів сторони захисту.

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду процесуальний статус захисника й незалежність суду знаходяться в

безпосередньому взаємозв'язку. Навіть найширші процесуальні повноваження захисника втрачають практичне значення, якщо суд формально ставиться до оцінки його доводів або фактично керується презумпцією достовірності позиції сторони обвинувачення. Водночас незалежний суд створює необхідні умови для реалізації змагальності сторін, забезпечує рівність процесуальних можливостей та гарантує, що рішення в кримінальному провадженні ґрунтуватиметься на доказах, а не на суспільних очікуваннях чи політичній кон'юктурі.

Практика Європейського суду з прав людини послідовно доводить, що справедливий судовий розгляд передбачає не лише право сторони захисту висловити свої аргументи, а й обов'язок суду надати їм належну оцінку. Судове рішення повинно містити мотивовану відповідь на ключові доводи сторони захисту, а відхилення таких доводів не може бути формальним або декларативним [261; 265; 269; 272]. Саме тому одним із критеріїв ефективності процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду слід вважати не лише можливість заявляти клопотання та подавати докази, а й реальне врахування відповідних аргументів судом під час ухвалення процесуальних рішень.

Отже, гарантії незалежності суду є важливою інституційною передумовою реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Через забезпечення незалежності та безсторонності суду створюють необхідні умови для повноцінної реалізації процесуального статусу захисника, дотримання принципів змагальності сторін і верховенства права, а також досягнення головної мети кримінального провадження – ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення.

На наш погляд, однією із центральних характеристик процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду є його гарантійна спрямованість. Захисник постає не лише як представник приватного інтересу конкретної особи, а й як важливий елемент механізму контролю за законністю кримінального переслідування. Саме через його діяльність забезпечують перевірку обґрунтованості підозри, законності доказів, пропорційності обмеження прав

людини, дотримання принципів змагальності та рівності сторін. У цьому контексті захисник виконує не лише індивідуально-правозахисну, а й загальносоціальну функції забезпечення справедливості кримінального судочинства.

Наочно це виявляється в кримінальних провадженнях про державну зраду, де високий рівень суспільної небезпечності інкримінованого діяння нерідко створює ризик зміщення акцентів від захисту прав людини до виключно безпекових інтересів держави. В умовах воєнного стану та збройної агресії такі ризики об'єктивно посилюються. Саме тому процесуальний статус захисника слід розглядати як один із ключових елементів механізму забезпечення балансу між потребами національної безпеки та необхідністю дотримання прав і свобод людини.

Процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду має комплексний характер і поєднує процесуальні, доказові, криміналістичні, правозахисні та гарантійні елементи. Його особливості зумовлені специфікою предмета доказування, використанням державної таємниці, результатів НСРД, цифрових доказів, спеціального кримінального провадження та підвищеним суспільним резонансом відповідної категорії справ. Саме тому ефективність реалізації процесуального статусу захисника є одним із визначальних критеріїв оцінювання справедливості кримінального провадження про державну зраду та рівня дотримання міжнародних стандартів права на захист.

Важливим елементом процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду є його участь у забезпеченні дотримання принципу верховенства права. У сучасній кримінально-процесуальній доктрині верховенство права розглядають не лише як загальну конституційну засаду функціонування держави, а й як безпосередній критерій оцінювання законності кримінального переслідування, допустимості процесуальних обмежень і справедливості судового розгляду [31; 32; 110; 166]. Саме захисник є одним з основних суб'єктів, через діяльність якого забезпечують практичну реалізацію цієї засади в кримінальному провадженні.

У кримінальних провадженнях про державну зраду значення верховенства права суттєво посилюється. Зазначене пов'язано з тим, що органи досудового розслідування та прокурор здійснюють кримінальне переслідування осіб, дії яких можна розглядати як загрозу державній безпеці. За таких умов постає об'єктивна небезпека переважання інтересів безпеки над вимогами законності, справедливості та пропорційності процесуальних обмежень. Саме тому участь захисника має бути важливим процесуальним механізмом запобігання необґрунтованому звуженню прав людини під приводом захисту національної безпеки [166; 167; 213].

Сучасний розвиток кримінального процесуального права та практики його застосування свідчить про поступову трансформацію підходів до розуміння ролі захисника в кримінальному провадженні. Якщо традиційно діяльність адвоката оцінювали переважно крізь призму забезпечення процесуальних прав підозрюваного чи обвинуваченого, то нині важливіше значення має його роль у забезпеченні процесуальної доброчесності доказування та справедливості кримінального судочинства загалом [165–170; 173].

На розвиток зазначеного підходу спрямовані сучасні наукові праці М. А. Погорецького, присвячені допустимості доказів, верховенству права в доказуванні, судовому контролю та процесуальній доброчесності [165–170; 173]. У цих роботах обґрунтовано необхідність переосмислення традиційного формального підходу до оцінки доказів і переходу до ширшої концепції, за якої допустимість доказу визначають не лише дотриманням процесуальної форми, а й відповідністю способу його отримання вимогам справедливості, добросовісності та верховенства права [166; 168; 170; 173].

Для кримінальних проваджень про державну зраду цей підхід має особливе значення. Саме у справах цієї категорії найактивніше використовують результати негласних слідчих (розшукових) дій, цифрові докази, матеріали оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, а також відомості, що містять державну таємницю [81; 145; 153; 200; 203–214]. У таких умовах формальна законність окремої процесуальної дії ще не гарантує справедливості отриманого результату.

У зв'язку з цим захисник повинен оцінювати доказ не лише з позицій його процесуальної форми, а й з погляду дотримання фундаментальних прав людини під час його отримання. Важливе значення має перевірка того, чи не було порушено недоторканність приватного життя, чи забезпечено належний судовий контроль, чи не було перевищено межі дозволу на проведення НСРД, чи не містить доказ ознак провокації, маніпуляції або прихованого примусу [70; 145; 166–168; 171; 173].

У сучасній доктрині дедалі поширенішою стає концепція процесуальної доброчесності доказів. Її сутність полягає в тому, що доказова інформація повинна бути не лише юридично допустимою, а й отриманою способом, який не підриває довіру до правосуддя та не створює сумнівів у справедливості кримінального провадження [166; 168; 170; 173]. Тож процесуальна діяльність захисника спрямована не лише на пошук формальних процесуальних порушень, а й на виявлення обставин, які можуть свідчити про процесуальну недоброчесність способу отримання доказів.

Цей підхід надзвичайно актуальний щодо цифрових доказів. Слушно зазначає М. А. Погорецький, що цифрові (електронні) докази мають специфічну природу, яка потребує особливих підходів до перевірки їх достовірності, цілісності й автентичності [169]. У кримінальних провадженнях про державну зраду електронне листування, повідомлення в месенджерах, дані мобільного зв'язку, геолокаційна інформація та інші цифрові сліди нерідко становлять основу обвинувачення. За таких умов процесуальний статус захисника повинен забезпечувати можливість не лише ознайомитися з відповідними матеріалами, а й здійснювати їх повноцінну технічну та процесуальну перевірку.

Результати проведеного анкетування підтверджують актуальність окресленої проблематики. 21,3 % респондентів серед найістотніших проблем використання результатів НСРД виокремили складнощі перевірки повноти й автентичності відповідних матеріалів, 19,6 % – несвоєчасне відкриття таких матеріалів стороні захисту, а 17,1 % – неможливість перевірити законність дозволу на проведення НСРД (додаток Б). Такі результати засвідчують, що проблема перевірки доказової інформації має не лише теоретичний, а й безпосередній практичний вимір.

Водночас 48,5 % респондентів схвалюють законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД, зокрема не використані стороною обвинувачення, до набрання вироком законної сили, а ще 31,2 % частково поділяють таку ідею (додаток Б). Отже, майже 80 % опитаних визнають необхідність додаткових гарантій перевірки доказової інформації стороною захисту. Ці результати кореспондують із сучасними доктринальними підходами до забезпечення процесуальної доброчесності доказування та підтверджують наявність суспільного і професійного запиту на посилення процесуальних гарантій захисника.

На наш погляд, саме концепція процесуальної доброчесності надає можливість максимально повно пояснити сучасний зміст процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Захисник є не лише учасником процесуального протистояння зі стороною обвинувачення, а й одним із ключових гарантів того, що кримінальне переслідування здійснюватимуть у межах закону, дотримуючись прав людини й стандартів справедливого судового розгляду. Саме через діяльність захисника реалізують практичний механізм контролю за процесуальною доброчесністю доказування, що надзвичайно важливо в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки держави.

Наукові дослідження останніх років свідчать про поступове формування нового підходу до розуміння ролі захисника в кримінальному процесі. Якщо традиційно його діяльність розглядали переважно як форму представництва інтересів підозрюваного чи обвинуваченого, то сучасна доктрина дедалі частіше пов'язує діяльність захисника із забезпеченням процесуальної справедливості кримінального провадження загалом [165–170; 173]. У цьому аспекті значущою є розроблена М. А. Погорецьким концепція процесуальної доброчесності, відповідно до якої оцінювання законності доказів слід здійснювати не лише крізь призму формального дотримання процесуальної форми, а й через перевірку відповідності способу їх отримання вимогам справедливості, добросовісності й верховенства права [166; 168; 170; 173].

У кримінальних провадженнях про державну зраду зазначений підхід має особливе значення. Захисник повинен оцінювати не лише те, чи було формально дотримано процесуальний порядок проведення НСРД, обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей і документів або інших процесуальних дій. Важливим є встановлення того, чи не було порушено фундаментальні права людини, чи не було провокації, чи не використовували приховані форми тиску, чи забезпечували реальну можливість перевірки доказів стороною захисту. Саме тому процесуальний статус захисника виходить за межі традиційної моделі процесуального представництва й дедалі більше набуває рис правозахисного інституту, спрямованого на забезпечення легітимності кримінального судочинства.

Увагу слід спрямувати й на взаємозв'язок процесуального статусу захисника та судового контролю. У сучасній моделі кримінального процесу захисник є одним з основних суб'єктів ініціювання судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування та прокурора. Саме через подання скарг, клопотань, заперечень і процесуальних звернень адвокат забезпечує перевірку законності процесуальних рішень, пов'язаних із затриманням особи, проведенням обшуків, застосуванням запобіжних заходів, здійсненням НСРД та іншими формами втручання держави в права людини [53; 74; 99; 167; 252].

Для кримінальних проваджень про державну зраду це питання має важливе значення, оскільки саме в таких справах найчастіше застосовують найінтенсивніші форми процесуального примусу. Тому ефективність процесуального статусу захисника безпосередньо залежить від його здатності використовувати механізми судового контролю для забезпечення законності та пропорційності втручання держави в права особи.

Отже, аналіз наукових підходів, законодавства та судової практики дає підстави для висновку, що процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду є складною багаторівневою правовою конструкцією, яка поєднує процесуальні права й обов'язки адвоката, професійні гарантії адвокатської діяльності, спеціальні механізми реалізації права на захист у справах про злочини проти основ національної безпеки та систему

гарантій дотримання прав людини. Його сутність полягає не лише в забезпеченні інтересів конкретного підозрюваного чи обвинуваченого, а й у підтриманні балансу між потребами національної безпеки, інтересами правосуддя та вимогами верховенства права.

Саме тому подальший розвиток процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду слід здійснювати шляхом удосконалення механізмів доступу до доказів, посилення гарантій роботи з матеріалами, що містять державну таємницю, розвитку процесуальних можливостей перевірки результатів НСРД, удосконалення процедур спеціального кримінального провадження та забезпечення ефективного судового контролю за обмеженням прав людини. Лише за таких умов процесуальний статус захисника зможе цілком виконувати своє гарантійне, компенсаційне та правозахисне призначення в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Здійснений аналіз наукових підходів, положень кримінального процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та сучасної судової практики дає засвідчує, що процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду має комплексний і багаторівневий характер. Його зміст зумовлений не лише сукупністю процесуальних прав та обов'язків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, а й системою професійних гарантій адвокатської діяльності, міжнародними стандартами права на захист, особливостями доказування злочинів проти основ національної безпеки України і специфікою правового режиму воєнного стану.

Встановлено, що процесуальний статус захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду має виражену гарантійно-компенсаторну природу. Його основним функціональним призначенням є забезпечення реальної можливості особи ефективно протистояти кримінальному переслідуванню в умовах об'єктивної процесуальної переваги сторони обвинувачення, яка володіє ширшими організаційними, інформаційними, оперативними й технічними ресурсами.

Обґрунтовано, що особливості процесуального статусу захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду полягають у необхідності роботи з матеріалами, що містять державну таємницю, участі в перевірці результатів негласних слідчих (розшукових) дій, здійсненні захисту в умовах спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, використанні цифрових доказів, підвищеному рівні суспільного резонансу й потребі в забезпеченні балансу між інтересами національної безпеки та правами людини.

На підставі здійсненого дослідження процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду пропонується визначати як нормативно закріплену та забезпечену гарантіями адвокатської діяльності систему прав, обов'язків, процесуальних можливостей і професійних засобів адвоката, спрямованих на реалізацію функції захисту підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або виправданого в кримінальному провадженні за ст. 111 КК України, що здійснюють в умовах підвищеного безпекового режиму, використання спеціальних засобів доказування, можливого обмеження доступу до інформації та необхідності забезпечення одночасного дотримання вимог національної безпеки й міжнародних стандартів справедливого судового розгляду.

Процесуальний статус захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду є не лише правовою основою реалізації функції захисту, а й одним із ключових елементів механізму забезпечення верховенства права, справедливості кримінального провадження та дотримання прав людини у сфері кримінальної юстиції. Його значення не обмежується процесуальним представництвом інтересів підозрюваного чи обвинуваченого, оскільки саме через діяльність захисника забезпечують практичну реалізацію принципів змагальності сторін, рівності процесуальних можливостей, презумпції невинуватості та права на справедливий судовий розгляд. В умовах воєнного стану й суттєвого збільшення кількості кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки України роль захисника набуває додаткового правозахисного й гарантійного значення. Від ефективності його діяльності безпосередньо залежать не лише рівень

захисту прав конкретної особи, а й суспільна довіра до результатів кримінального провадження, легітимність судових рішень і відповідність національної правозастосовної практики європейським стандартам захисту прав людини. Саме тому подальше вдосконалення процесуального статусу захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду слід розглядати як один із пріоритетних напрямів розвитку кримінального процесуального законодавства, адвокатури та практики кримінального судочинства України в умовах сучасних безпекових викликів.

1.3. Криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за статтею 111 Кримінального кодексу України

Реалізація функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду не може бути належно висвітлена лише через аналіз процесуального статусу захисника, його прав, обов'язків і гарантій. У провадженнях за ст. 111 КК України захисник діє в складному доказовому, інформаційному, безпековому та тактичному середовищі, що потребує застосування не тільки кримінально-процесуальних, а й криміналістичних знань. Саме криміналістичний підхід дає змогу перейти від формального розуміння захисту як участі адвоката в процесуальних діях до розуміння захисту як активної діяльності, спрямованої на формування захисної версії, перевірку доказової інформації, виявлення суперечностей у позиції обвинувачення, аналіз допустимості доказів, використання спеціальних знань, роботу із цифровими доказами та результатами негласних слідчих (розшукових) дій.

У науковій літературі слушно зауважують, що криміналістику не слід розглядати виключно як науку, зорієнтовану на потреби сторони обвинувачення. Її положення, прийоми, засоби та рекомендації можуть і мають бути використані стороною захисту, оскільки змагальна модель кримінального процесу передбачає

активність не лише слідчого і прокурора, а й адвоката-захисника [25, с. 104–108; 140]. У цьому контексті криміналістичні засади реалізації функції захисту є необхідним компонентом професійної діяльності адвоката, передусім у складних кримінальних провадженнях, до яких належать справи про державну зраду.

Кримінальні провадження за ст. 111 КК України мають низку ознак, які обумовлюють потребу у спеціальному криміналістичному забезпеченні захисту. До них належать: складність предмета доказування; необхідність встановлення спрямованості умислу особи на заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності або інформаційній безпеці України; використання матеріалів оперативно-розшукової, контррозвідувальної та негласної діяльності; наявність цифрових доказів; можливе засекречення частини матеріалів; підвищений ризик помилкової кваліфікації; вплив воєнного стану та суспільного резонансу на сприйняття обставин справи. Усе це потребує від захисника не лише знання кримінального процесуального закону, а й володіння криміналістичними засобами аналізу доказів.

У сучасних наукових дослідженнях криміналістичних засад реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України обґрунтовано, що захисник у таких провадженнях повинен бути активним суб'єктом формування, отримання, перевірки та оцінки доказової інформації, а не обмежуватися пасивним реагуванням на вже сформовану позицію сторони обвинувачення [14, с. 342–355]. Такий підхід видається методологічно виправданим, оскільки саме в кримінальних провадженнях про державну зраду найвиразніше виявляється доказова та інформаційна перевага сторони обвинувачення, яка володіє результатами негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалами оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, цифровими доказами й документами з обмеженим доступом. За таких умов ефективна реалізація функції захисту можлива лише за умови активної доказової діяльності захисника, спрямованої на формування альтернативних захисних версій, перевірку достовірності й допустимості доказів сторони обвинувачення, а також виявлення обставин, що спростовують або пом'якшують обвинувачення.

Загальна теорія доказування протягом тривалого часу формувалася навколо діяльності органів досудового розслідування та суду. У класичних працях М. М. Михеєнка доказування розглядали як центральну діяльність кримінального судочинства, спрямовану на встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [105]. М. А. Погорецький у працях про докази й доказування в кримінальному процесі висвітлив зміст, структуру та проблемні питання доказової діяльності, акцентувавши на її методологічному значенні для кримінального провадження [123; 138; 141]. У подальших дослідженнях він виокремив роль захисника як суб'єкта доказування, що має принципове значення для сучасної змагальної моделі кримінального процесу [130; 145].

Участь захисника в доказуванні спеціально досліджували О. Ю. Лань, О. В. Малахова, Н. М. Обрізан, О. С. Старенький та інші автори [90; 99; 119; 226–233]. У цих працях обґрунтовано, що сторона захисту повинна мати реальні можливості не лише оцінювати докази сторони обвинувачення, а й отримувати, подавати та перевіряти власні докази. О. С. Старенький у дослідженнях щодо кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на досудовому розслідуванні зауважує, що без належного процесуального забезпечення права захисника на отримання доказів змагальність сторін залишається декларативною [229–233].

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду ця теза має бути доповнена криміналістичним виміром. Захисник не лише користується процесуальним правом подавати докази, а й повинен уміти їх знаходити, аналізувати, співвідносити з версією сторони обвинувачення, перевіряти джерела їх походження, оцінювати ризики фальсифікації, помилки, неповноти або маніпулятивного використання. Отже, захисник у таких провадженнях є не лише суб'єктом доказування в процесуальному значенні, а й суб'єктом криміналістичного пізнання.

Результати проведеного автором анкетування засвідчують необхідність активної доказової діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Лише 13,6 % респондентів вважають процесуальні можливості

сторони захисту щодо отримання та використання доказів достатніми. Натомість 39,7 % опитаних зазначили, що сторона захисту має істотно менші можливості порівняно зі стороною обвинувачення, а ще 34,0 % оцінюють такі можливості як лише частково достатні (додаток Б). Ці результати свідчать про наявність суттєвого дисбалансу між сторонами кримінального провадження саме у сфері доказування.

Показово, що 41,2 % респондентів схвалюють запровадження інституту адвокатського розслідування як самостійного механізму отримання доказової інформації стороною захисту, а ще 36,5 % поділяють таку пропозицію за умови чіткого нормативного визначення його меж (додаток Б). Отже, загалом 77,7 % опитаних вважають доцільним розширення доказових можливостей захисника.

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду захисника необхідно розглядати не лише як учасника процесуального контролю за діяльністю сторони обвинувачення, а і як самостійного суб'єкта криміналістичного пізнання. Його діяльність має бути спрямована на формування альтернативних захисних версій, пошук джерел доказової інформації, перевірку цифрових слідів, використання спеціальних знань і виявлення доказових суперечностей. Саме тому криміналістичні засади реалізації функції захисту набувають у провадженнях про державну зраду не допоміжного, а системоутворювального значення.

Криміналістичні засади реалізації функції захисту доцільно розглядати як систему наукових положень, тактичних рекомендацій, спеціальних знань і практичних алгоритмів, що використовує захисник для формування, перевірки та реалізації позиції захисту в кримінальному провадженні. Вони охоплюють: криміналістичний аналіз обставин інкримінованого діяння; формування захисних версій; визначення джерел доказової інформації; перевірку доказів сторони обвинувачення; використання спеціальних знань; роботу із цифровими доказами; оцінку допустимості доказів; аналіз результатів НСРД; виявлення ознак провокації; підготовку до допитів, експертиз, судового дослідження доказів і дебатів.

Важливе значення для формування криміналістичного підходу має категорія криміналістичної тактики. М. А. Погорецький і Д. Б. Сергєєва, аналізуючи поняття криміналістичної тактики, обґрунтовують, що вона охоплює систему науково

розроблених положень і рекомендацій, спрямованих на ефективне проведення процесуальних дій і виконання завдань кримінального провадження [140]. В. О. Коновалова ще в класичних працях акцентувала на значенні логіки та психології в тактичній діяльності, що є важливим не лише для слідчого, а й для адвоката-захисника [86]. О. В. Бишевець безпосередньо досліджувала тактичні прийоми в професійній діяльності адвоката, стверджуючи, що адвокатська діяльність має власну тактичну структуру [25, с. 104–108].

У кримінальних провадженнях про державну зраду тактика захисту має специфічні ознаки. Вона має враховувати характер обвинувачення, джерела доказової інформації, наявність або відсутність контакту з підзахисним, рівень відкритості матеріалів, можливість роботи з державною таємницею, цифрову природу низки доказів і суспільний резонанс справи. На відміну від простіших категорій кримінальних проваджень, де тактика захисту може ґрунтуватися переважно на запереченні окремих доказів, у справах за ст. 111 КК України захисник має формувати цілісну систему контраргументації, що охоплює фактичний, правовий, доказовий, криміналістичний і процесуальний рівні.

Центральним елементом криміналістичних засад захисту є захисна версія. Вона є логічно обґрунтованим припущенням сторони захисту щодо фактичних обставин кримінального провадження, яке спростовує або істотно змінює версію сторони обвинувачення. У справах про державну зраду захисні версії можуть стосуватися відсутності умислу на шкоду державній безпеці; помилкової кваліфікації діяння; відсутності громадянства України як обов'язкової ознаки суб'єкта злочину; недоведеності факту передачі відомостей; відсутності статусу інформації як такої, що має значення для національної безпеки; провокації; примусу; неправильної інтерпретації цифрової комунікації; недопустимості результатів НСРД; неналежної ідентифікації особи, яка вчинила відповідні дії.

На наш погляд, у провадженнях за ст. 111 КК України доцільно розрізняти щонайменше чотири групи захисних версій. Перша група – фактичні версії, які заперечують власне факт вчинення інкримінованих дій конкретною особою. Друга група – правові версії, що стосуються неправильної кваліфікації діяння або

відсутності окремих ознак складу державної зради. Третя група – доказові версії, спрямовані на спростування допустимості, достовірності або достатності доказів сторони обвинувачення. Четверта група – процесуальні версії, пов'язані з порушенням процедури отримання доказів, проведення НСРД, повідомлення про підозру, застосування запобіжних заходів або відкриття матеріалів.

Захисна версія не може бути довільною. Вона має ґрунтуватися на аналізі матеріалів кримінального провадження, правової кваліфікації, доказової ситуації та криміналістичної характеристики інкримінованого діяння. У цьому аспекті важливе значення має праця Д. Б. Сергєєвої та Д. К. Попихача щодо криміналістичної характеристики шпигунства, оскільки державна зрада часто перетинається зі шпигунством за способом отримання, передачі або використання інформації, а також за колом доказів, які використовують у провадженні [195]. Водночас не кожне передання інформації чи контакт із представниками іноземної сторони можна автоматично кваліфікувати як державну зраду. Захисник повинен перевіряти, чи доведено саме умисел на шкоду Україні, чи підтверджено значення інформації для національної безпеки, чи встановлено зв'язок між діями особи та підривною діяльністю проти держави.

Криміналістична характеристика проваджень про державну зраду має охоплювати відомості про типові способи вчинення діяння, джерела доказової інформації, типові сліди, цифрові дані, комунікації, документи, коло можливих свідків, характер взаємодії особи з представниками іноземної держави або організації, а також способи фіксації такої взаємодії. Для сторони захисту така характеристика має значення не лише для розуміння версії обвинувачення, а й для її перевірки. Захисник повинен з'ясувати, чи відповідає конкретне провадження типовій криміналістичній моделі державної зради, чи обвинувачення ґрунтується на припущеннях, фрагментарних даних або політико-оцінних судженнях.

Важливе місце в реалізації функції захисту посідає робота з доказами. Докази в кримінальному процесі, на переконання М. А. Погорецького, слід оцінювати не ізольовано, а в системі доказування, з огляду на їх належність, допустимість, достовірність і достатність [123; 138; 141]. У кримінальних провадженнях про

державну зраду це положення має важливе значення, оскільки доказова база часто формується з різнорідних джерел: протоколів НСРД, цифрових повідомлень, аудіо-, відеозаписів, вилучених носіїв інформації, експертних висновків, документів з обмеженим доступом, показань свідків, матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Захисник має аналізувати не лише зміст доказів, а й механізм їх виникнення. Для цифрових доказів значущим є питання походження файлу, цілісності носія, можливості внесення змін, умов вилучення, способу копіювання, хешування, збереження метаданих; для аудіо- та відеозаписів – питання автентичності, монтажу, умов фіксації, ідентифікації голосу або зображення; для матеріалів НСРД – питання наявності ухвали слідчого судді, відповідності фактичних дій дозволу, дотримання строків, правильності фіксації, повноти відкриття матеріалів стороні захисту; для документів, що містять державну таємницю, – питання належного засекречення, зв'язку документа з предметом обвинувачення та можливості його перевірки стороною захисту.

Сучасні дослідження цифрових доказів мають принципове значення для проваджень про державну зраду. М. А. Погорецький обґрунтовує необхідність розмежування цифрових доказів і цифрової форми доказів, що має істотне значення для кримінального процесуального доказування [153]. Це розмежування є важливим для захисника, оскільки не кожен цифровий файл є належним і допустимим доказом. Має бути встановлено, як його отримано, чи забезпечено його цілісність, чи можливо перевірити його походження, чи є він первинним джерелом інформації або лише копією, чи збережено метадані, чи не було втручання в його зміст.

На сучасному етапі значущим є використання новітніх інформаційних технологій для криміналістичного аналізу доказової інформації стороною захисту. Ідеться насамперед про автоматизовану обробку великих масивів цифрових даних, встановлення зв'язків між електронними повідомленнями, перевірку метаданих файлів, виявлення ознак монтажу аудіо- й відеозаписів, аналіз часових послідовностей подій та пошук суперечностей у доказовій конструкції сторони

обвинувачення. У сучасних умовах такі технології поступово перетворюються на важливий елемент криміналістичного забезпечення функції захисту.

Особливе значення це має в кримінальних провадженнях про державну зраду, де обсяг цифрової інформації нерідко становить десятки або навіть сотні тисяч файлів, повідомлень, журналів з'єднань, геолокаційних даних та інших електронних відомостей. За таких умов ефективність захисту дедалі більше залежить від здатності адвоката не лише ознайомитися з відповідними матеріалами, а й організувати їх системний криміналістичний аналіз із використанням сучасних цифрових інструментів перевірки та дослідження доказів [169; 174].

У справах про державну зраду цифрові докази часто мають вирішальне значення. Це можуть бути листування в месенджерах, електронна пошта, геолокаційні дані, фото- й відеофайли, записи телефонних розмов, дані з мобільних пристроїв, комп'ютерів, хмарних сервісів, соціальних мереж. Водночас саме цифрові докази є надзвичайно вразливими до помилок інтерпретації. Наприклад, наявність контакту з особою, яка перебуває на території держави-агресора, ще не доводить надання допомоги в підривній діяльності. Пересилання зображення або повідомлення не доводить, що особа усвідомлювала його значення для національної безпеки. Перебування телефона в певному місці не завжди доводить перебування там конкретної особи. Саме ці аспекти мають бути предметом криміналістичного аналізу сторони захисту.

Для криміналістичного забезпечення функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду важливою є перевірка цифрових доказів і результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Саме ці категорії доказової інформації останніми роками дедалі частіше становлять основу обвинувачення у справах про злочини проти основ національної безпеки держави [145; 169; 171; 203–214]. Водночас специфіка їх отримання, зберігання, обробки та процесуального використання створює додаткові ризики для реалізації права на захист.

У практиці Європейського суду з прав людини сформовано підхід, відповідно до якого використання цифрової інформації або результатів прихованого спостереження не суперечить вимогам справедливого судового розгляду. Водночас сторона захисту повинна мати реальну можливість перевірити походження відповідних доказів, спосіб отримання та їх вплив на загальну справедливість кримінального провадження. Такий підхід послідовно простежується в рішеннях *Schenk v. Switzerland*, *Khan v. the United Kingdom*, *Bykov v. Russia*, *Dragojević v. Croatia*, *Roman Zakharov v. Russia* та *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* [259; 260; 263; 264; 268; 271].-

Посилену увагу ЄСПЛ спрямовує саме на можливості сторони захисту здійснювати перевірку доказів, отриманих унаслідок прихованих заходів спостереження. У справі *Roman Zakharov v. Russia* Суд акцентував на необхідності ефективного контролю за використанням прихованих засобів втручання в приватне життя особи, а у справі *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* засвідчив важливість існування достатніх гарантій від свавільного використання технологічних засобів збору інформації [268; 271]. Для кримінальних проваджень про державну зраду ці висновки мають особливе значення, оскільки саме в таких справах цифрові та негласно отримані докази нерідко є центральним елементом доказової конструкції обвинувачення.

Результати проведеного анкетування підтверджують актуальність цієї проблематики для національної практики. Серед найскладніших питань перевірки результатів НСРД респонденти виокремили складнощі встановлення повноти й автентичності відповідних матеріалів (21,3 %), несвоєчасне відкриття таких матеріалів стороні захисту (19,6 %), неможливість перевірки законності дозволу на проведення НСРД (17,1 %) і надмірний обсяг відкритих матеріалів за відсутності достатнього часу для їх аналізу (15,8 %) (додаток Б).

Показовими є результати щодо подальшого зберігання матеріалів НСРД. Зокрема, 48,5 % респондентів поділяють законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД до набрання вироком законної сили, а ще 31,2 % підтримують таку пропозицію частково (додаток Б). Отже, майже 80 % опитаних

фактично визнають необхідність створення додаткових процесуальних гарантій для перевірки доказів стороною захисту.

На наш погляд, зазначене обґрунтовує потребу формування спеціального криміналістичного алгоритму роботи захисника із цифровими доказами та матеріалами НСРД у провадженнях про державну зраду. Такий алгоритм має охоплювати перевірку джерела походження інформації, автентичності носія, цілісності цифрових даних, повноти відкриття матеріалів, дотримання вимог щодо збереження метаданих, відповідності проведених НСРД змісту судового дозволу, а також оцінювання процесуальної добросовісності способу отримання відповідної інформації. Лише за умови комплексної перевірки зазначених елементів цифрові докази та результати НСРД можна розглядати як належну і справедливую основу кримінального обвинувачення у справах про державну зраду.

Питання інформаційної безпеки також мають значення для криміналістичного аналізу. Г. В. Дідківська та В. В. Топчій досліджували криміналістичні механізми охорони інформаційної безпеки [46]. У справах про державну зраду інформаційний компонент є одним із ключових: інкриміновані дії нерідко пов'язані з передачею, поширенням або використанням інформації, що має значення для безпеки держави. Захисник повинен перевіряти, чи справді інформація мала охоронюваний характер, чи була вона публічно доступною, чи могла її передача заподіяти шкоду, чи доведено усвідомлення особою такого значення інформації.

У цьому аспекті слід розрізняти інформацію з обмеженим доступом, службову інформацію, державну таємницю, публічно доступні дані й відомості, які набули значення лише в конкретному оперативному контексті. Помилкове ототожнення цих категорій може призводити до завищеної кваліфікації діяння. Захисник має ініціювати експертні дослідження, витребувати документи щодо режиму доступу до інформації, перевіряти, чи було належно встановлено гриф секретності, чи були в особи реальні можливості усвідомлювати секретний або безпековий характер відповідних відомостей.

Важливе місце в доказовій базі проваджень про державну зраду посідають результати НСРД і матеріали оперативно-розшукової діяльності. М. А. Погорецький досліджував судовий контроль і прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі [122]. У працях М. А. Погорецького і М. Є. Шумила розглянуто проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах [237]. М. А. Погорецький також обґрунтовував, що теорія доказів є методологічною основою оперативно-розшукового документування організованої злочинної діяльності [126], а спільно з Р. Ф. Чернишем досліджував проблемні аспекти використання інформації, отриманої від конфідентів, в інтересах кримінального судочинства [129].

Для проваджень про державну зраду ці питання є вкрай значущими. Значна частина доказової інформації може надходити від конфідентів, оперативних джерел, технічних каналів спостереження, прослуховування, аудіо- й відеоконтролю, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Захисник у такій ситуації часто отримує лише процесуально оформлений результат, а не повну картину отримання інформації. Це створює ризик вибіркового подання доказів, приховування контексту, недоступності первинних носіїв або неможливості перевірити достовірність джерела.

На наш погляд, криміналістичні засади захисту в провадженнях про державну зраду мають передбачати спеціальний алгоритм перевірки матеріалів НСРД й оперативно-розшукової діяльності. Такий алгоритм повинен охоплювати: перевірку наявності правових підстав для проведення відповідних дій; аналіз фактичних підстав; встановлення строків проведення НСРД; порівняння змісту ухвали слідчого судді із фактичним змістом проведених дій; перевірку повноти протоколів; аналіз технічних носіїв; встановлення безперервності зберігання інформації; виявлення ознак монтажу або вибіркової; перевірку того, чи були відкриті стороні захисту всі матеріали, що можуть мати значення для оцінки доказів.

Практичну актуальність окреслених проблем засвідчують результати проведеного анкетування працівників органів досудового розслідування, прокурорів, адвокатів і суддів, які здійснюють професійну діяльність у сфері кримінального судочинства. Значна частина респондентів акцентувала на складнощах, пов'язаних із перевіркою законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій та повнотою відкриття їх результатів стороні захисту. Зокрема, 19,6 % опитаних зазначили, що на практиці часто постають проблеми з несвоєчасним відкриттям матеріалів НСРД стороні захисту, 17,1 % зосереджують увагу на складності перевірки законності надання дозволу на проведення відповідних заходів, а 21,3 % констатують проблемність встановлення автентичності та повноти матеріалів, отриманих як результат негласної діяльності. Водночас 48,5 % респондентів схвалюють законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД до набрання вироком законної сили, а ще 31,2 % частково поділяють таку пропозицію.

Тож об'єктивним є запит практики на вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо перевірки результатів НСРД стороною захисту. Фактично йдеться не лише про процесуальну можливість ознайомлення з відповідними матеріалами, а про створення дієвих механізмів їх криміналістичного аналізу, які надавали б можливість перевіряти повноту фіксації інформації, цілісність цифрових носіїв, відповідність фактичних дій межах судового дозволу, відсутність вибіркового подання доказової інформації та дотримання вимог процесуальної добросовісності.

Актуальність цієї проблеми засвідчує і сучасна судова практика в кримінальних провадженнях про державну зраду. Аналіз низки рішень дає підстави стверджувати, що належна перевірка доказової інформації стороною захисту може істотно впливати на результати кримінального провадження. У справі № 461/7576/23 саме проведення повторної портретної експертизи дало змогу підтвердити алібі обвинуваченого й стало однією з підстав постановлення виправдувального вироку [224]. У справі № 278/1579/22 суд дійшов висновку про необхідність зміни правової кваліфікації з ч. 2 ст. 111 КК України на ч. 1 ст. 422 КК

України [225]. Водночас у справах № 366/1629/22, № 757/16007/22-к і № 757/20918/22-к суди постановили виправдувальні вироки у зв'язку з недоведеністю складу кримінального правопорушення [228–230]. Ці приклади переконливо свідчать, що криміналістично грамотна діяльність захисника може відігравати вирішальну роль у перевірці доказів сторони обвинувачення та формуванні обґрунтованої альтернативної версії подій.

Значення має і проблема провокації. О. В. Капліна, аналізуючи рішення ЄСПЛ щодо України, досліджувала особливості провокації в кримінальному провадженні [70]. У справах про державну зраду ризик провокації може виявлятися в ситуаціях, коли особу спонукають до передачі інформації, встановлення контакту, висловлення готовності до співпраці або інших дій, які потім інтерпретують як державна зрада. Захисник у таких провадженнях має перевіряти, чи не було дій з боку правоохоронних органів або конфідентів, які виходили за межі пасивного документування і фактично створили злочинну ситуацію.

Криміналістична перевірка провокації має охоплювати аналіз ініціативи контакту, змісту комунікації, поведінки оперативних осіб або конфідентів, тривалості взаємодії, характеру пропозицій, ступеня активності правоохоронних органів, попередньої поведінки особи, наявності або відсутності в неї сформованого умислу до початку контакту. Якщо умисел було сформовано не самостійно, а під впливом активних дій правоохоронних органів, слід ставити під сумнів допустимість і добросовісність відповідних доказів.

Значущим для сучасного розуміння криміналістичних засад реалізації функції захисту є новітні підходи до оцінки доказів крізь призму процесуальної добросовісності. У сучасній практиці Верховного Суду й наукових дослідженнях поступово відбувається відхід від виключно формального підходу до допустимості доказів, за якого увагу зосереджено лише на дотриманні процесуальної форми. Натомість дедалі важливішою стає оцінка справедливості способу отримання доказової інформації, забезпечення прав людини та можливості ефективної перевірки доказів стороною захисту [165; 166; 168; 170; 173].

У цьому контексті привертає увагу концепція процесуальної доброчесності доказів, розроблена в сучасних працях М. А. Погорецького [168; 170; 173]. Відповідно до цього підходу доказ слід оцінювати не лише з позицій його формальної законності, а й з погляду добросовісності, чесності та справедливості способу його отримання. Якщо процесуальної форми зовні дотримано, однак сторона захисту фактично позбавлена можливості перевірити походження доказу, оцінити умови його формування або встановити джерело походження інформації, виникають обґрунтовані сумніви щодо його доброчесності.

Для кримінальних проваджень про державну зраду цей підхід є вирішальним. Саме у справах зазначеної категорії найчастіше використовують результати негласних слідчих (розшукових) дій, матеріали контррозвідувальної діяльності, цифрові докази й інформація з обмеженим доступом. У таких умовах захисник повинен оцінювати не лише те, чи наявний формальний процесуальний документ, який підтверджує законність отримання доказу, а й те, чи забезпечено можливість його ефективної перевірки, чи не було приховано частину матеріалів, чи немає ризику вибіркового використання доказової інформації [166; 168; 171].

Важливе значення має і протилежна категорія – процесуальна токсичність доказів. На наш погляд, процесуально токсичними слід вважати такі докази, отримання або використання яких супроводжується істотними порушеннями прав людини, принципів справедливого судового розгляду або базових гарантій кримінального процесу. Джерелами такої токсичності можуть бути провокація, приховування матеріалів, істотне порушення порядку проведення НСРД, втручання в конфіденційне спілкування захисника з підзахисним, маніпуляції цифровою інформацією або використання доказів, перевірка яких стороною захисту фактично неможлива [152; 165; 170].

Практика Верховного Суду останніх років також демонструє поступове посилення уваги до якості доказового процесу. Аналіз відповідних правових позицій засвідчує, що суд дедалі частіше оцінює не лише формальну допустимість доказів, а й вплив конкретного процесуального порушення на можливість реалізації права на захист і забезпечення справедливого судового розгляду [165–

167; 173]. Такий підхід відповідає сучасним стандартам Європейського суду з прав людини та є виявом поступової трансформації національної доктрини доказового права.

Результати проведеного анкетування підтверджують актуальність зазначених проблем для практичної діяльності захисників. Зокрема, 68,2 % респондентів поділяють необхідність посилення процесуальних гарантій захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду (додаток Б). Водночас значна частина опитаних акцентує на складнощах перевірки цифрових доказів, результатів НСРД і матеріалів з обмеженим доступом. Отже, проблема процесуальної доброчесності доказів уже давно вийшла за межі суто теоретичної дискусії та стала одним із ключових питань сучасної правозастосовної практики.

На наш погляд, саме через категорії процесуальної доброчесності та процесуальної токсичності максимально повно відображається криміналістичний зміст функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду. Захисник повинен не лише аналізувати зміст доказової інформації, а й здійснювати постійний контроль за законністю, справедливістю та добросовісністю способів її отримання. Саме така діяльність надає можливість забезпечити відповідність кримінального провадження стандартам верховенства права та справедливого судового розгляду навіть в умовах підвищених безпекових викликів.

Проблема допустимості доказів безпосередньо пов'язана з концепцією процесуальної доброчесності. М. А. Погорецький у сучасних працях обґрунтовує перехід від формальної законності до процесуальної доброчесності доказів у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду [154]. У дослідженнях стосовно допустимості доказів і процесуальної доброчесності він спрямовує увагу на доктрини та практику, які дають змогу оцінювати не лише формальне дотримання процедури, а й чесність, коректність і справедливість способу отримання доказової інформації [152; 157]. Такий підхід має важливе значення для проваджень про державну зраду, де докази можуть бути отримані в умовах секретності, оперативного документування або обмеженого судового контролю.

На наш погляд, процесуальна доброчесність у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України повинна стати одним із центральних критеріїв оцінки доказів. Доказ, оформлений відповідно до процесуальних вимог, може залишатися проблемним, якщо сторона захисту позбавлена можливості перевірити його походження, повноту, контекст, первинний носій або умови отримання. Передусім це стосується результатів НСРД, цифрових доказів і матеріалів з обмеженим доступом. Захисник має наполягати на тому, що доказ не можна визнавати належною основою обвинувального вироку, якщо його перевірка стороною захисту фактично неможлива.

Проблема використання доказів, зібраних під час здійснення дізнання, яку аналізували О. В. Капліна і С. Л. Шаренко, також має методологічне значення для оцінки доказів у кримінальному провадженні [76]. Хоча провадження про державну зраду не належить до категорії дізнання, ідея належності джерел доказів, дотримання процесуальної форми та меж використання отриманої інформації є важливою. У справах за ст. 111 КК України аналогічна проблема постає під час трансформації оперативної, контррозвідувальної або негласної інформації в процесуальні докази.

Ще одним криміналістичним напрямом є робота з речовими доказами. Д. Б. Сергєєва та О. С. Старенький досліджували теоретико-прикладні питання речових доказів у кримінальному процесі [194]. У провадженнях про державну зраду речовими доказами можуть бути мобільні телефони, комп'ютери, носії інформації, карти пам'яті, документи, носії з аудіо- чи відеозаписами, технічні пристрої, рукописні записи. Захисник має перевіряти, чи правильно вилучено такі об'єкти, чи забезпечено їх збереження, чи не було порушено порядок огляду, чи відповідає протокол фактичному змісту дії, чи можна встановити зв'язок між об'єктом і підзахисним.

Для захисника важливим є не лише питання того, що саме вилучено, а й як саме це було вилучено, ким, за яких умов, чи були присутні поняті або здійснювали відеофіксацію, чи не вийшли слідчі за межі ухвали, чи не було вилучено об'єкти, не зазначені в дозволі, чи не було порушено адвокатську таємницю або права третіх

осіб. У справах про державну зраду такі порушення можуть мати істотне значення для допустимості доказів, оскільки саме вилучені цифрові носії часто стають основою обвинувачення.

Важливу роль у криміналістичному забезпеченні захисту відіграють спеціальні знання. А. В. Сідельников дослідив спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника, обґрунтувавши, що адвокат повинен використовувати можливості спеціалістів, експертів, консультантів для перевірки доказів і формування позиції захисту [199]. У провадженнях про державну зраду спеціальні знання можуть бути необхідними у сферах інформаційної безпеки, військової справи, державної таємниці, телекомунікацій, цифрової криміналістики, лінгвістики, психології, аудіо- та відеотехнічної експертизи, почеркознавства, комп'ютерно-технічних досліджень.

Захисник не може самотійно володіти всіма цими знаннями, однак він повинен розуміти, коли саме їх потрібно залучати. Наприклад, якщо обвинувачення ґрунтується на листуванні в месенджері, доцільним є залучення спеціаліста із цифрової криміналістики для перевірки походження повідомлень, цілісності пристрою, можливості доступу сторонніх осіб, метаданих і способу вилучення. Якщо справа стосується передачі військової інформації, необхідним може бути експертний аналіз того, чи справді така інформація мала обмежений доступ і яке значення вона могла мати для безпеки держави. Якщо доказом є аудіозапис, важливими є фоноскопичні дослідження, перевірка монтажу й ідентифікація голосу.

Крім цього, Д. Б. Сергеева досліджувала проблемні питання застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі України [192]. М. А. Погорецький аналізував використання поліграфа в доказуванні в кримінальних провадженнях у практиці США, країн ЄС, ЄСПЛ й України [158]. Для захисника у справах про державну зраду поліграф може мати допоміжне значення, однак його результати не можуть замінювати належні й допустимі докази. Водночас за певних умов поліграфологічне дослідження може бути використане стороною захисту як орієнтир для формування версії, підготовки

до допиту, обґрунтування необхідності проведення інших експертиз або перевірки щирості пояснень підзахисного.

Видається, що у справах за ст. 111 КК України поліграф не слід переоцінювати. Його результати мають допоміжний, орієнтовний, а не вирішальний характер. Небезпека полягає в тому, що в умовах суспільного резонансу такі результати можна сприймати як доказ істини, хоча з процесуальної позиції вони потребують критичної оцінки. Захисник має бути готовим як ініціювати таке дослідження, якщо це відповідає інтересам клієнта, так і заперечувати проти некоректного використання його результатів стороною обвинувачення.

Криміналістичне значення має також тактика допиту. Д. Б. Сергєєва, О. П. Кучинська та І. Ю. Мірошников досліджували процесуальні й тактичні особливості допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняють з використанням інформаційних комп'ютерних технологій [196]. У справах про державну зраду допит підозрюваного, свідків, експертів і спеціалістів часто стосується складних цифрових, військових або інформаційних обставин. Захисник має готуватися до таких допитів не формально, а з огляду на криміналістичну логіку: визначати мету допиту, прогнозувати відповіді, формулювати уточнювальні запитання, виявляти суперечності, не допускати нав'язування підзахисному небезпечних формулювань.

Тактика захисника під час допиту підозрюваного у справах про державну зраду має бути особливо виваженою. Необдумані пояснення можуть бути використані для доведення умислу, зв'язку з представниками держави-агресора, усвідомлення значення переданої інформації або добровільності дій. Тому адвокат має заздалегідь обговорити з клієнтом межі надання показань, можливість відмови від відповіді на окремі питання, ризики часткового визнання фактів, небезпеку оцінних висловлювань. Водночас повна відмова від показань не завжди є оптимальною, якщо наявні обставини, які можуть спростувати умисел або пояснити поведінку особи.

Криміналістична тактика захисника в судовому допиті свідків обвинувачення має бути спрямована на перевірку джерел їх поінформованості, мотивів, можливого тиску, суперечностей, умов сприйняття подій, точності пам'яті, зв'язку з правоохоронними органами або зацікавленими особами. У справах про державну зраду свідчення можуть мати особливий характер: свідок може перебувати на тимчасово окупованій території, бути військовослужбовцем, співробітником правоохоронного органу, оперативним працівником або особою, яка причетна до певної діяльності. Це вимагає від захисника особливої підготовки.

Окремим елементом криміналістичних засад є аналіз експертних висновків. У справах за ст. 111 КК України можуть проводити комп'ютерно-технічні, фоноскопичні, лінгвістичні, військові, почеркознавчі, портретні, психологічні й інші експертизи. Захисник має перевіряти компетентність експерта, обсяг наданих матеріалів, коректність поставлених питань, межі висновків, наявність припущень, відповідність висновків дослідженим матеріалам. Якщо висновок експерта виходить за межі спеціальних знань або фактично містить правову оцінку, захисник має ставити питання про його неналежність або обмежене доказове значення.

У цьому контексті важливе значення мають загальні праці стосовно доказування та суб'єктів доказування. О. С. Старенький досліджував поняття доказування, види суб'єктів доказування та гарантії захисника як суб'єкта доказування [227–233]. Участь сторін у процесі доказування науковець розглядає як необхідну умову реалізації змагальності [226]. У справах про державну зраду якщо сторона захисту позбавлена можливості ефективно ставити питання експертам, залучати спеціалістів, ініціювати альтернативні дослідження або перевіряти первинні матеріали, висновки експертів можуть перетворитися на не досяжний для критики елемент обвинувачення.

На наш погляд, у провадженнях про державну зраду захисник має формувати окрему експертну стратегію. Вона повинна охоплювати визначення того, які фактичні обставини потребують спеціальних знань; які експертизи доцільно ініціювати; які питання ставити експертам; які висновки обвинувачення потребують рецензування; чи потрібно залучати приватного спеціаліста; чи є

підстави для повторної або додаткової експертизи. Така стратегія має формуватися ще на досудовому розслідуванні, а не лише на стадії судового розгляду.

Практичне значення має і використання криміналістичних рекомендацій, розроблених для інших категорій складних кримінальних проваджень. Наприклад, навчальний посібник щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, підготовлений за редакцією М. А. Погорецького, містить положення щодо доказування, аналізу документів, використання спеціальних знань і роботи з посадовими особами [180]. Хоча державна зрада є іншою категорією злочинів, у низці справ за ст. 111 КК України суб'єктами можуть бути службові особи, військовослужбовці, працівники органів державної влади або особи, які мали доступ до службової чи секретної інформації. Тому деякі криміналістичні підходи до аналізу документів, службових повноважень і посадової поведінки можуть бути корисними для захисту.

Водночас захисник не повинен механічно переносити криміналістичні моделі, розроблені для інших злочинів, на провадження про державну зраду. Слід урахувати специфіку складу ст. 111 КК України: спеціального суб'єкта, умислу, зв'язку з іноземною державою або організацією, спрямованості дій проти України, значення інформації для національної безпеки. Криміналістична помилка захисту може полягати в тому, що адвокат зосереджується лише на процесуальних порушеннях, не аналізуючи зміст обвинувачення, або, навпаки, лише на фактичній стороні, не оспорюючи допустимість доказів.

Сучасні дослідження проблем кримінально-процесуальних засад запобігання злочинності також можуть бути використані для ширшого розуміння криміналістичного контексту. О. Г. Колб, В. В. Топчій і В. С. Ковальчук зосереджують увагу на необхідність активізації наукових досліджень, що стосуються кримінально-процесуальних засад запобігання злочинності, а також на сутність і зміст таких засад [84; 85]. Для нашої теми це має значення в тому сенсі, що захист у кримінальному провадженні не протистоїть завданню протидії злочинності. Навпаки, ефективний захист сприяє законності кримінального

переслідування, запобігає судовим помилкам, недопустимому використанню доказів і делегітимації результатів правосуддя.

У цьому аспекті слушним буде зауважити, що криміналістичні засади реалізації функції захисту не є інструментом уникнення відповідальності винної особи. Їх призначення полягає в тому, щоб забезпечити перевірку обвинувачення правовими й науково обґрунтованими засобами. Якщо обвинувачення є доведеним, допустимим і доброчесним, активна діяльність захисника лише посилює легітимність обвинувального вироку. Якщо ж обвинувачення ґрунтується на припущеннях, недопустимих доказах, неперевірених матеріалах НСРД або помилковій кваліфікації, криміналістично грамотний захист має виявити ці недоліки.

Праці М. А. Погорецького і М. Щирука щодо участі захисника в доказуванні у справах про привласнення або розтрату майна службовою особою мають методологічне значення для розуміння активної ролі захисника в доказуванні, хоча стосуються іншої категорії кримінальних проваджень [160]. Їх положення підтверджують, що захисник має бути здатним працювати з документами, фінансовими, службовими, цифровими й експертними матеріалами. Аналогічно у справах про державну зраду адвокат повинен працювати з великими масивами інформації, встановлювати зв'язки між доказами, виявляти елементи доказування, яких бракує, і доводити неповноту позиції обвинувачення.

Важливе значення має поняття процесуальної токсичності доказів. Якщо доказ отримано з істотним порушенням прав людини, із застосуванням провокації, без належного судового контролю, з порушенням строків НСРД, втручанням у конфіденційне спілкування або з порушенням порядку доступу до цифрового носія, його не може бути використано як доброчесну основу обвинувачення. М. А. Погорецький обґрунтовує сучасне розуміння доктрини «плодів отруєного дерева» у контексті процесуальної доброчесності доказів [152]. У справах про державну зраду ця доктрина має вагоме значення, оскільки прагнення виправдати порушення процедур інтересами національної безпеки є необ'єктивним.

Ми переконані, що саме в безпекових провадженнях стандарти допустимості доказів не можна знижувати. Навпаки, вони повинні бути підвищеними, оскільки наслідки помилки є вкрай тяжкими як для особи, так і для довіри до держави. Якщо держава доводить вину особи в державній зраді, вона повинна робити це не будь-якими засобами, а лише такими, що відповідають закону, верховенству права та стандартам справедливого суду. У цьому полягає принципова відмінність правової держави від держави, яка керується лише доцільністю.

Криміналістичні засади реалізації функції захисту також мають часовий вимір. На етапі першого контакту з клієнтом захисник повинен оцінити ризики, з'ясувати фактичну ситуацію, визначити можливість надання пояснень, установити наявність цифрових слідів, документів, свідків, алібі. На етапі повідомлення про підозру необхідно перевірити фактичні та правові підстави підозри, джерела доказів і рівень конкретизації обвинувачення. На етапі досудового розслідування – формувати захисні версії, ініціювати докази, оскаржувати обмеження, перевіряти НСРД. На етапі відкриття матеріалів – аналізувати повноту доказової бази й допустимість доказів. На судовій стадії – реалізовувати тактику допиту, дослідження доказів, експертиз і дебатів. На стадії перегляду – концентрувати увагу на процесуальних помилках, недопустимості доказів і неправильній кваліфікації.

Таке поетапне розуміння криміналістичних засад надає можливість уникнути випадковості в роботі захисника. Захист у справах про державну зраду має ґрунтуватися як стратегічна діяльність, а не як сукупність окремих процесуальних реакцій. Кожне клопотання, заперечення, експертне питання, скарга або позиція в суді повинні бути пов'язані із загальною захисною версією.

У цьому контексті можна запропонувати авторську модель криміналістичного забезпечення функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України. Вона охоплює такі взаємопов'язані елементи: криміналістичний аналіз фабули підозри або обвинувачення; визначення слабких місць версії обвинувачення; формування основної та альтернативних захисних версій; встановлення джерел доказової інформації на користь захисту; аналіз

допустимості й доброчесності доказів обвинувачення; перевірку цифрових доказів; аналіз матеріалів НСРД; використання спеціальних знань; тактичну підготовку до допитів та експертиз; процесуальну фіксацію порушень; судову презентацію позиції захисту.

Ця модель має ґрунтуватися на декількох принципах. Перший – принцип законності, який означає, що захисник використовує лише передбачені законом засоби. Другий – принцип активності, відповідно до якого адвокат не очікує завершення слідства, а ініціює процесуальні дії та докази. Третій – принцип критичності, який передбачає перевірку кожного доказу сторони обвинувачення. Четвертий – принцип технологічної компетентності, у край важливий у роботі з цифровими доказами. П'ятий – принцип криміналістичної системності, за яким усі дії захисника підпорядковуються загальній версії захисту. Шостий – принцип процесуальної доброчесності, що передбачає оцінку не лише форми, а й способу отримання доказів.

Криміналістичні засади реалізації функції захисту мають також організаційний аспект. Захисник у справах про державну зраду часто потребує роботи в команді: з іншим адвокатом, спеціалістом із цифрової криміналістики, експертом, консультантом із військових питань, перекладачем, аналітиком відкритих джерел. В умовах значного обсягу матеріалів один адвокат може об'єктивно не мати достатніх ресурсів для повної перевірки всієї доказової бази. Тому розвиток організаційних моделей захисту в таких справах також є важливим напрямом.

Командна робота захисту не повинна порушувати адвокатську таємницю або режим державної таємниці. Якщо матеріали мають обмежений доступ, залучення спеціаліста слід здійснювати з дотриманням відповідних процедур. Однак факт секретності не повинен повністю виключати можливість фахової перевірки доказів. Інакше сторона захисту буде позбавлена можливості критично оцінювати технічні, цифрові або спеціальні матеріали, що використовує обвинувачення.

Важливо також урахувати відкриті джерела інформації. У сучасних умовах чимало обставин, пов'язаних із воєнними подіями, переміщеннями, публічними

заявами, геолокацією, активністю в соціальних мережах, можна перевіряти через відкриті джерела. Проте використання таких даних потребує криміналістичної обачності: необхідно встановлювати джерело походження, дату, автентичність, контекст, можливість маніпуляції. Захисник може використовувати відкриті джерела для перевірки версії обвинувачення, але не повинен покладатися на них некритично.

Наукові положення про логіку, психологію і тактику мають важливе значення для роботи з доказовими суперечностями [86]. У справах про державну зраду такі суперечності можуть виникати між змістом цифрового листування та показаннями свідків; між протоколом НСРД і фактичним змістом аудіозапису; між висновком експерта й первинними матеріалами; між правовою кваліфікацією і реальною поведінкою особи. Завдання захисника полягає не лише у виявленні таких суперечностей, а й у перетворенні їх на юридично значущі аргументи.

Криміналістична діяльність захисника має бути спрямована також на виявлення обставин, що пом'якшують або виключають відповідальність. Навіть якщо певні факти не заперечують, захисник має перевіряти наявність примусу, погрози, залежності, помилки, відсутності усвідомлення значення інформації, відсутності реальної шкоди або добровільного припинення протиправної поведінки. У цьому аспекті функція захисту не зводиться до заперечення обвинувачення загалом, а охоплює формування найобґрунтованішої, правової коректної позиції в інтересах підзахисного.

Окремо слід зазначити про криміналістичну культуру захисника. Вона охоплює здатність працювати з доказами не емоційно, а аналітично; бачити зв'язки між фактами; відокремлювати припущення від доведених обставин; перевіряти джерела інформації; розуміти межі експертних висновків; виявляти слабкі місця в доказовій конструкції обвинувачення. У справах про державну зраду така культура є вкрай важливою, оскільки суспільний резонанс може спонукати до спрощеного сприйняття справи: якщо особу обвинувачено в державній зраді, суспільство часто схильне вважати її винною ще до вироку. Захисник має протидіяти такому спрощенню через доказовий, процесуальний і криміналістичний аналіз.

Тож можна стверджувати, що криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду не можна розглядати лише як сукупність окремих тактичних рекомендацій або спеціальних прийомів роботи з доказами. Їх сутність полягає у створенні системи криміналістичних механізмів, здатних забезпечити реальне функціонування права на захист в умовах об'єктивної процесуальної переваги сторони обвинувачення.

На відміну від низки інших категорій кримінальних проваджень, у справах за ст. 111 КК України сторона обвинувачення володіє не лише процесуальними, а й значними інформаційними, технічними й оперативними ресурсами. Вона використовує результати контррозвідувальної діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій, цифрові технології, спеціальні експертизи та документи з обмеженим доступом [81; 122; 126; 129; 145; 200–214]. За таких умов ефективна реалізація функції захисту стає можливою лише за наявності власного криміналістичного інструментарію, який дає змогу стороні захисту здійснювати незалежну перевірку доказової інформації та формувати альтернативну доказову картину події.

За результатами анкетування, 78,5 % респондентів вважають слушною тезу про те, що в кримінальних провадженнях про державну зраду захисник виконує посилену гарантійну функцію щодо забезпечення прав підозрюваного або обвинуваченого (додаток Б). 68,2 % опитаних обстоюють необхідність подальшого посилення процесуальних гарантій захисника в провадженнях цієї категорії (додаток Б). Такі результати свідчать про усвідомлення практичними працівниками особливої ролі захисника саме в безпекових кримінальних провадженнях.

На наш погляд, криміналістичні засади реалізації функції захисту виконують у таких провадженнях гарантійно-компенсаторну функцію. Її зміст полягає в компенсації об'єктивної нерівності інформаційних і доказових можливостей сторін шляхом використання криміналістичних методів аналізу доказів, спеціальних знань, захисних версій, тактичних прийомів і процесуальних механізмів перевірки доказової інформації. Саме через ці інструменти забезпечують практичну реалізацію принципів змагальності сторін і рівності процесуальних можливостей.

Зазначена функція надзвичайно важлива в умовах воєнного стану. Війна об'єктивно посилює потребу держави в захисті національної безпеки, водночас підвищує ризик необґрунтованого звуження процесуальних гарантій особи під приводом безпекової доцільності. У таких умовах криміналістична діяльність захисника повинна бути спрямована не на протидію законним інтересам держави, а на забезпечення того, щоб боротьбу зі злочинами проти основ національної безпеки здійснювали виключно правовими засобами та щоб вона відповідала вимогам верховенства права [166–168; 173].

У цьому контексті функція захисту виходить за межі індивідуального представництва інтересів конкретного підозрюваного або обвинуваченого. Вона набуває ширшого суспільного значення, оскільки через діяльність захисника забезпечують перевірку доказової бази, контроль за законністю кримінального переслідування, виявлення процесуальних порушень і підтримання довіри суспільства до результатів кримінального судочинства. Саме тому криміналістичні засади реалізації функції захисту слід розглядати як невіддільний елемент сучасної моделі справедливого кримінального провадження щодо злочинів проти основ національної безпеки держави.

Отже, здійснене дослідження дає підстави для висновку, що криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України становлять самостійну систему наукових положень, практичних рекомендацій та доказових алгоритмів, спрямованих на забезпечення реального здійснення права на захист. Їх значення полягає не лише в підвищенні ефективності діяльності адвоката, а й у забезпеченні законності, процесуальної доброчесності та справедливості кримінального провадження загалом.

На підставі викладеного можна сформулювати авторське визначення: криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України – це система науково обґрунтованих положень, тактичних прийомів, спеціальних знань, доказових алгоритмів і професійних рекомендацій, які використовує захисник для формування та перевірки захисних версій, аналізу доказів сторони обвинувачення, роботи із цифровими доказами, результатами

НСРД і матеріалами з обмеженим доступом, виявлення процесуальних порушень та забезпечення реального здійснення права на захист у провадженнях про державну зраду.

Ця дефініція відображає декілька принципових ознак. По-перше, криміналістичні засади мають науковий характер і не можуть зводитися до адвокатської інтуїції. По-друге, вони мають практичне спрямування, оскільки їх застосовують у конкретному провадженні. По-третє, вони пов'язані з доказуванням, але не обмежуються ним. По-четверте, вони враховують специфіку ст. 111 КК України. По-п'яте, вони слугують інструментом забезпечення реальності права на захист.

Тож криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду мають бути визнані самостійним елементом наукового дослідження діяльності захисника. Вони дають змогу пояснити, як адвокат може ефективно діяти в складному безпековому провадженні, де доказова база формується з використанням НСРД, цифрових доказів, оперативних матеріалів, спеціальних знань і документів з обмеженим доступом. Без такого криміналістичного виміру аналіз функції захисту залишався б неповним.

У кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України захисник повинен реалізовувати функцію захисту як комплексну кримінально-процесуальну та криміналістичну діяльність. Її зміст полягає у формуванні захисної версії, активній участі в доказуванні, перевірці допустимості і доброчесності доказів, аналізі цифрової та негласно отриманої інформації, використанні спеціальних знань, тактичній підготовці до процесуальних дій і забезпеченні реальної змагальності. Саме така модель діяльності захисника відповідає сучасним умовам кримінального провадження про державну зраду, забезпечує баланс між інтересами національної безпеки та правом особи на захист і створює передумови для законного, обґрунтованого й справедливого судового рішення.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження теоретико-правових і криміналістичних засад участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду встановлено, що сучасний стан наукового розроблення цієї проблематики вирізняється наявністю значного масиву досліджень права на захист, процесуального статусу захисника, адвокатської діяльності, доказування, допустимості доказів і криміналістичного забезпечення діяльності сторони захисту. Водночас комплексного дослідження особливостей реалізації функції захисту саме в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України, з огляду на воєнний стан, широке використання цифрових доказів, результатів негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалів контррозвідувальної діяльності й документів, що містять державну таємницю, у національній науці фактично не здійснено.

Обґрунтовано, що після початку збройної агресії російської федерації проти України та передусім після 24 лютого 2022 року кримінальні провадження про державну зраду набули якісно нових рис, пов'язаних із розширенням доказового використання цифрової інформації, результатів негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалів оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, а також застосуванням спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Це зумовило необхідність переосмислення ролі захисника та розширення традиційних підходів до реалізації функції захисту.

Встановлено, що процесуальний статус захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду має комплексний характер й охоплює загальну, спеціальну та гарантійно-компенсаторну складові. Загальна складова передбачає систему процесуальних прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності, передбачених кримінальним процесуальним законодавством та законодавством про адвокатуру. Спеціальна складова обумовлена особливостями кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки держави. Гарантійно-компенсаторна складова полягає в необхідності врівноваження фактичної інформаційної, доказової та організаційної переваги сторони обвинувачення.

Сформульовано авторське положення про те, що процесуальний статус захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду доцільно розглядати як спеціалізовану гарантійно-компенсаторну модель реалізації права на захист, спрямовану на забезпечення реальної змагальності сторін, перевірки доказів обвинувачення, протидії обвинувальному ухилу та дотримання стандартів справедливого судового розгляду.

Доведено, що ефективність реалізації права на захист у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України залежить не лише від формального допуску адвоката до участі у справі, а й від своєчасності його залучення, реальної можливості конфіденційного спілкування з підзахисним, доступу до доказової інформації, використання спеціальних знань, участі в доказуванні та перевірці результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів і матеріалів, що містять державну таємницю.

Обґрунтовано, що реалізація функції захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду потребує самостійного криміналістичного забезпечення. Захисник повинен бути активним суб'єктом криміналістичного пізнання, який формує захисні версії, здійснює криміналістичний аналіз доказової інформації, використовує спеціальні знання, перевіряє цифрові докази, оцінює допустимість і процесуальну добросовісність доказів сторони обвинувачення та виявляє обставини, що спростовують або ставлять під сумнів обґрунтованість кримінального переслідування.

Запропоновано визначати криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України як систему науково обґрунтованих положень, криміналістичних рекомендацій, спеціальних знань, доказових алгоритмів, тактичних прийомів й організаційних рішень, що використовує захисник для формування, перевірки та реалізації позиції захисту в провадженнях щодо державної зради.

Встановлено, що центральне місце в структурі криміналістичного забезпечення функції захисту посідає захисна версія. Обґрунтовано доцільність виокремлення фактичних, правових, доказових і процесуальних захисних версій,

кожна з яких має самостійне значення для перевірки позиції сторони обвинувачення та формування альтернативного пояснення обставин кримінального провадження.

Доведено, що вкрай важливе значення для реалізації функції захисту мають цифрові докази, результати негласних слідчих (розшукових) дій, матеріали оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, а також документи, що містять державну таємницю. Їх використання потребує від захисника здійснення не лише процесуальної, а й криміналістичної перевірки джерела походження інформації, її автентичності, цілісності, допустимості, повноти та процесуальної доброчесності.

Обґрунтовано необхідність застосування трирівневої моделі перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій стороною захисту, що передбачає перевірку правових підстав проведення такої дії, технічної достовірності отриманої інформації та її змістової відповідності обставинам кримінального провадження.

З'ясовано, що одним із ключових напрямів розвитку сучасної функції захисту є впровадження концепції процесуальної доброчесності доказів, відповідно до якої оцінку доказової інформації слід здійснювати не лише з позицій формальної законності, а й з огляду на справедливість способу її одержання, дотримання прав людини, добросовісності процесуальної поведінки сторін і можливості ефективної перевірки доказів стороною захисту.

Узагальнено, що участь захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду становить складну процесуальну та криміналістичну діяльність, спрямовану на забезпечення балансу між інтересами національної безпеки, завданнями кримінального судочинства й необхідністю безумовного дотримання права людини на захист. Ефективність такої діяльності безпосередньо залежить від рівня криміналістичного забезпечення сторони захисту, реальності її участі в доказуванні та дотримання стандартів справедливого кримінального провадження.

РОЗДІЛ 2

ЗАХИСНИК ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ

2.1. Участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду

Повідомлення про підозру є одним із ключових інститутів кримінального процесуального права, оскільки саме з ним закон пов'язує персоніфікацію кримінального переслідування, набуття особою процесуального статусу підозрюваного та виникнення комплексу спеціальних процесуальних гарантій, центральне місце серед яких посідає право на захист. У кримінальних провадженнях про державну зраду значення цього інституту істотно посилюється, що обумовлено тяжкістю кримінального правопорушення, складністю предмета доказування, використанням результатів негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалів контррозвідувальної діяльності, цифрових доказів і можливістю подальшого застосування найсуворіших заходів процесуального примусу [65; 67; 68; 81].

У сучасній доктрині кримінального процесу підозру розглядають як самостійну форму кримінального процесуального пізнання, яка відображає первинний висновок сторони обвинувачення про можливу причетність особи до кримінального правопорушення. Повідомлення про підозру, слушно зазначає О. В. Капліна, не є лише технічним процесуальним актом. Воно відіграє роль юридичного механізму переходу від розслідування факту кримінального правопорушення до кримінального переслідування конкретної особи, а тому безпосередньо позначається на обсягу її процесуальних прав і гарантій [67, с. 238–242].

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує несформованість єдиного підходу до визначення моменту виникнення підозри як підстави для реалізації права на захист. Традиційно національна практика керується тим, що процесуальний статус підозрюваного виникає після належного вручення письмового повідомлення про підозру. Проте цей підхід не завжди враховує реальний зміст кримінального переслідування. Повідомлення про підозру, обґрунтовано зазначають О. Гладун та О. Зелінський, має подвійну природу, оскільки охоплює як фактичний стан підозри, так і його процесуальне оформлення [38, с. 58–72].

На наш погляд, для кримінальних проваджень про державну зраду принципове значення має розмежування формальної та фактичної підозри. Формальна підозра виникає після належного складення і вручення письмового повідомлення про підозру відповідно до вимог КПК України. Натомість фактична підозра виникає значно раніше, з моменту, коли діяльність органів досудового розслідування набуває персоніфікованого характеру та спрямовується проти конкретної особи як імовірного суб'єкта державної зради.

Про наявність фактичної підозри можуть свідчити проведення обшуку за місцем проживання особи, вилучення її цифрових носіїв інформації, здійснення негласних слідчих (розшукових) дій щодо неї, арешт майна, отримання тимчасового доступу до її комунікаційних даних, затримання або інші процесуальні дії, які об'єктивно засвідчують, що кримінальне переслідування вже має індивідуалізований характер. У таких випадках держава фактично розглядає особу як імовірного суб'єкта злочину, навіть якщо письмове повідомлення про підозру ще не вручено.

Саме тому видається обґрунтованим висновок, що мінімальний комплекс гарантій права на захист повинен виникати не лише після вручення письмового повідомлення про підозру, а й із моменту фактичного кримінального переслідування особи. До таких гарантій належать право на захисника, право не свідчити проти себе, право бути поінформованим про характер підозри та право на отримання правничої допомоги.

Такий підхід узгоджується із сучасною практикою Європейського суду з прав людини та доктриною верховенства права. У справі *Нечипорук і Йонкало проти України* Суд зазначив, що обґрунтована підозра повинна ґрунтуватися на фактах або інформації, що здатні переконати об'єктивного спостерігача в можливій причетності особи до кримінального правопорушення [116]. У справі *Salduz проти Туреччини* ЄСПЛ сформулював принцип забезпечення доступу до захисника з якнайранішого етапу кримінального переслідування [266]. Такий підхід кореспондує із сучасним розумінням верховенства права в кримінальному процесуальному доказуванні, відповідно до якого право на захист має бути забезпечено не формально, а реально й ефективно [166; 167].

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду право на захист має виникати не лише після формального вручення повідомлення про підозру, а й із моменту фактичного спрямування кримінального переслідування проти конкретної особи. Саме такий підхід забезпечує практичну реалізацію принципів верховенства права, справедливості та процесуальної добросовісності кримінального провадження [166; 168; 170; 173].

Результати проведеного анкетування підтверджують актуальність зазначеної проблеми. Зокрема, 49,7 % респондентів схвалюють підхід, відповідно до якого право на захист має виникати з моменту фактичного спрямування кримінального переслідування проти конкретної особи, а ще 28,1 % поділяють таку позицію за умови її нормативного закріплення (додаток Б). Отже, понад три чверті опитаних фактично засвідчили необхідність законодавчого врегулювання інституту фактичної підозри як самостійної гарантії права на захист.

У зв'язку з цим видається доцільним розглядати повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду не лише як процесуальний документ, а як складний гарантійний механізм, що має забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та правом особи на захист. Саме від правильного визначення моменту виникнення підозри залежить реальність подальшого здійснення права на захист у кримінальному провадженні загалом.

Після виникнення фактичної або формальної підозри визначальною для забезпечення прав особи є участь захисника. Саме на стадії повідомлення про підозру закладаються основи подальшої процесуальної стратегії сторони захисту, у межах якої визначають напрями перевірки доказів сторони обвинувачення, формують первинні захисні версії та оцінюють ризики застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У кримінальних провадженнях про державну зраду роль захисника на цьому етапі істотно посилюється, оскільки повідомлення про підозру нерідко безпосередньо передуює затриманню особи, обранню запобіжного заходу, арешту майна або ініціюванню спеціального кримінального провадження [7; 12; 35].

У науковій літературі слушно зауважують, що повідомлення про підозру є першим процесуальним актом, у якому сторона обвинувачення офіційно формулює свою версію події кримінального правопорушення та визначає межі подальшого кримінального переслідування [67; 68]. Тож захисник повинен не лише бути присутнім під час вручення відповідного документа, а й здійснювати активну перевірку його змісту, законності та обґрунтованості.

На наш погляд, діяльність захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду доцільно розглядати у межах п'яти взаємопов'язаних напрямів.

Перший напрям полягає в перевірці фактичної обґрунтованості підозри. Захисник має з'ясувати, чи є достатня сукупність даних, які можуть свідчити про можливу причетність особи до державної зради, чи підозра не ґрунтується виключно на припущеннях, оперативній інформації або фрагментарних матеріалах негласних слідчих (розшукових) дій. Це передусім стосується випадків, коли підозру формують на підставі цифрових доказів або результатів контррозвідувальної діяльності, доступ до яких сторона захисту отримує лише частково.

Другий напрям пов'язаний з перевіркою правової обґрунтованості підозри. У кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України захисник повинен вже на початковому етапі перевіряти, чи справді встановлені фактичні обставини

відповідають ознакам державної зради. Практика засвідчує, що окремі дії можуть бути помилково кваліфіковані як державна зрада, хоча фактично містять ознаки інших кримінальних правопорушень або не утворюють складу злочину. Посилену увагу слід зосереджувати на встановленні форми вини, характеру інформації, яку нібито передавали, наявності зв'язку з іноземною державою або її представниками та спрямованості дій на заподіяння шкоди національній безпеці України [81].

Третій напрям стосується перевірки змісту повідомлення про підозру. У справах про державну зраду повідомлення про підозру має відповідати підвищеному стандарту конкретизації. На наш погляд, загальних формулювань про «надання допомоги державі-агресору», «сприяння підривній діяльності» або «дії на шкоду Україні» недостатньо для забезпечення права на захист. Особа повинна чітко розуміти, які саме дії їй інкримінують, коли вони були вчинені, у чому полягає їх суспільна небезпечність і якими доказами підтверджена позиція сторони обвинувачення. Лише за таких умов захист отримує можливість формувати обґрунтовану процесуальну позицію [68; 103].

Четвертий напрям охоплює забезпечення процесуальних прав підозрюваного. Захисник повинен перевірити, чи належно особі роз'яснено її права, чи забезпечено право на конфіденційне спілкування із захисником, чи не здійснюють прихований тиск на підозрюваного з метою отримання пояснень або показань. У справах про державну зраду це має важливе значення через підвищений суспільний резонанс таких проваджень і ризик формування упередженого ставлення до особи ще до початку судового розгляду.

П'ятий напрям полягає у формуванні первинної захисної позиції. Саме після отримання повідомлення про підозру захисник має можливість визначити основні напрями майбутньої доказової діяльності, сформулювати початкову захисну версію та оцінити необхідність залучення спеціальних знань, експертів або спеціалістів для перевірки окремих доказів сторони обвинувачення. У кримінальних провадженнях про державну зраду саме цей етап нерідко визначає ефективність усієї подальшої реалізації функції захисту.

Результати проведеного анкетування дають підстави констатувати особливе значення ранньої участі захисника. 52,5 % респондентів серед першочергових напрямів удосконалення законодавства виокремили необхідність забезпечення більш раннього доступу захисника до кримінального провадження; значна частина опитаних схвалює посилення гарантій права на захист на початкових стадіях кримінального переслідування (додаток Б). Ці результати засвідчують наявність стійкого запиту практики на розширення процесуальних можливостей захисника саме на стадії повідомлення про підозру.

На наш погляд, участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду слід розглядати як первинний гарантійно-компенсаторний механізм забезпечення права на захист. Саме на цій стадії вперше постає необхідність урівноваження процесуальної та інформаційної переваги сторони обвинувачення, яка до моменту повідомлення про підозру вже має результати проведених слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів [81; 166; 167].

Зокрема, 78,5 % респондентів поділяють тезу про те, що в кримінальних провадженнях про державну зраду захисник виконує посилену гарантійну функцію щодо забезпечення прав підозрюваного або обвинуваченого, а 68,2 % опитаних схвалюють необхідність подальшого посилення процесуальних гарантій діяльності захисника в провадженнях цієї категорії (додаток Б). Такі результати засвідчують усвідомлення професійною спільнотою особливої ролі захисника саме в провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки держави.

У сучасній доктрині кримінального процесуального права гарантійну функцію захисника дедалі тісніше пов'язують із забезпеченням процесуальної добросовісності доказування, судового контролю за втручанням держави в права людини та реалізацією принципу верховенства права [166–168; 170; 173]. Саме тому діяльність захисника на стадії повідомлення про підозру має бути спрямована не лише на представництво інтересів конкретної особи, а й на забезпечення законності кримінального переслідування загалом.

Тож участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду є одним із ключових елементів забезпечення справедливого кримінального провадження. Саме на цьому етапі формуються передумови подальшої реалізації принципів змагальності сторін, рівності процесуальних можливостей, верховенства права та процесуальної добросовісності доказування.

Актуальним у контексті кримінальних проваджень про державну зраду постає питання спеціального порядку повідомлення про підозру окремим категоріям осіб і дотримання вимог підслідності. Хоча ці питання традиційно розглядають як процесуально-технічні, насправді вони мають безпосередній зв'язок із гарантіями права на захист і законністю кримінального переслідування.

У науковій літературі обґрунтовано доводять, що спеціальний порядок повідомлення про підозру окремим категоріям осіб не є процесуальним привілеєм, це гарантія незалежності відповідних державних інституцій та запобіжник від використання кримінального переслідування як інструменту незаконного впливу [150; 156–158].

Значущими в цьому контексті є дослідження М. А. Погорецького, В. О. Гринюка й О. Г. Яновської, у яких обґрунтовано, що спеціальний порядок повідомлення судді про підозру має забезпечувати баланс між принципом невідворотності юридичної відповідальності та конституційними гарантіями незалежності судової влади [150; 156; 158]. Водночас М. А. Погорецький слушно стверджує, що кримінально-правові механізми не можна використовувати як засіб впливу на здійснення правосуддя або спосіб тиску на суддю через загрозу кримінального переслідування [157].

На наш погляд, зазначені положення поширюються на всі категорії спеціальних суб'єктів кримінального провадження. У кримінальних провадженнях про державну зраду порушення спеціального порядку повідомлення про підозру слід розглядати не лише як формальне процесуальне порушення, а як істотне порушення гарантій права на захист, здатне вплинути на законність подальшого кримінального переслідування.

Зазначені підходи мають значення і для кримінальних проваджень про державну зраду. Практика останніх років засвідчує, що суб'єктами таких проваджень можуть бути судді, народні депутати України, прокурори, працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, посадові особи органів державної влади й інші особи, щодо яких закон передбачає спеціальні процесуальні гарантії. У таких випадках захисник має перевіряти не лише зміст підозри, а й законність процедури її вручення.

Перевірці підлягають не лише особа, яка підписала повідомлення про підозру, а й уся процедура прийняття відповідного рішення. Захисник має з'ясувати, чи було дотримано передбаченого законом порядку погодження підозри, чи вручав її уповноважений суб'єкт, чи не відбулося фактичного делегування відповідних повноважень особі, яка за законом такими повноваженнями не наділена. Для кримінальних проваджень про державну зраду це має важливе значення, оскільки подальші процесуальні рішення, зокрема застосування запобіжних заходів, нерідко ґрунтуються саме на законності й обґрунтованості повідомлення про підозру.

Важливим є і питання підслідності. Дослідження М. А. Погорецького, В. О. Гринюка та С. Г. Волкотруба переконливо засвідчують, що визначення підслідності має не лише організаційний, а й гарантійний характер [137; 160]. Від правильного визначення органу досудового розслідування залежить законність усіх подальших процесуальних дій, зокрема повідомлення про підозру, проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, звернення до слідчого судді та прийняття інших процесуальних рішень.

У кримінальних провадженнях про державну зраду питання підслідності набуває додаткового значення через активне використання матеріалів оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. Помилки у визначенні компетентного органу досудового розслідування можуть впливати не лише на законність окремих процесуальних рішень, а й на допустимість доказів, отриманих у подальшому кримінальному провадженні [137; 160; 167].

У кримінальних провадженнях про державну зраду проблема підслідності ускладнюється декількома обставинами. По-перше, державна зрада нерідко поєднується із суміжними кримінальними правопорушеннями, що може створювати конкуренцію компетенції між різними органами досудового розслідування. По-друге, у таких провадженнях можуть використовувати матеріали оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності різних державних органів. По-третє, провадження можуть стосуватися осіб зі спеціальним процесуальним статусом.

У зв'язку з цим одним із перших завдань захисника після повідомлення про підозру має бути перевірка законності визначення підслідності. Захисник має з'ясувати, чи відповідає компетенція органу досудового розслідування вимогам закону, чи були підстави для передачі матеріалів від одного органу до іншого, чи належно оформлені відповідні процесуальні рішення та чи не використовували штучне визначення підслідності для того, щоб оминати процесуальні гарантії особи.

Увагу слід спрямувати й на ситуації, коли кваліфікацію за ст. 111 КК України використовують на початковому етапі розслідування як підставу для застосування суворіших процесуальних механізмів. На наш погляд, захисник повинен критично оцінювати не лише фактичні підстави підозри, а й обґрунтованість правової кваліфікації. Якщо фактичні обставини свідчать про можливість іншої правової оцінки діяння, це питання слід порушувати вже на стадії повідомлення про підозру.

Значення підслідності та спеціального порядку повідомлення про підозру посилюється в умовах воєнного стану, коли розширення повноважень органів державної влади об'єктивно підвищує ризик процесуальних помилок або надмірного втручання в права людини. Саме тому перевірку законності підслідності й дотримання спеціальних процедур слід розглядати як самостійний напрям діяльності захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Отже, спеціальний порядок повідомлення про підозру та дотримання правил підслідності є не формальними процесуальними вимогами, а важливими

гарантіями права на захист. Їх порушення може впливати на законність подальшого кримінального провадження загалом, а тому має бути предметом ретельної перевірки й належної процесуальної реакції з боку захисника вже на початковому етапі кримінального переслідування.

Строки кримінального провадження становлять одну з найважливіших гарантій права на захист під час повідомлення про підозру. У сучасній доктрині кримінального процесу їх розглядають не лише як засіб процесуальної дисципліни, а й як елемент принципу правової визначеності та справедливого судового розгляду [120; 171; 178]. Саме через систему процесуальних строків забезпечують баланс між інтересами держави у швидкому й ефективному розслідуванні кримінальних правопорушень і правом особи не перебувати протягом невизначено тривалого періоду в стані кримінального переслідування.

У кримінальних провадженнях про державну зраду проблема строків набуває особливої актуальності. Такі провадження часто вирізняються значним обсягом доказової інформації, використанням результатів негласних слідчих (розшукових) дій, проведенням складних експертиз, міжнародним співробітництвом і необхідністю роботи з матеріалами, що містять державну таємницю. Усе це об'єктивно ускладнює розслідування, однак не може виправдовувати необмежене продовження строків або звуження процесуальних гарантій сторони захисту [171; 178].

Для захисника принципове значення має встановлення моменту, з якого особа фактично перебуває під кримінальним переслідуванням. Якщо між виникненням фактичної підозри та врученням письмового повідомлення про підозру минає значний проміжок часу, сторона обвинувачення отримує можливість формувати доказову базу без належної участі захисту. У таких випадках виникає ризик порушення принципу рівності сторін і права особи на своєчасний доступ до правничої допомоги.

Результати проведеного анкетування засвідчують наявність цієї проблеми. Значна частина респондентів схвалює необхідність забезпечення більш раннього доступу захисника до кримінального провадження та законодавчого врегулювання

моменту виникнення фактичної підозри (додаток Б). Тож проблема строків у сучасних провадженнях про державну зраду безпосередньо пов'язана із забезпеченням права на захист.

На наш погляд, у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України доцільно керуватися тим, що будь-яке істотне обмеження прав особи, здійснене до вручення письмового повідомлення про підозру, слід оцінювати крізь призму фактичного кримінального переслідування. Якщо особа вже фактично стала об'єктом доказової діяльності органів досудового розслідування, вона повинна отримати мінімальний комплекс гарантій права на захист незалежно від формального процесуального статусу.

Важливе значення має питання повідомлення про підозру особам, які перебувають за межами України, на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора. Саме ця категорія проваджень становить значну частину сучасної практики розслідування державної зради. У таких випадках повідомлення про підозру набуває додаткового значення, оскільки надалі воно є процесуальною передумовою для оголошення особи в розшук, звернення до суду з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування та можливого подальшого спеціального судового провадження.

Це питання актуалізується у зв'язку з активним застосуванням спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження в кримінальних провадженнях про державну зраду. Аналіз сучасних досліджень дає підстави стверджувати, що саме належне повідомлення особи про підозру є однією з ключових передумов подальшого здійснення спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого [10; 15; 196].

На наш погляд, у провадженнях щодо державної зради значущими є не лише формальне дотримання процедури повідомлення, а й забезпечення реальної можливості особи дізнатися про здійснення щодо неї кримінального переслідування. Саме від цього залежить відповідність спеціального кримінального провадження стандартам справедливого судового розгляду та практиці Європейського суду з прав людини.

У науковій літературі обґрунтовано зауважують про складність використання міжнародних механізмів розшуку в провадженнях, що пов'язані зі злочинами проти основ національної безпеки держави [35]. Для сторони захисту це означає необхідність перевірки того, чи було вжито всіх передбачених законом заходів для належного повідомлення особи про підозру, чи підтверджено її фактичне перебування за межами досяжності органів досудового розслідування та чи не використовують процедуру повідомлення про підозру як суто формальну підставу для подальшого переходу до спеціального кримінального провадження.

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду повідомлення про підозру особі, яка перебуває за межами України або на тимчасово окупованій території, слід оцінювати за критерієм реальності інформування. Результати проведеного анкетування також підтверджують актуальність зазначеної проблематики. Значна частина респондентів схвалює необхідність удосконалення процесуальних гарантій під час здійснення спеціального кримінального провадження та забезпечення реальної поінформованості особи про здійснення щодо неї кримінального переслідування (додаток Б). Тобто наявний практичний запит на подальше вдосконалення механізмів повідомлення про підозру у випадках, коли особа перебуває за межами досяжності органів досудового розслідування.

Недостатньо лише формально виконати передбачені законом процесуальні дії. Сторона обвинувачення повинна довести, що вживала розумних і достатніх заходів для фактичного доведення інформації про підозру до відома особи. Лише за такої умови подальше застосування механізмів спеціального кримінального провадження відповідатиме вимогам справедливого судового розгляду й стандартам практики Європейського суду з прав людини.

Отже, строки повідомлення про підозру, момент виникнення фактичної підозри та належне інформування особи про здійснення щодо неї кримінального переслідування становлять взаємопов'язану систему процесуальних гарантій. Для захисника перевірка цих обставин є самостійним напрямом професійної діяльності,

від результатів якого безпосередньо залежить законність подальшого кримінального провадження та реальність права особи на захист.

Важливе місце в структурі участі захисника під час повідомлення про підозру посідає питання забезпечення права на правничу допомогу з якнайранішого етапу кримінального переслідування. Саме на цій стадії формується первинна доказова та процесуальна ситуація, яка безпосередньо визначає характер кримінального провадження. У справах про державну зраду значення своєчасного доступу до захисника є надзвичайно важливим, оскільки вже після повідомлення про підозру сторона обвинувачення ініціює застосування запобіжних заходів, арешт майна, відсторонення від посади, проведення додаткових слідчих дій та інші процесуальні заходи, що істотно обмежують права особи.

Практика Європейського суду з прав людини послідовно керується тим, що право на захисника має бути забезпечено не формально, а реально й ефективно. У справі *Salduz проти Туреччини* Суд сформулював правову позицію, відповідно до якої доступ до захисника мають надавати з першого допиту особи правоохоронними органами, якщо лише виняткові обставини не виправдовують тимчасового обмеження такого права [266]. Подальший розвиток ця позиція мала у справах *Ibrahim та інші проти Сполученого Королівства* та *Simeonovi проти Болгарії*, де Суд зауважив, що оцінці підлягають не лише формальна наявність захисника, а й реальна можливість особи скористатися його допомогою для захисту своїх прав й інтересів [262; 263].

Для кримінальних проваджень про державну зраду ці підходи мають вагомe значення. На практиці нерідко постають ситуації, коли до вручення письмового повідомлення про підозру особа вже фактично перебуває в орбіті кримінального переслідування, щодо неї здійснюють процесуальні дії, збирають докази та приймають рішення, здатні істотно вплинути на її правове становище. За таких умов відкладення доступу до захисника до моменту формального вручення повідомлення про підозру фактично створює процесуальну перевагу сторони обвинувачення та знижує ефективність реалізації права на захист.

Результати проведеного анкетування дають підстави стверджувати про наявність цієї проблеми в практичній діяльності. 52,5 % респондентів серед першочергових напрямів удосконалення законодавства виокремили необхідність забезпечення більш раннього доступу захисника до кримінального провадження; значна частина опитаних схвалює посилення процесуальних гарантій особи на початкових стадіях кримінального переслідування (додаток Б). Отже, проблема своєчасного доступу до захисника має не лише теоретичний, а й безпосередній практичний зміст.

На наш погляд, участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду повинна мати обов'язковий характер. Такий висновок обумовлений декількома обставинами. По-перше, державна зрада належить до категорії особливо тяжких злочинів із надзвичайно суворими правовими наслідками для особи. По-друге, підозра в таких провадженнях часто ґрунтується на складній доказовій базі, яка охоплює результати негласних слідчих (розшукових) дій, цифрові докази та матеріали з обмеженим доступом. По-третє, уже після повідомлення про підозру особа може зазнати найінтенсивніших форм процесуального примусу. По-четверте, саме участь захисника надає можливість своєчасно зафіксувати можливі процесуальні порушення та сформулювати первинну захисну позицію.

У цьому контексті доцільно розглядати повідомлення про підозру не як окрему процесуальну дію, а як початковий етап реалізації права на захист у його активній формі. Захисник на цій стадії повинен не лише бути присутнім під час вручення відповідного документа, а й перевіряти обґрунтованість підозри, законність її вручення, достатність фактичної конкретизації, дотримання прав підозрюваного та перспективи подальшого кримінального переслідування.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що ранній доступ до захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду слід розглядати як самостійну процесуальну гарантію, без якої забезпечення справедливого кримінального провадження є істотно ускладненим. Саме тому вдосконалення законодавчого регулювання цього питання має стати одним із пріоритетних

напрямів розвитку кримінального процесуального законодавства України у сфері захисту прав людини та забезпечення національної безпеки.

Участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду доцільно розглядати не як окрему процесуальну дію, а як самостійний етап реалізації функції захисту. Саме на цьому етапі вперше відбувається офіційне зіткнення правових позицій сторони обвинувачення та сторони захисту, визначають межі кримінального переслідування, формують первинну доказову ситуацію та закладають передумови подальшої процесуальної стратегії сторін [67; 68].

На наш погляд, діяльність захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України виконує одночасно декілька взаємопов'язаних функцій.

Перша функція є гарантійною. Вона полягає в забезпеченні реалізації права особи на захист від моменту фактичного або формального виникнення підозри. Саме через участь захисника забезпечують роз'яснення процесуальних прав, доступ до правничої допомоги, запобігання самообмові та недопущення необґрунтованого обмеження прав особи.

Друга функція є контрольною. Захисник перевіряє фактичну, правову та процесуальну обґрунтованість підозри, законність дій органів досудового розслідування, дотримання правил підслідності, компетенції суб'єктів повідомлення про підозру та правильність застосування процесуальних процедур [134; 149; 167].

Третя функція є доказовою. Уже на стадії повідомлення про підозру захисник аналізує первинну доказову конструкцію сторони обвинувачення, визначає її переваги й недоліки, встановлює можливі джерела доказової інформації на користь захисту та формує напрями подальшої доказової діяльності. Захисник є не пасивним споживачем доказової інформації, сформованої стороною обвинувачення, а самостійним суб'єктом доказування, який бере участь у перевірці, оцінці та використанні доказів у кримінальному провадженні [132; 148; 242–249].

У сучасних умовах розвитку кримінального процесуального доказування доказова функція захисника не може обмежуватися виключно спростуванням позиції сторони обвинувачення. Захисник повинен брати активну участь у формуванні власної доказової бази, перевірці допустимості доказів, оцінюванні їхньої процесуальної доброчесності та використанні спеціальних процесуальних механізмів для отримання інформації на користь підозрюваного. Важливе значення це має в кримінальних провадженнях про державну зраду, де значна частина доказів формується за результатами негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності [165; 166; 168; 170; 173].

Результати проведеного анкетування засвідчують актуальність зазначеної проблематики. Зокрема, лише 13,6 % респондентів вважають процесуальні можливості сторони захисту щодо отримання та використання доказів достатніми, натомість 39,7 % переконані, що сторона захисту має істотно вужчі можливості, порівняно зі стороною обвинувачення, а ще 34,0 % оцінюють такі можливості як лише частково достатні (додаток Б). Тож постає необхідність подальшого розвитку доказового потенціалу сторони захисту.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права доказова функція захисника тісно пов'язана із забезпеченням допустимості доказів, процесуальної доброчесності доказування та дотриманням принципу верховенства права. Саме тому діяльність захисника має бути спрямована не лише на пошук доказів на користь підозрюваного, а й на перевірку законності способів отримання доказової інформації стороною обвинувачення, можливості її перевірки та відповідності стандартам справедливого кримінального провадження [111, 165–168; 170; 173].

Четверта функція є криміналістичною. Саме на цьому етапі розпочинаються формування первинної захисної версії, оцінка доказової ситуації, визначення необхідності залучення спеціальних знань, перевірки цифрових доказів і результатів негласних слідчих (розшукових) дій. У справах про державну зраду ця функція набуває особливого значення через складність предмета доказування та значний обсяг спеціальної доказової інформації.

П'ята функція є гарантійно-компенсаторною. Її зміст полягає у врівноваженні процесуальної переваги сторони обвинувачення, яка на момент повідомлення про підозру вже володіє значним обсягом інформації, отриманої внаслідок проведення оперативно-розшукових, контррозвідувальних і негласних слідчих (розшукових) заходів. Тому своєчасна участь захисника є необхідною умовою забезпечення реальної змагальності сторін.

На наш погляд, саме гарантійно-компенсаторна функція максимально повно відображає специфіку діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Вона полягає в компенсації фактичної інформаційної та доказової переваги сторони обвинувачення шляхом використання процесуальних, доказових і криміналістичних механізмів захисту. У сучасних умовах ця функція безпосередньо пов'язана із забезпеченням процесуальної доброчесності доказування, дотриманням стандартів верховенства права та здійсненням ефективного судового контролю за втручанням держави в права людини [166–168; 170; 173].

Здійснене дослідження дає підстави сформулювати авторське визначення участі захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду, згідно з яким це врегульована кримінальним процесуальним законом і забезпечена гарантіями адвокатської діяльності професійна діяльність захисника, спрямована на перевірку фактичної, правової та процесуальної обґрунтованості підозри за ст. 111 КК України, забезпечення своєчасного доступу особи до правничої допомоги, реалізацію гарантійно-компенсаторної функції захисту, формування первинної доказової та криміналістичної позиції сторони захисту, фіксацію процесуальних порушень і забезпечення процесуальної доброчесності кримінального переслідування [166–168; 170; 173].

Видається доцільним сформулювати низку пропозицій стосовно вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

По-перше, доцільно нормативно закріпити поняття фактичної підозри та визначити мінімальний комплекс процесуальних гарантій, які виникають з

моменту фактичного спрямування кримінального переслідування проти конкретної особи.

По-друге, доцільно передбачити обов'язкову участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема за ст. 111 КК України.

По-третє, потребує законодавчого закріплення підвищений стандарт конкретизації повідомлення про підозру у справах про державну зраду. Повідомлення має містити достатній опис фактичних обставин, який дає змогу особі зрозуміти сутність підозри й ефективно реалізовувати право на захист навіть у випадках використання матеріалів з обмеженим доступом.

По-четверте, доцільно вдосконалити механізм повідомлення про підозру особам, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або за межами України, закріпивши критерій реальності інформування як обов'язкову передумову подальшого переходу до спеціального кримінального провадження.

По-п'яте, доцільно передбачити обов'язок сторони обвинувачення вже на стадії повідомлення про підозру відкривати стороні захисту мінімально необхідний обсяг доказової інформації, достатній для розуміння фактичного змісту підозри та підготовки первинної позиції захисту. Такий підхід відповідатиме стандартам верховенства права, справедливого судового розгляду та процесуальної доброчесності доказування [166–168; 170; 173].

По-шосте, доцільно законодавчо закріпити підвищений стандарт мотивування повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України, який має передбачати обов'язкову конкретизацію фактичних обставин, форми державної зради, характеру інформації, що стала предметом кримінального переслідування, й обставин, які підтверджують наявність умислу на шкоду національній безпеці України.

Отже, участь захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду є одним із ключових елементів забезпечення права на захист. Саме на цьому етапі визначають межі кримінального

переслідування, формується первинна доказова ситуація, закладають основи подальшої тактики захисту та створюють передумови для реалізації принципів змагальності сторін, верховенства права і справедливого судового розгляду. Ефективність діяльності захисника на стадії повідомлення про підозру безпосередньо визначає реальність права на захист подальшого кримінального провадження щодо державної зради.

Результати проведеного анкетування обґрунтовують такі висновки. Понад три чверті опитаних поділяють виникнення права на захист із моменту фактичного кримінального переслідування особи, 52,5 % респондентів обстоюють більш ранній доступ захисника до кримінального провадження, 78,5 % визнають посилену гарантійну функцію захисника у справах про державну зраду, а 68,2 % схвалюють необхідність подальшого посилення процесуальних гарантій діяльності адвоката (додаток Б). Це засвідчує наявність як наукового, так і практичного запиту на подальший розвиток гарантій реалізації права на захист саме на стадії повідомлення про підозру.

2.2. Діяльність захисника під час затримання, застосування запобіжних заходів й інших заходів забезпечення кримінального провадження

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження є однією з найконфліктніших стадій реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Саме на цьому етапі відбувається найінтенсивніше втручання держави в права та свободи особи ще до ухвалення обвинувального вироку. Ідеться насамперед про затримання, тримання під вартою, арешт майна, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів та інші процесуальні заходи, які істотно впливають на правове становище підозрюваного [39; 40; 81].

Специфіка кримінальних проваджень за ст. 111 КК України полягає в тому, що сторона обвинувачення обґрунтовує необхідність застосування найсуворіших заходів забезпечення кримінального провадження не лише індивідуальними

особливостями конкретної особи, а й посиленням на інтереси національної безпеки, воєнний стан, суспільну небезпечність державної зради та ризики продовження підривної діяльності. Унаслідок цього постає небезпека підміни індивідуальної оцінки ризиків загальними посиленнями на характер кримінального правопорушення.

Згідно з результатами проведеного анкетування, 33,4 % респондентів брали безпосередню участь у кримінальних провадженнях про державну зраду саме на стадії розгляду питань щодо застосування або продовження запобіжних заходів (додаток Б). Крім того, 40,2 % опитаних констатували фактичну нерівність сторони захисту й сторони обвинувачення в таких провадженнях, що виразно виявляється під час розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (додаток Б).

На наш погляд, діяльність захисника на цій стадії слід розглядати не лише як форму представництва інтересів підозрюваного, а як самостійний механізм контролю за законністю, необхідністю та пропорційністю процесуального примусу. Саме через активну участь захисника забезпечують практичну реалізацію принципів верховенства права, змагальності сторін і судового контролю за обмеженням прав людини [166–168; 173].

Після затримання особи визначальним серед заходів забезпечення кримінального провадження у справах про державну зраду є тримання під вартою. Аналіз сучасної судової практики дає підстави стверджувати, що саме цей запобіжний захід застосовують у переважній більшості кримінальних проваджень за ст. 111 КК України. Така практика зумовлена як тяжкістю інкримінованого кримінального правопорушення, так і поширеними посиленнями сторони обвинувачення на ризики втечі, впливу на свідків, знищення доказів, продовження злочинної діяльності або підтримання контактів із представниками держави-агресора [45; 53; 74; 203].

Водночас факт повідомлення особі про підозру в державній зраді не може автоматично означати необхідність її тримання під вартою. Під час розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження,

слушно зазначає В. А. Завтур, слідчий суддя має оцінювати не лише наявність ризиків, а й докази, якими такі ризики підтверджують [53]. Аналогічний підхід послідовно втілюється і в практиці Європейського суду з прав людини, який зауважує, що позбавлення свободи не може ґрунтуватися виключно на тяжкості обвинувачення або загальних припущеннях щодо поведінки особи [49; 93; 240; 241].

На наш погляд, саме на стадії вирішення питання про застосування тримання під вартою найвиразніше виявляється гарантійно-компенсаторна функція захисника. Сторона обвинувачення вже володіє матеріалами досудового розслідування, результатами негласних слідчих (розшукових) дій, оперативною інформацією та іншими доказами, натомість сторона захисту лише починає формувати власну доказову позицію. За таких умов адвокат повинен не просто заперечувати проти клопотання прокурора, а й здійснювати активне спростування кожного із заявлених ризиків.

Важливе значення має проблема шаблонності обґрунтування ризиків. Аналіз судової практики у справах про державну зраду демонструє, що сторона обвинувачення нерідко посиляється на однакові формулювання незалежно від індивідуальних особливостей конкретної особи. Здебільшого зазначають про ризики переховування від слідства й суду, незаконного впливу на свідків, продовження злочинної діяльності або підтримання зв'язків із представниками держави-агресора. Проте не завжди такі ризики підтверджені конкретними фактичними даними.

У зв'язку з цим діяльність захисника повинна бути спрямована на індивідуалізацію оцінювання ризиків. Якщо прокурор посиляється на ризик переховування, захисник має подавати відомості про постійне місце проживання, сімейний стан, наявність неповнолітніх дітей, місце роботи, стан здоров'я, добровільну процесуальну поведінку особи й інші обставини, що свідчать про відсутність наміру ухилятися від правосуддя. Якщо обґрунтовують ризик впливу на свідків, необхідно з'ясувати, чи знайомий підозрюваний з такими особами, чи

має він реальну можливість впливати на них та чи були вони вже допитані органом досудового розслідування.

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду ризики мають бути доведені за підвищеним стандартом обґрунтування. Саме тяжкість можливих наслідків для особи та значний суспільний резонанс таких проваджень вимагають від суду особливо ретельної перевірки доводів сторони обвинувачення. В іншому випадку постає небезпека фактичного ототожнення підозри в державній зраді з автоматичною необхідністю тримання під вартою, що суперечить принципам презумпції невинуватості й індивідуалізації процесуальних обмежень.

У межах анкетування значна частина респондентів вважає стадію застосування та продовження запобіжних заходів найпроблемнішим етапом реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Крім того, 40,2 % опитаних засвідчили фактичну нерівність сторін саме під час вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (додаток Б). Тобто системним є запит на посилення процесуальних гарантій захисту на цій стадії.

Посилену увагу захисник має спрямовувати на перевірку мотивувальної частини судових рішень. На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду доцільно застосовувати підвищений стандарт мотивування ухвал про тримання під вартою. Судове рішення має містити конкретні фактичні дані, які підтверджують наявність кожного ризику, оцінку доводів захисту та пояснення, чому менш суворі запобіжні заходи не можуть забезпечити досягнення мети кримінального провадження. Формальні посилення на тяжкість обвинувачення, воєнний стан або загрозу національній безпеці не слід вважати достатнім обґрунтуванням обмеження свободи особи.

На наш погляд, такий підхід цілком відповідає сучасній концепції судового контролю як гарантії справедливого й допустимого доказування. Судовий контроль у кримінальних провадженнях про державну зраду має бути спрямований не лише на перевірку формальної законності клопотання сторони обвинувачення, а й на оцінку достатності доказів, якими обґрунтовують ризики, необхідність

обмеження права на свободу та дотримання принципу пропорційності правообмежень [166–168; 170; 173].

Отже, діяльність захисника під час розгляду питання про застосування тримання під вартою має бути спрямована на перевірку доказової основи ризиків, спростування шаблонних аргументів сторони обвинувачення, обґрунтування можливості застосування альтернативних заходів і забезпечення реального судового контролю за обмеженням права на свободу. Саме на цій стадії переважно визначають баланс між інтересами національної безпеки й дотриманням фундаментальних прав людини в кримінальному провадженні про державну зраду.

Одним із ключових завдань захисника під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу є не лише спростування доводів сторони обвинувачення, а й обґрунтування можливості застосування менш обтяжливих альтернатив. У сучасній практиці кримінальних проваджень про державну зраду проблема альтернативних запобіжних заходів набуває особливої актуальності, оскільки суспільну небезпечність інкримінованого діяння нерідко сприймають як достатню підставу для автоматичного застосування тримання під вартою.

Водночас принцип пропорційності вимагає, щоб кожне обмеження прав особи відповідало реальній потребі кримінального провадження та не перевищувало меж, необхідних для досягнення його мети [74; 166; 167]. Саме тому захисник має наполягати на індивідуальній оцінці обставин конкретної справи та можливості використання менш суворих заходів процесуального примусу.

У провадженнях про державну зраду такими альтернативами можуть бути домашній арешт, особисте зобов'язання, особиста порука, а в окремих випадках і застава, якщо її застосування не виключене законом. На відміну від сторони обвинувачення, яка переважно концентрується на доведенні ризиків, захисник повинен пропонувати суду конкретний альтернативний механізм забезпечення належної процесуальної поведінки особи.

На наш погляд, ефективна позиція захисту щодо альтернативних заходів повинна містити не загальні посилання на позитивну характеристику особи, а систему конкретних фактів і доказів. До них можуть належати відомості про

постійне місце проживання, сімейні зв'язки, наявність неповнолітніх дітей, стан здоров'я, проходження військової служби, тривалу трудову діяльність, відсутність спроб ухилення від слідства, добровільну явку до правоохоронних органів й інші обставини, які свідчать про відсутність необхідності тримання під вартою.

Значущою є проблема продовження строків тримання під вартою. Практика Європейського суду з прав людини керується тим, що з плином часу початкові підстави для позбавлення свободи втрачають свою переконливість, а тому сторона обвинувачення повинна наводити нові й достатні аргументи для подальшого обмеження права на свободу [193; 240; 241]. Інакше тримання під вартою перетворюється з процесуального заходу на приховану форму попереднього покарання.

Для кримінальних проваджень про державну зраду ця проблема має важливе значення через складність розслідування та значну тривалість окремих проваджень. Проведення експертиз, розсекречення документів, міжнародну правову допомогу, аналіз цифрових доказів й інші процесуальні дії часто використовують як аргументи на користь продовження строків тримання під вартою. Однак складність провадження не може автоматично виправдовувати тривале позбавлення свободи.

У зв'язку з цим одним із головних напрямів діяльності захисника має бути перевірка реальної процесуальної активності сторони обвинувачення. Адвокат має аналізувати, які саме слідчі та процесуальні дії були проведені протягом попереднього строку тримання під вартою, чи не було безпідставного затягування розслідування, чи належно використовувала сторона обвинувачення наданий їй процесуальний час. Якщо клопотання про продовження тримання під вартою фактично повторює попередні доводи без наведення нових обставин, захисник має спрямувати увагу суду на формальному характері такого обґрунтування.

Важливе значення має проблема розумності строків кримінального провадження. Слушно зазначають у науковій літературі, що навіть в умовах воєнного стану вимога розумності строків не втрачає свого значення та залишається важливою гарантією захисту прав людини [97; 171; 178]. Воєнний стан

може впливати на організацію кримінального провадження, однак його не можна використовувати як універсальне пояснення будь-яких затримок або бездіяльності сторони обвинувачення.

Ми вважаємо, що у справах про державну зраду захисник має системно документувати всі випадки невинуватого затягування розслідування, несвоєчасного призначення експертиз, бездіяльності слідчого чи прокурора, затримки з відкриттям матеріалів або інших обставин, що свідчать про порушення принципу розумності строків. Надалі ці дані можуть використовувати як підставу для зміни або скасування запобіжного заходу.

Під час опитування значна частина респондентів віднесла питання застосування та продовження запобіжних заходів до найскладніших аспектів реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Це засвідчує необхідність посилення процесуальних гарантій сторони захисту саме на стадії судового контролю за обмеженням права на свободу (додаток Б).

Отже, діяльність захисника під час вирішення питань про застосування і продовження запобіжних заходів має бути спрямована не лише на спростування ризиків, а й на доведення непропорційності процесуальних обмежень та обґрунтування можливості використання менш суворих заходів. Саме через реалізацію принципів індивідуалізації, пропорційності та розумності строків забезпечують відповідність застосування запобіжних заходів стандартам верховенства права та справедливого кримінального провадження.

Одним із ключових завдань захисника під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу є не лише спростування доводів сторони обвинувачення, а й обґрунтування можливості застосування менш обтяжливих альтернатив. У сучасній практиці кримінальних проваджень про державну зраду проблема альтернативних запобіжних заходів набуває особливої актуальності, оскільки суспільну небезпечність інкримінованого діяння нерідко сприймають як достатню підставу для автоматичного застосування тримання під вартою.

Водночас принцип пропорційності вимагає, щоб кожне обмеження прав особи відповідало реальній потребі кримінального провадження та не

перевищувало меж, необхідних для досягнення його мети [74; 166; 167]. Саме тому захисник має наполягати на індивідуальній оцінці обставин конкретної справи та можливості використання менш суворих заходів процесуального примусу.

У провадженнях про державну зраду такими альтернативами можуть бути домашній арешт, особисте зобов'язання, особиста порука, а в окремих випадках і застава, якщо її застосування не виключене законом. На відміну від сторони обвинувачення, яка концентрується переважно на доведенні ризиків, захисник повинен пропонувати суду конкретний альтернативний механізм забезпечення належної процесуальної поведінки особи.

На наш погляд, ефективна позиція захисту щодо альтернативних заходів повинна містити не загальні посилання на позитивну характеристику особи, а систему конкретних фактів і доказів. До них можуть належати відомості про постійне місце проживання, сімейні зв'язки, наявність неповнолітніх дітей, стан здоров'я, проходження військової служби, тривалу трудову діяльність, відсутність спроб ухилення від слідства, добровільну явку до правоохоронних органів й інші обставини, які засвідчують відсутність необхідності тримання під вартою.

Важливе значення має проблема розумності строків кримінального провадження. Навіть в умовах воєнного стану, зазначає Т. О. Лоскутов, вимога розумності строків не втрачає свого значення та залишається важливою гарантією захисту прав людини [95]. Воєнний стан може впливати на організацію кримінального провадження, однак не може бути універсальним поясненням будь-яких затримок або бездіяльності сторони обвинувачення.

У справах про державну зраду захисник має системно документувати всі випадки невинуватого затягування розслідування, несвоєчасного призначення експертиз, бездіяльності слідчого чи прокурора, затримки з відкриттям матеріалів або інших обставин, що свідчать про порушення принципу розумності строків. Надалі ці дані можуть використовувати як підставу для зміни або скасування запобіжного заходу.

Тож діяльність захисника під час вирішення питань про застосування та продовження запобіжних заходів повинна бути спрямована не лише на

спростування ризиків, а й на доведення непропорційності процесуальних обмежень та обґрунтування можливості використання менш суворих заходів. Саме через реалізацію принципів індивідуалізації, пропорційності та розумності строків забезпечують відповідність застосування запобіжних заходів стандартам верховенства права та справедливого кримінального провадження.

Ефективність діяльності захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження безпосередньо залежить від якості судового контролю. Саме на стадії судового розгляду клопотань про затримання, тримання під вартою, арешт майна, відсторонення від посади чи тимчасовий доступ до речей і документів відбувається практична перевірка того, наскільки принципи верховенства права, змагальності сторін та пропорційності правообмежень реалізовано в конкретному кримінальному провадженні [99; 167; 252].

У сучасній доктрині кримінального процесу судовий контроль розглядають як одну з ключових гарантій захисту прав людини на досудових стадіях кримінального провадження [97; 167]. Важливу роль він відіграє саме в провадженнях про державну зраду, де сторона обвинувачення об'єктивно володіє значно ширшими доказовими, інформаційними та організаційними ресурсами, ніж сторона захисту.

На наш погляд, специфіка кримінальних проваджень за ст. 111 КК України полягає в тому, що ризик обвинувального ухилу під час вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження є вищим, ніж в інших категоріях справ. Це зумовлено суспільним резонансом, безпековим контекстом, воєнним станом і підвищеною увагою до злочинів проти основ національної безпеки держави. Саме тому судовий контроль у таких провадженнях слід здійснювати за підвищеним стандартом обґрунтування та мотивування судових рішень.

Результати проведеного анкетування свідчать про наявність практичної потреби в посиленні процесуальних гарантій захисту під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Значна частина респондентів констатувала наявність фактичної процесуальної нерівності сторін і схвалила

необхідність розширення гарантій діяльності захисника в провадженнях про державну зраду (додаток Б). Ці результати кореспондують із сучасними науковими підходами до розуміння гарантійно-компенсаторної ролі захисника в кримінальному процесі.

У сучасних умовах гарантійно-компенсаторна функція захисника набуває нового змісту через її безпосередній зв'язок із принципом верховенства права, судовим контролем і процесуальною доброчесністю доказування. Саме на стадії застосування заходів забезпечення кримінального провадження постає необхідність перевірки не лише формальної законності обмеження прав особи, а й справедливості, необхідності та пропорційності такого втручання. У зв'язку з цим діяльність захисника має бути спрямована на забезпечення того, щоб кожне правообмеження ґрунтувалося на достатніх доказах, було належно мотивованим і відповідало стандартам верховенства права [166–168; 170; 173].

У зв'язку з цим діяльність захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у справах про державну зраду доцільно визначати як урегульовану кримінальним процесуальним законом і забезпечену гарантіями адвокатської діяльності професійну діяльність, спрямовану на перевірку законності, обґрунтованості, необхідності та пропорційності процесуальних обмежень, захист права особи на свободу, власність, професійну діяльність й інші права, забезпечення судового контролю за втручанням держави у сферу прав людини, а також реалізацію гарантійно-компенсаторної функції захисту в умовах підвищеної доказової та процесуальної переваги сторони обвинувачення [166–168; 170; 173].

Здійснене дослідження надає можливість сформулювати низку пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

По-перше, доцільно законодавчо закріпити підвищений стандарт мотивування ухвал про застосування та продовження тримання під вартою в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України. Судове рішення має містити не лише перелік ризиків, а й конкретні

фактичні обставини, які підтверджують їх наявність, а також мотиви відхилення доводів сторони захисту.

По-друге, доцільно передбачити обов'язок сторони обвинувачення доводити неможливість застосування альтернативних запобіжних заходів перед зверненням із клопотанням про тримання під вартою у справах про державну зраду. Такий підхід відповідатиме практиці Європейського суду з прав людини та принципу пропорційності правообмежень.

По-третє, потребує вдосконалення процедура продовження строків тримання під вартою. У випадках повторного звернення з відповідним клопотанням прокурор має наводити нові обставини або нові докази, які підтверджують необхідність подальшого обмеження свободи особи.

По-четверте, доцільно розширити процесуальні можливості захисника щодо отримання доказів, необхідних для спростування ризиків, заявлених стороною обвинувачення, зокрема шляхом удосконалення механізмів тимчасового доступу до речей і документів на користь сторони захисту.

По-п'яте, потребує подальшого розвитку практика застосування принципу пропорційності під час вирішення питань про арешт майна, відсторонення від посади й інші заходи забезпечення кримінального провадження у справах про державну зраду.

По-шосте, слід передбачити обов'язок сторони обвинувачення під час звернення з клопотаннями про застосування або продовження заходів забезпечення кримінального провадження надавати стороні захисту достатній обсяг доказової інформації для ефективного спростування заявлених ризиків. Такий підхід відповідатиме стандартам справедливого судового розгляду, принципу рівності сторін і концепції процесуальної добросовісності доказування [166–168; 170; 173].

Отже, діяльність захисника під час затримання, застосування запобіжних заходів й інших заходів забезпечення кримінального провадження є одним із ключових напрямів реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Саме на цій стадії відбувається найінтенсивніше втручання держави в права та свободи особи, а тому ефективність роботи захисника визначає

реальність гарантій верховенства права, справедливого судового розгляду й дотримання прав людини в умовах кримінального переслідування за злочини проти основ національної безпеки України.

Результати анкетування підтверджують обґрунтованість зазначених висновків. Значна частина респондентів стадію застосування та продовження запобіжних заходів вважає найпроблемнішим етапом реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду, а 40,2 % опитаних безпосередньо констатували фактичну нерівність сторін під час вирішення відповідних процесуальних питань (додаток Б). Це стало свідченням стійкого практичного запиту на подальше посилення гарантій діяльності захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

2.3. Участь захисника в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) діях і забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю

Участь захисника в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) діях і забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, є одним із найскладніших і водночас найзначущіших напрямів реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Саме на цьому етапі досудового розслідування формують основну доказову базу сторони обвинувачення, визначають межі подальшого судового розгляду, закладають підґрунтя для оцінки допустимості, належності, достовірності й достатності доказів, а також створюють або, навпаки, нівелюють реальні можливості сторони захисту щодо спростування підозри чи обвинувачення.

Кримінальні провадження за ст. 111 КК України мають специфічну доказову природу. На відміну від інших категорій кримінальних правопорушень, у справах про державну зраду істотне значення мають не лише відкриті слідчі дії, а й результати НСРД, матеріали оперативно-розшукової та контррозвідувальної

діяльності, цифрові дані, відомості з електронних комунікацій, документи з обмеженим доступом, матеріали, що становлять державну таємницю, а також інформація, отримана з використанням спеціальних технічних засобів. Саме тому участь захисника в таких провадженнях не може обмежуватися формальною присутністю під час окремих процесуальних дій. Вона має передбачати системну перевірку законності отримання доказів, їх криміналістичний аналіз, оцінку процесуальної доброчесності та фіксацію всіх порушень, що можуть вплинути на допустимість доказової бази.

Аналіз практики проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про державну зраду дає змогу констатувати наявність специфічної процесуальної ситуації, за якої сторона захисту нерідко постає перед подвійним обмеженням своїх можливостей. З одного боку, значна частина доказової інформації формується без участі захисника внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів. З іншого боку, доступ до відповідних матеріалів може бути відкладено або обмежено через режим державної таємниці чи інші передбачені законом підстави [11, с. 223–243]. Унаслідок цього сторона захисту нерідко отримує можливість ознайомитися з частиною доказової бази лише після того, як сторона обвинувачення вже сформувала основну доказову конструкцію, визначила процесуальну тактику й ініціювала застосування запобіжних заходів або інших процесуальних обмежень. За таких умов важливе значення мають процесуальні гарантії своєчасного доступу захисника до матеріалів кримінального провадження, належного відкриття результатів НСРД і забезпечення реальної можливості перевірки доказів сторони обвинувачення.

Загальна процесуальна модель участі захисника в слідчих (розшукових) діях ґрунтується на тому, що адвокат має право брати участь у діях, які проводять за участю підзахисного, заявляти клопотання, подавати зауваження до протоколів, ставити питання учасникам процесуальної дії, користуватися технічними засобами фіксації, оскаржувати незаконні дії слідчого або прокурора. Однак у провадженнях про державну зраду реалізація цих прав часто ускладнюється специфікою предмета

доказування. Ідеться про обставини, пов'язані з передачею інформації, контактами з представниками іноземної держави або організації, доступом до секретних відомостей, цифровою комунікацією, використанням військових або службових даних, а також можливим перебуванням частини свідків чи інших учасників за межами території, контрольованої Україною.

Однією з найпоширеніших слідчих дій у провадженнях про державну зраду є обшук. М. А. Погорецький у працях, присвячених проблемним питанням обшуку особи, а також обшуку, огляду й доступу до речей і документів, акцентує, що ці процесуальні дії слід здійснювати з дотриманням чітких процесуальних меж, вони не можуть перетворюватися на необмежене втручання в приватну сферу особи [140; 172; 177]. Автор зосереджує увагу на міжнародно-правових стандартах захисту приватності під час обшуку, які вимагають пропорційності втручання, належного судового контролю, конкретизації предмета пошуку та дотримання процесуальної форми [177].

У кримінальних провадженнях про державну зраду обшук часто спрямований на вилучення цифрових носіїв, документів, засобів зв'язку, електронних пристроїв, записників, службових матеріалів, носіїв інформації з обмеженим доступом. Захисник під час такої слідчої дії має контролювати, чи відповідають дії слідчого межах ухвали слідчого судді, чи не вилучають речі й документи, безпосередньо не зазначені в ухвалі або очевидно не пов'язані з предметом провадження, чи належно фіксують перебіг обшуку, чи забезпечено безперервність відеофіксації, чи правильно описано вилучені об'єкти, чи не порушено права третіх осіб, адвокатську таємницю або інші охоронювані законом таємниці.

На наш погляд, у справах про державну зраду захисник має наполягати на підвищеному стандарті фіксації обшуку. Зазначене зумовлено тим, що вилучені під час обшуку цифрові пристрої або документи можуть стати ключовими доказами у справі. Будь-яка невизначеність щодо того, де саме знайдено об'єкт, хто мав до нього доступ, у якому стані його вилучено, як упаковано, чи копіювали інформацію на місці, чи було змінено налаштування пристрою, надалі може впливати на

достовірність і допустимість доказів. Тому захисник має подавати зауваження до протоколу не лише у випадку очевидних порушень, а й у разі неповноти фіксації, неточності опису або відсутності відомостей про технічні характеристики вилучених носіїв.

Важливе значення має тимчасовий доступ до речей і документів. У провадженнях за ст. 111 КК України цей інститут використовують для отримання відомостей від операторів електронних комунікацій, банківських установ, органів державної влади, військових частин, підприємств оборонної сфери, інтернет-провайдерів, платформ зберігання інформації. М. А. Погорецький у дослідженні щодо обшуку, огляду й доступу до речей і документів зауважує, що тимчасовий доступ має бути конкретним за предметом, обґрунтованим за метою і співмірним за обсягом [172]. У справах про державну зраду це означає, що сторона обвинувачення не повинна отримувати необмежений доступ до масиву особистої, службової або цифрової інформації особи без доведення її зв'язку з предметом провадження.

Для сторони захисту тимчасовий доступ має подвійне значення. З одного боку, захисник перевіряє законність отримання доказів стороною обвинувачення. З іншого боку, він може використовувати цей механізм для отримання доказів на користь підозрюваного або обвинуваченого. У справах про державну зраду це можуть бути документи, що підтверджують відсутність доступу особи до секретної інформації; відомості про перебування особи в іншому місці; технічні дані, які спростовують авторство повідомлень; службові документи, що пояснюють характер дій особи; дані операторів зв'язку, які спростовують версію обвинувачення; матеріали, що підтверджують публічний характер інформації, яку інкримінують як передану ворогу.

Видається, що захисник у провадженнях про державну зраду має активніше використовувати тимчасовий доступ як засіб формування власної доказової бази. Пасивне очікування відкриття матеріалів стороною обвинувачення ставить сторону захисту в залежне становище. Натомість своєчасне звернення з клопотаннями про доступ до документів, електронних даних, службових матеріалів або експертної

інформації надає можливість формувати альтернативну доказову версію ще на досудовій стадії.

Слідчі дії, пов'язані з допитом підозрюваного, свідків, спеціалістів або експертів, також мають особливе значення. У провадженнях про державну зраду допит часто стосується складних питань: характеру переданої інформації, змісту комунікації, мотивів поведінки, можливості усвідомлення особою безпекового значення відомостей, контактів із представниками держави-агресора, службового доступу до певних документів. У таких умовах участь захисника під час допиту має бути не формальною, а тактично підготовленою.

Д. Б. Сергєєва, О. П. Кучинська й І. Ю. Мірошников, аналізуючи процесуальні й тактичні особливості допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняють з використанням інформаційних комп'ютерних технологій, спрямовують увагу на важливість підготовки до допиту з огляду на цифрове середовище та зміст електронної інформації [212]. Ці висновки є релевантними і для проваджень про державну зраду, оскільки значна частина таких справ містить цифрову комунікацію, листування, файли, зображення, координати, дані електронних пристроїв. Захисник має розуміти, що необережні пояснення підозрюваного щодо цифрових матеріалів можуть бути використані для підтвердження суб'єктивної сторони злочину.

У цьому контексті захисник має заздалегідь визначити допустимі межі пояснень підзахисного, проаналізувати, які питання можуть становити ризик самообвинувачення, а які, навпаки, можуть допомогти пояснити відсутність умислу або альтернативний характер поведінки. Посилену увагу слід зосередити на питаннях про усвідомлення особою значення інформації, адресата передання, мотиви контакту, контекст листування, технічний доступ до пристрою, можливість використання облікового запису іншими особами. Без такої підготовки допит може стати джерелом доказів не стільки фактичної істини, скільки некоректної інтерпретації слів підозрюваного.

Значну частину доказової бази у справах про державну зраду становлять результати НСРД. У науковій літературі питання НСРД досліджували достатньо

грунтовно. М. А. Погорецький аналізував упровадження інституту НСРД у правозастосовну практику, проблеми їх провадження та використання результатів у доказуванні [142; 145; 146]. Д. Б. Сергєєва досліджувала правові й фактичні підстави проведення НСРД, види їх результатів, а також проблеми використання результатів НСРД для отримання окремих видів доказів у кримінальному провадженні [203–207]. М. А. Погорецький та Д. Б. Сергєєва окремо розглядали організаційно-тактичні питання результатів НСРД у кримінальному провадженні [209]. У сучасних дослідженнях також акцентовано на дотриманні верховенства права під час проведення НСРД і проблемах реалізації цієї засади під час слідчих і негласних слідчих дій [213; 214].

Для кримінальних проваджень про державну зраду НСРД мають особливе значення, оскільки саме вони часто дають змогу зафіксувати контакти, комунікації, передачу інформації, координацію дій, отримання завдань, обговорення деталей або інші обставини, які сторона обвинувачення вважає доказами державної зради. Водночас негласний характер отримання таких доказів створює істотні ризики для сторони захисту. Захисник не бере участі в проведенні НСРД, не може впливати на їх перебіг у реальному часі, не знає повного контексту отриманої інформації, а доступ до матеріалів отримує лише після їх відкриття, розсекречення або долучення до провадження.

Саме тому захисник має зосереджуватися на ретельній *post factum* перевірці НСРД. Така перевірка має охоплювати не лише протоколи НСРД, а й ухвали слідчого судді, клопотання прокурора або слідчого, строки проведення, спосіб фіксації, технічні носії, повноту розсекречення, відповідність фактичного змісту дій дозволу суду, а також повноту відкриття матеріалів стороні захисту. О. В. Капліна й О. І. Марочкін стверджують, що належна фіксація проведення НСРД є передумовою використання їх результатів у доказуванні [75]. Якщо фіксація є неповною, суперечливою або не дає можливості перевірити перебіг негласної дії, захисник має ставити питання про недопустимість відповідних доказів.

Значущими є строки проведення НСРД. М. А. Погорецький і М. В. Членов досліджують строки проведення НСРД як процесуальну гарантію доброякісності доказів, фокусуючи увагу на проблемах їх обчислення, судового контролю та правової визначеності [171]. У справах про державну зраду це питання має практичну значущість: якщо НСРД проводили поза межами дозволеного строку, на підставі ухвали, яка втратила чинність, або з виходом за межі дозволеного обсягу, результати таких дій не можуть визнавати належною доказовою основою обвинувачення. Захисник має перевіряти часові межі кожної негласної дії, дату ухвали, дату фактичного початку й завершення дії, дату складання протоколу, дату виготовлення технічного носія, а також момент відкриття матеріалів стороні захисту.

Результати проведеного анкетування засвідчують актуальність зазначеної проблематики. 21,3 % респондентів віднесли перевірку повноти й автентичності результатів негласних слідчих (розшукових) дій до найскладніших напрямів діяльності захисника, 19,6 % констатували несвоєчасне відкриття матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту, а 17,1 % – складнощі перевірки законності дозволів на проведення відповідних негласних заходів (додаток Б). Це доводить необхідність подальшого посилення процесуальних гарантій сторони захисту під час роботи з результатами негласних слідчих (розшукових) дій.

Розглянемо питання збереження всіх матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій. Результати анкетування дають підстави стверджувати, що 48,5 % респондентів підтримують законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали негласних слідчих (розшукових) дій до набрання вироком законної сили, а ще 31,2 % схвалюють таку пропозицію за певних умов (додаток Б). Отже, майже 80 % опитаних фактично визнають необхідність створення додаткових гарантій перевірки доказів стороною захисту.

На наш погляд, такі результати обґрунтовують необхідність перегляду традиційного підходу до ролі захисника в роботі з результатами негласних слідчих (розшукових) дій. У кримінальних провадженнях про державну зраду захисник

повинен мати можливість перевіряти не лише процесуальне оформлення негласних дій, а й повноту отриманої інформації, технічні параметри її фіксації, цілісність цифрових носіїв і відповідність фактичного змісту матеріалів межах судового дозволу. Без таких гарантій право на захист може залишитися формальним, а результати негласних слідчих (розшукових) дій перетворюються на доказовий ресурс, доступний переважно стороні обвинувачення.

У провадженнях за ст. 111 КК України необхідно розрізняти три рівні перевірки НСРД захисником. Перший рівень – правовий: чи були законні підстави для проведення НСРД, чи належний суб'єкт ініціював клопотання, чи наявна ухвала слідчого судді, чи дотримано строки й межі дозволу. Другий рівень – технічний: чи належно здійснено фіксацію, чи збережено носії, чи немає ознак монтажу, редагування, неповноти або втручання. Третій рівень – змістовий: чи справді отримана інформація доводить ознаки державної зради, чи не вилучена вона з контексту, чи не допускає альтернативного пояснення, чи підтверджує саме умисел на шкоду Україні.

Важливим є також питання вибіркового використання результатів НСРД. Сторона обвинувачення може долучати до матеріалів провадження лише ті фрагменти, які підтверджують її версію, залишаючи поза увагою дані, що спростовують умисел, пояснюють контекст або свідчать про іншу правову оцінку поведінки. Саме тому захисник має наполягати на відкритті не лише протоколів, а й первинних носіїв, повних записів, додатків, технічних матеріалів і тих відомостей, які можуть мати значення для оцінки всієї доказової ситуації. Д. Б. Сергєєва слушно зосереджує увагу на різних видах результатів НСРД у кримінальному провадженні, що має значення для правильного визначення обсягу матеріалів, які мають бути відкриті стороні захисту [190].

Проблема допустимості результатів НСРД тісно пов'язана з концепцією процесуальної доброчесності доказів. М. А. Погорецький у дослідженні щодо судового контролю в забезпеченні справедливого й допустимого доказування в кримінальному процесі України доводить необхідність реального, а не формального судового контролю за доказовою діяльністю [167]. У працях про

допустимість доказів і процесуальну доброчесність науковець обґрунтовує, що оцінка доказу має охоплювати не лише відповідність формальним вимогам закону, а й спосіб отримання доказової інформації, добросовісність дій сторони обвинувачення, можливість перевірки доказу стороною захисту та вплив порушення на справедливість провадження [168; 170; 173]. У провадженнях про державну зраду такий підхід є вкрай важливим, оскільки безпековий контекст не має знижувати стандарти допустимості доказів. На наш погляд, саме в кримінальних провадженнях про державну зраду категорія процесуальної доброчесності доказування набуває особливого значення. Наявність воєнного стану, підвищеного суспільного інтересу й інтересів національної безпеки не можуть виправдовувати використання доказів, отриманих із порушенням фундаментальних процесуальних гарантій. Навпаки, що інтенсивнішим є втручання держави в права людини, то вищими повинні бути стандарти допустимості та перевірюваності доказової інформації [166–168; 170; 173].

На практиці захисник має ставити питання про недопустимість результатів НСРД у разі відсутності належної ухвали слідчого судді, проведення дії поза межами дозволу, порушення строків, недотримання правил фіксації, нерозсекречення необхідних матеріалів, неповного відкриття стороні захисту, неможливості перевірки первинного носія, ознак провокації або використання результатів НСРД без належного процесуального оформлення. Водночас захисник має формулювати свої заперечення не загально, а конкретно: який саме доказ оспорує, яку процесуальну вимогу порушено, як це вплинуло на можливість перевірки доказу й чому такий доказ не може бути основою підозри або обвинувачення.

Окремим напрямом є перевірка можливої провокації. О. В. Капліна в дослідженні щодо провокації в кримінальному провадженні та практики ЄСПЛ щодо України зазначає про необхідність розмежування допустимого документування злочинної діяльності й недопустимого спонукання особи до вчинення злочину [70]. У справах про державну зраду ризик провокації може виникати у випадках, коли конфідент, оперативний працівник або інша особа не

просто фіксує вже наявний умисел, а активно формує ситуацію, спонукає до контакту, пропонує передати інформацію, підштовхує до висловлення готовності співпрацювати або створює штучні умови для кримінального переслідування.

Захисник у таких випадках має аналізувати ініціативу контакту, зміст комунікації, попередню поведінку особи, наявність або відсутність у неї сформованого умислу до втручання правоохоронних органів, характер пропозицій, тривалість взаємодії, активність конфідента, а також те, чи не створила держава злочинну ситуацію. Якщо без дій правоохоронних органів відповідна поведінка не виникла б, це має ставити під сумнів допустимість отриманих доказів і добросовісність кримінального переслідування.

НСРД у провадженнях про державну зраду нерідко пов'язані з електронними комунікаціями. Порівняльно-правове значення має кримінальне процесуальне законодавство Молдови щодо перехоплення комунікацій, яке демонструє необхідність чіткої процесуалізації втручання в приватне спілкування [246]. У практиці ЄСПЛ питання таємних доказів, обмеженого доступу до матеріалів, нерозкриття доказів і забезпечення права на захист розглянуто у справах *Rowe and Davis v. the United Kingdom*, *Jasper v. the United Kingdom*, *Moiseyev v. Russia*, *Leas v. Estonia*, *Edwards and Lewis v. the United Kingdom* [265; 267; 268; 270; 271]. Ці рішення формують загальний стандарт: інтереси безпеки можуть виправдовувати певні обмеження доступу до матеріалів, але такі обмеження мають бути необхідними, пропорційними і компенсованими належними процесуальними гарантіями.

У справі *Moiseyev v. Russia*, яка стосувалася обвинувачення в шпигунстві, ЄСПЛ зауважив, що режим секретності не може виправдовувати таке обмеження прав захисту, яке позбавляє адвоката реальної можливості працювати з матеріалами справи [267]. Це рішення має особливе значення для українських проваджень про державну зраду, оскільки обвинувачення у справах цієї категорії часто ґрунтується на матеріалах, доступ до яких обмежений державою. У справах *Rowe and Davis* і *Jasper* Суд визнав, що нерозкриття певних матеріалів можливе лише за умови судового контролю та наявності процедур, які компенсують

обмеження прав захисту [265; 270]. У справі *Leas v. Estonia* також засвідчено значення балансу між захистом таємної інформації та правом обвинуваченого на ефективний захист [268].

З огляду на цю практику, видається, що в українських кримінальних провадженнях про державну зраду обмеження доступу захисника до матеріалів НСРД або матеріалів, що містять державну таємницю, має відповідати щонайменше чотирьом критеріям. По-перше, воно має бути передбачене законом. По-друге, воно повинно переслідувати легітимну мету – охорону державної таємниці або безпеку осіб. По-третє, воно має бути необхідним у конкретній справі, а не ґрунтуватися на загальних міркуваннях. По-четверте, воно повинно супроводжуватися компенсаторними гарантіями, які дають змогу захиснику ефективно оспорювати докази, навіть якщо повний доступ до певної інформації обмежено.

Саме в цьому контексті важливу роль відіграє доступ захисника до матеріалів, що містять державну таємницю. М. А. Погорецький ще в спеціальній праці стосовно допуску адвоката як захисника до участі в кримінальних справах, матеріали яких становлять державну таємницю, обґрунтовував необхідність належного врегулювання цього питання з огляду на баланс між охороною таємниці та правом на захист [136, с. 209–220]. Водночас сучасні підходи до забезпечення права на захист актуалізують необхідність розглядати проблему доступу до державної таємниці не лише крізь призму режиму секретності, а й через категорії верховенства права, справедливого судового розгляду та процесуальної добросовісності доказування. Якщо сторона захисту позбавлена реальної можливості працювати з доказами, що становлять основу підозри або обвинувачення, право на захист набуває декларативного характеру [166–168; 170; 173]. Роз'яснення Національної асоціації адвокатів України стосовно доступу та допуску адвоката до державної таємниці в кримінальних провадженнях також має практичне значення для адвокатів, які беруть участь у таких справах [47]. Водночас Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах й установах закріплює загальні режимні правила, які не завжди враховують специфіку кримінального

провадження та потребу оперативного доступу захисника до матеріалів справи [182].

Проблема полягає в тому, що адміністративно-режимна процедура допуску до державної таємниці може не відповідати темпам кримінального провадження. Якщо адвокат змушений протягом тривалого часу очікувати оформлення допуску, він фактично усувається від аналізу доказів, які можуть бути вирішальними для повідомлення про підозру, обрання запобіжного заходу, відкриття матеріалів або підготовки до судового розгляду. У справах про державну зраду така затримка може істотно порушити право на захист.

За результатами проведеного анкетування, 23,1 % респондентів зазначили, що складнощі з доступом захисника до матеріалів, які містять державну таємницю, виникають часто, а ще 19,8 % стверджують, що такі складнощі постають періодично (додаток Б). Крім того, 68,5 % опитаних поділяють запровадження спеціального пришвидшеного механізму доступу адвоката до державної таємниці в межах конкретного кримінального провадження (додаток Б).

I. А. Вартилецька, досліджуючи процесуальні гарантії адвокатської діяльності в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти національної безпеки, акцентує на тому, що гарантії адвоката в таких провадженнях мають враховувати специфіку доступу до матеріалів із державною таємницею, а також потребу в недопущенні фактичного усунення захисника від доказової діяльності [33, с. 134–141]. Така позиція видається слушною. У провадженнях про державну зраду право захисника на доступ до матеріалів не може бути абстрактним. Воно має бути забезпечене процедурно, організаційно і часово.

На наш погляд, наявна модель допуску адвоката до державної таємниці потребує спеціальної адаптації до кримінального провадження. Необхідно розрізняти постійний допуск особи до державної таємниці в службовій діяльності й тимчасовий процесуальний доступ адвоката до конкретних матеріалів конкретного кримінального провадження. Адвокат не стає суб'єктом постійної роботи з державною таємницею; він реалізує право на захист у конкретній справі. Тому доцільно передбачити спеціальний пришвидшений механізм такого доступу

за умови підписання зобов'язання про нерозголошення, проходження мінімально необхідної перевірки та встановлення чітких меж роботи з матеріалами.

Цей механізм має виконувати одночасно два завдання – збереження державної таємниці та реальність права на захист. Для цього можна передбачити ознайомлення адвоката з матеріалами в спеціально обладнаному приміщенні, заборону копіювання певних матеріалів без дозволу, ведення обліку доступу, відповідальність за розголошення, водночас – обов'язок органу досудового розслідування та суду забезпечити такий доступ у розумний строк. Якщо доступ не забезпечено, сторона обвинувачення не повинна мати права посилалися на відповідні матеріали як на докази проти особи.

Проблемною є ситуація, коли захисник має доступ лише до узагальненого змісту матеріалів, але не може перевірити первинні документи або носії. У таких випадках потрібен ефективний судовий контроль. М. А. Погорецький у праці щодо судового контролю в забезпеченні справедливого й допустимого доказування зауважує, що саме суд має бути гарантом балансу між процесуальною ефективністю та правами сторони захисту [167]. У справах про державну зраду суд має перевіряти, чи справді обмеження доступу до матеріалів є необхідним, чи не можна надати захиснику доступ у спеціальному режимі, чи достатні компенсаторні гарантії, чи не порушено право на справедливий суд.

Забезпечення доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, пов'язане також із відкриттям матеріалів досудового розслідування. Якщо сторона обвинувачення відкриває матеріали формально, але фактично захисник не може з ними ознайомитися через відсутність допуску або організаційні перешкоди, таке відкриття не можна вважати належним. На наш погляд, у таких випадках строк ознайомлення сторони захисту слід обчислювати не з моменту формального повідомлення про відкриття, а з моменту реального надання доступу до матеріалів. Інакше право на ознайомлення втрачає практичний зміст.

У справах про державну зраду результати негласних дій можуть мати як обвинувальне, так і виправдувальне значення. Якщо сторона обвинувачення використовує лише частину матеріалів, а інші матеріали знищують або не

відкривають, захисник позбавляється можливості перевірити повний контекст. Саме тому обґрунтованим є підхід, за яким матеріали НСРД, зокрема ті, що не були використані стороною обвинувачення, слід зберігати щонайменше до набрання вироком законної сили. Це надасть стороні захисту можливість ініціювати їх перевірку, якщо виникне сумнів у повноті або добросовісності використання доказів.

Д. Б. Сергєєва в працях щодо результатів НСРД як доказів зосереджує увагу на важливості правильного процесуального оформлення та використання таких результатів [188; 191]. У провадженнях про державну зраду ця теза має бути доповнена вимогою повноти й збереження доказового масиву. НСРД не можуть бути використані як доказовий інструмент лише сторони обвинувачення. Якщо їх результати містять інформацію, що може бути корисною для захисту, вона також має бути доступною стороні захисту з дотриманням режиму секретності.

Важливим елементом участі захисника в слідчих і негласних діях є використання спеціальних знань. У справах про державну зраду такими знаннями можуть бути цифрова криміналістика, фоноскопія, лінгвістика, військова справа, інформаційна безпека, режим державної таємниці, технічний аналіз електронних пристроїв. Захисник має право ініціювати залучення спеціалістів, експертів, ставити питання стосовно достовірності записів, змісту документів, режиму інформації, технічних параметрів носіїв. Без спеціальних знань адвокат може бути неспроможним ефективно перевірити докази, що мають технічний або цифровий характер.

Увагу привертають цифрові матеріали, отримані внаслідок слідчих дій або НСРД. Якщо під час обшуку вилучено телефон, а з нього отримано листування, захисник має перевірити, чи було забезпечено належне копіювання, чи не було змінено дані після вилучення, чи збережено метадані, чи встановлено власника облікового запису, чи не мав доступу до пристрою хтось інший. Якщо цифрові дані отримано внаслідок НСРД, потрібно перевірити межі дозволу, спосіб отримання, цілісність даних і можливість їх технічної верифікації. Без такої перевірки цифровий доказ може мати лише зовнішню переконливість, але не бути надійним.

Сучасний розвиток цифрового доказування зумовлює необхідність чіткого розмежування цифрових (електронних) доказів і цифрової (електронної) форми доказів. Ототожнення цих понять, обґрунтовує М. А. Погорецький, здатне призводити до помилок під час оцінки допустимості й достовірності доказової інформації. У кримінальних провадженнях про державну зраду це питання має особливе значення, оскільки значна частина доказової бази формується саме на основі електронних даних, електронних комунікацій та цифрових носіїв інформації [169].

У цьому контексті важливим є стандарт ЄСПЛ щодо можливості сторони захисту ефективно оспорювати докази. У справі *Edwards and Lewis v. the United Kingdom* Суд акцентував на значенні процесуальних гарантій у ситуаціях, коли частину матеріалів не розкривають стороні захисту [253]. У справі *Rowe and Davis* зазначено, що судовий контроль за нерозкриттям матеріалів має бути реальним, а не формальним [247]. Отже, якщо захисник не має можливості перевірити цифрові або негласно отримані докази, суд має забезпечити інші механізми компенсації цього обмеження. Інакше справедливість провадження буде поставлена під сумнів.

Практика ЄСПЛ у справі *Moiseyev v. Russia* має особливе значення для кримінальних проваджень про державну зраду, оскільки вона демонструє ризики надмірного використання режиму секретності у справах, пов'язаних із державною безпекою [249]. Суд фактично керується тим, що обвинувачення в злочинах проти держави не звільняє державу від обов'язку забезпечити стороні захисту реальні можливості для ознайомлення з матеріалами й підготовки позиції. Це положення має бути орієнтиром і для української практики.

Важливе значення має також рішення у справі *Leas v. Estonia*, у якому ЄСПЛ розглядав питання доступу до матеріалів з обмеженим доступом і ролі судового контролю в забезпеченні балансу між безпекою та правами захисту [250]. Для України, де провадження про державну зраду часто здійснюють в умовах війни, цей стандарт є надзвичайно актуальним. Він демонструє, що державна таємниця не повинна автоматично блокувати право на захист, а має бути вписана в

процесуальний механізм, який надає можливість адвокату працювати з матеріалами в прийнятний і контрольований спосіб.

На підставі викладеного можна визначити основні напрями діяльності захисника в слідчих, негласних слідчих діях і під час доступу до матеріалів з державною таємницею. Перший напрям – участь у відкритих слідчих діях і фіксація процесуальних порушень. Другий – перевірка законності й меж проведення НСРД після відкриття відповідних матеріалів. Третій – аналіз допустимості, достовірності та повноти доказів, отриманих унаслідок слідчих і негласних дій. Четвертий – ініціювання отримання доказів стороною захисту, зокрема через тимчасовий доступ і залучення спеціалістів. П'ятий – забезпечення реального доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, або оскарження необґрунтованих обмежень такого доступу.

На наш погляд, окреслені напрями діяльності слід розглядати як складові єдиного гарантійно-компенсаторного механізму реалізації права на захист. Його сутність полягає в компенсації фактичної доказової та інформаційної переваги сторони обвинувачення шляхом забезпечення доступу захисника до доказів, перевірки процесуальної добросовісності їх отримання та реалізації ефективного судового контролю за втручанням держави в права людини [166–168; 170; 173].

Діяльність захисника в цій сфері має бути системною. Недостатньо заперечити проти окремого доказу на судовій стадії. Захисник має ще на досудовому розслідуванні фіксувати порушення під час обшуку, вилучення, доступу до документів, допиту, призначення експертиз, відкриття матеріалів НСРД. Саме ці зауваження надалі можуть стати основою для клопотань про визнання доказів недопустимими, повернення обвинувального акта, зміни запобіжного заходу або виправдувального вироку.

На наш погляд, ефективна участь захисника в слідчих і негласних діях у провадженнях про державну зраду має ґрунтуватися на принципі «процесуальної присутності» та принципі «доказової перевірюваності». Перший означає, що захисник має бути допущений до всіх процесуальних дій, де його участь є необхідною для захисту прав підозрюваного. Другий означає, що кожен доказ, який

сторона обвинувачення планує використати проти особи, має бути перевірюваним стороною захисту. Якщо доказ неможливо перевірити, він не повинен мати вирішального значення для доведення вини.

Слід також запропонувати авторське визначення участі захисника в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) діях і забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, у кримінальних провадженнях про державну зраду. Її доцільно тлумачити як урегульовану кримінальним процесуальним законом і забезпечену гарантіями адвокатської діяльності професійну діяльність захисника, спрямовану на участь у відкритих слідчих (розшукових) діях, перевірку законності та процесуальної добросовісності результатів негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення реального доступу до доказової інформації, включно з матеріалами, що містять державну таємницю, фіксацію процесуальних порушень, оспорювання недопустимих доказів, використання спеціальних знань і формування власної доказової позиції сторони захисту в провадженні за ст. 111 КК України [166–168; 169; 170; 173].

Таке визначення відображає декілька ключових ознак. По-перше, участь захисника має процесуальний характер, оскільки здійснювана в межах кримінального провадження. По-друге, вона має гарантійне значення, оскільки спрямована на забезпечення права на захист. По-третє, вона має доказовий зміст, оскільки стосується отримання, перевірки й оцінки доказів. По-четверте, вона має компенсаторне призначення, оскільки врівноважує інформаційну перевагу сторони обвинувачення. По-п'яте, вона має спеціальний характер через зв'язок із державною таємницею, НСРД і безпековим контекстом.

Результати проведеного анкетування доводять актуальність такого підходу. Зокрема, 77,7 % респондентів схвалюють розширення доказових можливостей сторони захисту, 68,5 % обстоюють спеціальний механізм доступу адвоката до матеріалів, що містять державну таємницю, а майже 80 % вважають необхідним законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали негласних слідчих (розшукових) дій до набрання вироком законної сили (додаток Б). Отже,

очевидною є наявність стійкого професійного запиту на посилення доказового потенціалу сторони захисту в кримінальних провадженнях про державну зраду.

Удосконалення правового регулювання цієї сфери слід здійснювати за кількома напрямками. По-перше, необхідно передбачити чіткий порядок участі захисника в процесуальних діях, пов'язаних із вилученням цифрових носіїв і матеріалів з обмеженим доступом. По-друге, слід закріпити гарантії повного та своєчасного відкриття матеріалів НСРД, включно з первинними носіями й матеріалами, які можуть мати значення для захисту. По-третє, доцільно встановити спеціальний пришвидшений механізм доступу адвоката до матеріалів, що містять державну таємницю, у межах конкретного кримінального провадження. По-четверте, необхідно посилити судовий контроль за обмеженням доступу сторони захисту до доказів. По-п'яте, слід передбачити процесуальні наслідки для випадків, коли сторона обвинувачення посилається на матеріали, які фактично не були доступні для перевірки захисником. По-шосте, доцільно законодавчо закріпити обов'язок зберігати всі матеріали негласних слідчих (розшукових) дій до набрання вироком законної сили та забезпечити можливість їх перевірки стороною захисту у випадках виникнення сумнівів щодо повноти або достовірності відкритої доказової інформації. По-сьоме, доцільно передбачити підвищений стандарт судового контролю у випадках обмеження доступу сторони захисту до матеріалів, що містять державну таємницю або іншу інформацію з обмеженим доступом. Такі обмеження повинні бути не лише формально законними, а й необхідними, пропорційними та компенсованими належними процесуальними гарантіями [166–168; 170; 173].

Отже, участь захисника в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) діях і забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, є одним із центральних елементів реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду. Саме в цій сфері найвиразніше виявляється дисбаланс між можливостями сторони обвинувачення та сторони захисту. Подолати цей дисбаланс можливо лише за умови активної професійної позиції захисника, реального судового контролю, належного відкриття матеріалів,

забезпечення доступу до секретних доказів у спеціальному режимі та послідовного застосування стандартів допустимості й процесуальної доброчесності доказів.

У сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства та практики доказування діяльність захисника в цій сфері дедалі більше пов'язана із забезпеченням процесуальної доброчесності доказів, реалізацією принципу верховенства права та здійсненням ефективного судового контролю за втручанням держави в права людини. Саме тому участь захисника в слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях слід розглядатися не лише як процесуальну гарантію права на захист, а й як важливий елемент механізму забезпечення справедливого кримінального провадження [166–168; 170; 173].

Отже, у провадженнях за ст. 111 КК України захисник має бути не пасивним спостерігачем за діями слідства, а активним суб'єктом перевірки доказової бази. Його участь у слідчих діях, перевірка НСРД і доступ до матеріалів, що становлять державну таємницю, є необхідними передумовами реальної змагальності, справедливого судового розгляду й законного вирішення кримінального провадження про державну зраду.

Висновки до розділу 2

У другому розділі досліджено особливості реалізації функції захисту на стадії досудового розслідування в кримінальних провадженнях про державну зраду. Встановлено, що саме на цій стадії формуються основні передумови подальшого кримінального переслідування, закладають доказову базу обвинувачення, застосовують найінтенсивніші заходи процесуального примусу та визначають реальність забезпечення права особи на захист.

Обґрунтовано, що повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України слід розглядати не лише як процесуальний акт сторони обвинувачення, а як самостійний гарантійний механізм реалізації права на захист. Доведено доцільність розмежування формальної та фактичної підозри. Формальна

підозра виникає з моменту належного вручення письмового повідомлення про підозру, натомість фактична підозра пов'язана з початком персоніфікованого кримінального переслідування особи. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення мінімального комплексу гарантій права на захист з моменту фактичного кримінального переслідування.

З'ясовано, що діяльність захисника під час повідомлення про підозру виконує гарантійну, контрольну, доказову, криміналістичну та гарантійно-компенсаторну функції. Саме на цій стадії формується первинна захисна позиція, визначають напрями доказової діяльності, перевіряють законність підозри та створюють передумови для подальшої реалізації принципів змагальності сторін і рівності процесуальних можливостей.

Доведено, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження у справах про державну зраду вирізняється підвищеним ризиком обмеження прав людини. У зв'язку з цим діяльність захисника має бути спрямована на перевірку законності, обґрунтованості, необхідності та пропорційності процесуального примусу. Обґрунтовано, що тяжкість інкримінованого кримінального правопорушення не може автоматично виправдовувати застосування найсуворіших запобіжних заходів без належного доведення конкретних процесуальних ризиків.

Встановлено, що гарантійно-компенсаторна функція захисника найвиразніше виявляється під час вирішення питань про затримання, застосування та продовження запобіжних заходів. Її сутність полягає в урівноваженні фактичної доказової та інформаційної переваги сторони обвинувачення шляхом активного використання процесуальних механізмів захисту, спростування ризиків, подання доказів, ініціювання альтернативних заходів і забезпечення ефективного судового контролю.

Аргументовано, що участь захисника в слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) діях має самостійне значення для забезпечення права на захист. Специфіка кримінальних проваджень про державну зраду полягає в переважанні доказів, отриманих унаслідок негласних слідчих (розшукових) дій,

оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, використання цифрової інформації та матеріалів з обмеженим доступом. За таких умов діяльність захисника має бути спрямована на перевірку законності отримання доказів, їхньої допустимості, достовірності, повноти та процесуальної добросовісності.

Доведено необхідність здійснення захисником комплексної перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій, яка має охоплювати правовий, технічний та змістовий рівні аналізу. Важливе значення мають перевірка підстав проведення негласних заходів, дотримання строків їх здійснення, цілісності носіїв інформації, повноти відкриття матеріалів стороні захисту й відповідності фактичного змісту отриманої інформації межах судового дозволу.

Встановлено, що цифрові докази стають одним із центральних джерел доказової інформації в кримінальних провадженнях про державну зраду. У зв'язку з цим захисник повинен використовувати спеціальні знання для перевірки походження цифрових даних, їхньої цілісності, автентичності й можливості незалежної технічної верифікації. Обґрунтовано, що належна перевірка цифрових доказів є необхідною умовою забезпечення їх допустимості та достовірності.

Констатовано, що однією з найскладніших проблем реалізації права на захист у провадженнях про державну зраду є забезпечення доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю. Встановлено, що наявна модель доступу адвоката до таких матеріалів потребує вдосконалення шляхом запровадження спеціального процесуального механізму, який одночасно забезпечував би охорону державної таємниці та реальне здійснення права на захист.

Аргументовано, що допустимість використання матеріалів, які містять державну таємницю, слід оцінювати за критерієм їхньої перевірюваності стороною захисту. Якщо захисник фактично позбавлений можливості перевірити відповідний доказ, такий доказ не повинен мати вирішального значення для доведення винуватості особи.

На підставі аналізу сучасної доктрини та практики Європейського суду з прав людини доведено доцільність застосування концепції процесуальної добросовісності

доказування в кримінальних провадженнях про державну зраду. Встановлено, що оцінка доказів має охоплювати не лише формальну законність їх отримання, а й добросовісність дій сторони обвинувачення, можливість перевірки доказів стороною захисту, рівень судового контролю та вплив процесуальних порушень на справедливість кримінального провадження загалом.

Результати проведеного анкетування засвідчили наявність практичного запиту на посилення гарантій діяльності захисника на стадії досудового розслідування. Переважна більшість респондентів обстоюють необхідність розширення доказових можливостей сторони захисту, удосконалення механізмів доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, забезпечення своєчасного доступу захисника до кримінального провадження та законодавче закріплення додаткових гарантій перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій.

Отже, реалізація функції захисту на стадії досудового розслідування в кримінальних провадженнях про державну зраду є комплексною системою процесуальної, доказової та криміналістичної діяльності, спрямованої на забезпечення балансу між інтересами національної безпеки й фундаментальними правами людини. Ефективність такої діяльності зумовлена не лише обсягом процесуальних прав захисника, а й реальністю їх практичного здійснення, рівнем судового контролю та дотриманням принципів верховенства права і процесуальної добросовісності доказування.

РОЗДІЛ 3

ЗАХИСНИК У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ПІД ЧАС ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ

3.1. Процесуальні дії захисника в підготовчому судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду

Підготовче судове провадження в кримінальних провадженнях про державну зраду має особливе процесуальне значення, оскільки саме на цій стадії відбувається перехід від досудового розслідування до судового розгляду, коли перевіряють готовність кримінального провадження до розгляду по суті, вирішують питання, що безпосередньо впливають на подальшу реалізацію права на захист, а також визначають межі судового контролю за процесуальними рішеннями, діями та бездіяльністю, які були на досудовому етапі. У провадженнях за ст. 111 КК України значення цієї стадії істотно посилюється через складність доказової бази, можливу наявність матеріалів, що містять державну таємницю, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів, застосування суворих запобіжних заходів, підвищений суспільний резонанс, а також можливість ініціювання спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого [9; 166–168; 170; 173].

Результати проведеного анкетування засвідчують практичну значущість підготовчого судового провадження у справах цієї категорії. 18,2 % респондентів мали досвід участі в кримінальних провадженнях про державну зраду саме на стадії підготовчого судового провадження, 30,7 % зазначили про досвід роботи на стадії відкриття матеріалів кримінального провадження, а 33,4 % брали участь у вирішенні питань щодо застосування або продовження запобіжних заходів (додаток Б). Тож підготовче судове провадження фактично концентрує наслідки

ключових процесуальних рішень, ухвалених на досудовій стадії, і потребує активної участі захисника для перевірки готовності справи до справедливого судового розгляду.

Аналіз процесуального значення підготовчого судового провадження в кримінальних провадженнях про державну зраду дає підстави стверджувати, що ця стадія виконує функцію одного з ключових процесуальних фільтрів, через який має проходити обвинувальна конструкція сторони обвинувачення перед початком судового розгляду по суті [9, с. 171–182]. Значення підготовчого судового провадження не обмежується вирішенням організаційних питань призначення справи до розгляду. Воно має самостійне гарантійне призначення, оскільки призначене забезпечити перевірку відповідності обвинувального акта вимогам кримінального процесуального закону, повноти відкриття матеріалів кримінального провадження стороні захисту, законності застосованих процесуальних обмежень, а також наявності передбачених законом підстав для спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого. За таких умов підготовче судове провадження є важливим механізмом запобігання ситуаціям, коли судовий розгляд розпочинається на підставі обвинувального акта, що містить істотні процесуальні недоліки, ґрунтується на неповноті відкритих матеріалів або супроводжується порушенням права особи на захист. Саме тому ефективна діяльність захисника на цій стадії визначає подальші можливості реалізації функції захисту під час судового розгляду кримінального провадження. У сучасному розумінні цю стадію також слід оцінювати крізь призму верховенства права, судового контролю та процесуальної доброчесності доказування, оскільки саме тут суд повинен запобігти перенесенню на судовий розгляд процесуальних дефектів, що істотно обмежують право на захист [166–168; 170; 173].

У кримінальних провадженнях про державну зраду підготовче судове провадження є вкрай важливим ще й тому, що на цій стадії захисник отримує можливість системно оцінити результати досудового розслідування, зіставити зміст обвинувального акта з матеріалами провадження, перевірити повноту відкриття доказів, визначити основні напрями судового захисту та заявити

клопотання, які можуть істотно вплинути на подальший рух справи. Якщо на досудовому етапі захисник нерідко перебуває в становищі реагування на процесуальні ініціативи сторони обвинувачення, то в підготовчому судовому провадженні він має можливість перейти до системної та наступальної процесуальної позиції.

Першим напрямом діяльності захисника в підготовчому судовому провадженні є перевірка обвинувального акта. У справах про державну зраду обвинувальний акт має бути не лише формально складений відповідно до вимог КПК України, а й містити достатню фактичну конкретизацію інкримінованого діяння. Для ст. 111 КК України це має принципове значення, оскільки державна зрада може виявлятися в різних формах: переході на бік ворога, шпигунстві, наданні допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України. Кожна з цих форм має власні доказові та кримінально-правові особливості, тому загальні формулювання про «сприяння державі-агресору» або «дії на шкоду національній безпеці» без належної конкретизації не можна вважати достатніми для ефективного захисту.

На наш погляд, захисник у підготовчому судовому провадженні має оцінювати обвинувальний акт за кількома критеріями. По-перше, чи чітко визначено форму державної зради. По-друге, чи надано конкретні фактичні обставини: час, місце, спосіб, зміст дій, адресат інформації або допомоги, характер зв'язку з іноземною державою чи її представниками. По-третє, чи розкрито суб'єктивну сторону: умисел, усвідомлення особою значення своїх дій, спрямованість на шкоду Україні. По-четверте, чи не містить обвинувальний акт взаємовиключних або оцінних формулювань, які унеможливають розуміння суті обвинувачення. По-п'яте, чи не є кваліфікація за ст. 111 КК України надмірною порівняно з фактично описаними діями.

Якщо обвинувальний акт не дає обвинуваченому та захиснику змоги зрозуміти, у чому саме полягає державна зрада, які конкретні дії інкримінують і якими обставинами обґрунтовують умисел, захисник має заявляти клопотання про повернення обвинувального акта прокурору. Така процесуальна дія не є

зловживанням правом на захист або способом затягування розгляду. Навпаки, вона спрямована на забезпечення того, щоб судовий розгляд відбувався в межах чітко сформульованого обвинувачення, а особа мала реальну можливість захищатися від конкретних, а не абстрактних тверджень сторони обвинувачення.

Другим напрямом діяльності захисника є перевірка повноти відкриття матеріалів кримінального провадження. У справах про державну зраду ця проблема є однією з найскладніших. Доказова база таких проваджень нерідко охоплює результати НСРД, матеріали оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності, цифрові докази, документи з обмеженим доступом, матеріали, що містять державну таємницю. Формальне повідомлення про завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів ще не означає, що сторона захисту отримала реальну можливість з ними ознайомитися, перевірити їх зміст, отримати копії, підготувати клопотання або сформулювати позицію для судового розгляду.

У зв'язку з цим захисник у підготовчому судовому провадженні має з'ясувати, чи були стороні захисту відкриті всі матеріали, на які прокурор планує посилатися в суді; чи надано доступ до технічних носіїв НСРД; чи розсекречено необхідні документи; чи не залишилися в розпорядженні сторони обвинувачення матеріали, які можуть мати виправдувальне або пом'якшувальне значення; чи забезпечено захиснику можливість ознайомитися з матеріалами, що містять державну таємницю; чи не було обмежено час на ознайомлення в спосіб, який фактично позбавив захист можливості підготуватися.

Аналіз функціонального призначення підготовчого судового провадження в кримінальних провадженнях про державну зраду дає підстави стверджувати, що однією з його основних гарантійних функцій є перевірка дотримання права на захист на завершальному етапі досудового розслідування [9, с. 171–182]. Саме на цій стадії суд має встановити, чи було забезпечено стороні захисту реальну можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, чи виконано обов'язок щодо їх відкриття, чи не були обмежені процесуальні можливості захисника під час підготовки до судового розгляду. За відсутності належного відкриття матеріалів або реального доступу до них неможливо вважати, що

кримінальне провадження підготовлено до розгляду по суті, оскільки сторона захисту фактично позбавляється рівних процесуальних можливостей, порівняно зі стороною обвинувачення. У таких випадках захисник повинен використовувати передбачені законом процесуальні засоби реагування, зокрема заявляти клопотання про надання додаткового часу для ознайомлення з матеріалами провадження, відкриття конкретних доказів, забезпечення доступу до документів, що містять державну таємницю, а також про недопустимість використання в судовому розгляді матеріалів, які не були належно відкриті стороні захисту. Такий підхід відповідає засадам змагальності, рівності сторін і забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

Результати проведеного анкетування засвідчують, що проблеми відкриття матеріалів і доступу до доказової інформації є одними з найсуттєвіших у кримінальних провадженнях про державну зраду. Зокрема, 19,6 % респондентів серед проблем, пов'язаних із результатами негласних слідчих (розшукових) дій, виокремили несвоєчасне відкриття таких матеріалів стороні захисту, 15,8 % зазначили про надання великого обсягу матеріалів без достатнього часу для їх аналізу, а 21,3 % констатували складність перевірки повноти й автентичності матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій (додаток Б). Крім того, 39,7 % опитаних вважають, що сторона захисту має істотно вужчі можливості щодо збирання доказів, порівняно зі стороною обвинувачення (додаток Б).

На наш погляд, підготовче судове провадження у справах про державну зраду має виконувати не лише організаційну, а й доказово-гарантійну функції. Якщо сторона захисту не мала реальної можливості ознайомитися з матеріалами, перевірити цифрові докази, результати негласних слідчих (розшукових) дій або документи з обмеженим доступом, судовий розгляд не можна вважати належно підготовленим. У таких випадках суд має не формально призначати справу до розгляду, а забезпечити усунення порушень, що перешкоджають ефективній реалізації права на захист [166–168; 170; 173].

Третім напрямом є вирішення питань, пов'язаних із запобіжним заходом. У кримінальних провадженнях про державну зраду обвинувачені нерідко

перебувають під вартою ще з досудової стадії. Підготовче судове засідання в такому випадку стає важливим етапом для перегляду обґрунтованості подальшого тримання під вартою. Захисник повинен наполягати на тому, що передання обвинувального акта до суду не може автоматично продовжувати попередні ризики. Суд зобов'язаний заново оцінити, чи є конкретні підстави для подальшого застосування найсуворішого запобіжного заходу, чи не втратили ризики актуальність, чи не можна застосувати менш обтяжливий захід.

У справах про державну зраду прокурор посиляється на тяжкість обвинувачення, воєнний стан, ризик переховування, можливість впливу на свідків, знищення доказів або продовження протиправної діяльності. Проте захисник має наполягати на індивідуалізації цих ризиків. Якщо досудове розслідування завершено, більшість доказів зібрано, цифрові носії вилучено, свідки допитані, а матеріали передано до суду, деякі ризики можуть істотно знизитися. Тому в підготовчому провадженні захисник повинен подавати клопотання про зміну або скасування запобіжного заходу, надавати документи щодо особи обвинуваченого, стану здоров'я, сімейних обставин, процесуальної поведінки, а також пропонувати альтернативні заходи.

Четвертим напрямом є заявлення клопотань про виклик учасників судового розгляду, витребування доказів, призначення експертиз, забезпечення участі спеціалістів, перекладачів або інших осіб. У провадженнях про державну зраду це має особливе значення, оскільки судовий розгляд часто залежить від технічних, цифрових, військових, інформаційних або спеціальних питань. Якщо захисник не заявить відповідні клопотання на підготовчій стадії, подальше доведення необхідності таких дій може бути ускладнене, хоча й не виключене.

Надзвичайно важливими у справах за ст. 111 КК України є клопотання про дослідження цифрових доказів у повному обсязі, витребування первинних носіїв інформації, виклик спеціалістів, які можуть пояснити технічні аспекти отримання або зберігання даних, призначення комп'ютерно-технічних, фоноскопичних, лінгвістичних, військових або інших експертиз. Захисник має вже на підготовчій

стадії визначити, які докази сторони обвинувачення потребують спеціальної перевірки і які саме інструменти необхідні для цього під час судового розгляду.

П'ятим напрямом є вирішення питання про відкритий або закритий судовий розгляд. У кримінальних провадженнях про державну зраду сторона обвинувачення може ініціювати закритий розгляд у зв'язку з наявністю матеріалів, що становлять державну таємницю, або необхідністю захисту іншої охоронюваної законом інформації. Водночас закритий судовий розгляд є винятком із принципу гласності, тому має бути належно обґрунтований. Захисник у підготовчому провадженні повинен перевірити, чи справді всі або деякі матеріали потребують закритого розгляду, чи можливо обмежитися закритим дослідженням лише певних доказів, чи не використовують посилання на державну таємницю для необґрунтованого обмеження публічного контролю за судовим процесом.

На наш погляд, у справах про державну зраду питання закритого судового розгляду слід вирішувати диференційовано. Якщо у справі є окремі матеріали з державною таємницею, це не завжди означає необхідність закриття всього провадження. Суд може визначити окремий порядок дослідження таких матеріалів, забезпечивши водночас максимальну відкритість інших частин процесу. Захисник має право наполягати на такому балансі, адже гласність судового розгляду є важливою гарантією не лише для суспільства, а й для обвинуваченого.

Шостим і найспецифічнішим напрямом діяльності захисника в підготовчому судовому провадженні є участь у вирішенні питання про здійснення спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого. У кримінальних провадженнях про державну зраду це питання набуває актуальності, оскільки значна частина підозрюваних або обвинувачених може перебувати на тимчасово окупованих територіях України, на території держави-агресора або за межами України. Аналіз наукових досліджень і правозастосовної практики свідчить, що застосування спеціального кримінального провадження пов'язане з ризиком формалізації реалізації права на захист, коли участь захисника зводиться до виконання процесуальної вимоги щодо його обов'язкової присутності без реальної

можливості забезпечити повноцінне представництво інтересів відсутньої особи [10, с. 35–41; 15; 196].

У зв'язку з цим важливе значення має забезпечення додаткових процесуальних гарантій, спрямованих на перевірку належності повідомлення особи про кримінальне провадження, встановлення факту її свідомого ухилення від правосуддя, забезпечення реального доступу захисника до матеріалів справи та створення умов для ефективного здійснення функції захисту навіть за відсутності безпосереднього контакту між адвокатом і підзахисним. За таких умов саме захисник є основним процесуальним гарантом дотримання прав і законних інтересів особи, щодо якої ініціюють або здійснюють спеціальне судове провадження.

Методичні рекомендації щодо правових позицій Європейського суду з прав людини в спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого дають підстави для висновку, що ефективний захист у такому провадженні потребує підвищених гарантій: належного повідомлення особи, доведення її свідомого ухилення від правосуддя, забезпечення реальної участі захисника, можливості оскарження судових рішень і права на повторний розгляд справи після появи особи [196]. Отже, підготовче судове провадження є тією стадією, на якій суд має ретельно перевірити наявність умов для спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, а захисник має поставити під сумнів будь-які формальні або недостатньо доведені посилення сторони обвинувачення.

Участь захисника у вирішенні питання про здійснення спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого має бути особливо активною. Захисник повинен перевірити, як особу повідомляли про підозру, виклики, завершення досудового розслідування, направлення обвинувального акта до суду; чи були використані всі реальні канали зв'язку; чи є докази того, що особа знала або повинна була знати про кримінальне провадження; чи доведено саме свідоме ухилення, а не лише факт фізичної відсутності; чи не є перебування особи на

тимчасово окупованій території або за кордоном об'єктивною перешкодою, яка не доводить намір ухилятися від правосуддя.

На наш погляд, у провадженнях про державну зраду необхідно чітко розмежовувати три ситуації. Перша ситуація полягає в тому, що особа свідомо переховується від органів правосуддя. Друга ситуація наявна тоді, коли особа перебуває на тимчасово окупованій території або за кордоном, однак немає достовірних даних про її реальну обізнаність із кримінальним провадженням. Третя ситуація пов'язана з тим, що особа не може з'явитися з об'єктивних причин, не пов'язаних із наміром ухилятися від правосуддя. Лише перша ситуація може створювати належну процесуальну передумову для здійснення спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого. У двох інших випадках такий порядок судового розгляду може створити істотний ризик порушення права на справедливий суд і права на захист [10; 15; 196].

Результати проведеного анкетування засвідчують актуальність цієї проблематики. Зокрема, 10,3 % респондентів зазначили, що участь захисника у провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого у справах про державну зраду часто має формальний характер, а ще 33,0 % вважають, що така проблема виникає іноді (додаток Б). Отже, сукупно 43,3 % опитаних визнають наявність ризику формалізації захисту в таких провадженнях.

Визначальними проблемами захисту у спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого респонденти назвали відсутність комунікації захисника з підзахисним (24,8 %), обмежені можливості формування позиції захисту (21,7 %), призначення захисника без волевиявлення обвинуваченого (16,5 %) і формальне дослідження доводів сторони захисту судом (14,3 %) (додаток Б). Ці дані підтверджують, що проблема спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого має не лише нормативний, а й практичний характер.

Слід зосередити увагу й на питанні повторного судового розгляду після появи особи. За результатами анкетування, 52,4 % респондентів поділяють гарантоване право особи, засудженої за її відсутності, на повторний судовий

розгляд після затримання або добровільної явки, а ще 27,6 % схвалюють таку гарантію за наявності поважних причин неучасті особи в попередньому розгляді (додаток Б). Отже, близько 80 % опитаних визнають необхідність додаткового процесуального механізму відновлення права особи на особисту участь у судовому розгляді після її появи.

Захисник у підготовчому судовому провадженні має також перевіряти, чи було забезпечено належну участь адвоката на попередніх стадіях. Якщо захисник був призначений формально, не мав контакту з підзахисним, не отримав доступу до матеріалів, не мав достатнього часу для підготовки, не заявляв клопотань або не здійснював реальних процесуальних дій, суд повинен оцінити, чи можна за таких умов вважати право на захист забезпеченим. Лише формальна присутність адвоката не є достатньою, якщо вона не супроводжується реальною можливістю здійснювати професійний захист [196].

У цьому контексті суд має оцінювати не лише факт залучення захисника, а й реальність його процесуальних можливостей: доступ до матеріалів, достатній час для підготовки, можливість заявляти клопотання, оспорювати докази, брати участь у визначенні порядку судового розгляду та формувати самостійну позицію захисту. На наш погляд, якщо таких можливостей фактично не було забезпечено, призначення справи до судового розгляду за відсутності обвинуваченого є передчасним.

Практичне значення цієї проблеми підтверджує судова практика. Ухвала Запорізького районного суду Запорізької області від 12 лютого 2020 року у справі № 204/82/18, що належить до категорії проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки, демонструє значення підготовчої стадії для вирішення процесуальних питань у складних безпекових провадженнях [251]. Ця практика є показовою в тому сенсі, що на стадії підготовчого провадження суд має не формально констатувати надходження обвинувального акта, а перевіряти процесуальні передумови подальшого розгляду, належність участі сторін і дотримання гарантій кримінального провадження.

Справа № 204/82/18 не є провадженням саме за ст. 111 КК України, однак вона стосується злочину проти основ національної безпеки держави, тому має значення для розуміння судової логіки в безпекових кримінальних провадженнях [251]. Для цього дослідження її значення полягає не в ототожненні шпигунства й державної зради, а в ілюстрації того, що підготовче судове провадження у справах цієї групи має виконувати гарантійну функцію, оскільки саме на цьому етапі визначають процесуальні умови подальшого судового розгляду.

Сьомим напрямом діяльності захисника є заявлення відводів. У кримінальних провадженнях про державну зраду значення неупередженості суду, прокурора, перекладача, експерта або секретаря судового засідання є вкрай важливим. Суспільний резонанс, публічні заяви посадових осіб, медійне висвітлення справи, воєнний контекст і чутливість обвинувачення можуть створювати ризик попереднього негативного ставлення до обвинуваченого. Захисник має уважно оцінювати наявність підстав для відводу та заявляти його в разі обґрунтованих сумнівів у неупередженості відповідного учасника.

Водночас відвід не має бути використано формально. Його ефективність залежить від конкретності аргументації: які саме обставини свідчать про упередженість, коли вони виникли, як вони впливають на можливість об'єктивного розгляду, які докази це засвідчують. У справах про державну зраду загальні твердження про суспільний резонанс або складність провадження не є достатніми. Захисник має діяти точно, доказово та процесуально коректно.

Восьмим напрямом є підготовка позиції щодо порядку судового розгляду. На підготовчій стадії захисник має визначити, які докази потребують першочергового дослідження, які свідки мають бути викликані, чи потрібно досліджувати матеріали негласних слідчих (розшукових) дій у певній послідовності, чи необхідно забезпечити участь спеціалістів, чи слід розглядати окремі матеріали в закритому режимі. У справах про державну зраду порядок дослідження доказів може мати стратегічне значення, оскільки саме послідовність дослідження доказів часто впливає на логіку судового сприйняття обвинувачення та доводів захисту.

На наш погляд, у справах за ст. 111 КК України доцільно пропонувати суду порядок дослідження доказів, який відповідає логіці складу кримінального правопорушення: спершу докази щодо статусу особи як громадянина України; потім докази щодо фактичних дій; далі докази щодо зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками; потім докази щодо характеру інформації або допомоги; окремо докази щодо умислу та спрямованості дій на шкоду Україні; після цього докази щодо допустимості й достовірності матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів та експертних висновків. Такий підхід надає можливість уникнути змішування фактичних, правових і доказових питань.

Дев'ятим напрямом є фіксація порушень, допущених на досудовому розслідуванні. Не всі такі порушення можуть бути остаточно оцінені на підготовчій стадії, однак захисник повинен заявити про них, щоб сформувати процесуальну основу для подальших клопотань у судовому розгляді. Це можуть бути порушення права на захист під час повідомлення про підозру, затримання, обрання запобіжного заходу, проведення обшуку, тимчасового доступу, негласних слідчих (розшукових) дій, відкриття матеріалів, доступу до державної таємниці, проведення експертиз. У підготовчому судовому провадженні такі порушення можуть бути використані для клопотань про повернення обвинувального акта, надання додаткового часу, відкриття матеріалів, визначення порядку дослідження доказів або подальшого оспорування допустимості доказів.

Видається, що захисник повинен сприймати підготовче судове провадження як процесуальну точку концентрації попередніх порушень. Якщо адвокат не заявляє про них на цій стадії, надалі сторона обвинувачення може стверджувати, що захист не заперечував проти певних процесуальних обставин. Тому навіть якщо суд відмовляє в задоволенні клопотання, факт його заявлення і належного мотивування має важливе значення для подальшого апеляційного або касаційного перегляду.

Десятим напрямом є забезпечення реальності захисту у випадку заміни адвоката або призначення захисника. У справах про державну зраду матеріали

можуть бути значними за обсягом, містити технічну, секретну або складну доказову інформацію. Якщо новий захисник вступає у справу на підготовчій стадії, суд повинен забезпечити йому достатній час для ознайомлення з матеріалами та підготовки позиції. Захисник у такому разі має заявляти клопотання про надання часу, доступ до матеріалів і можливість конфіденційної комунікації з підзахисним. Без цього участь адвоката буде формальною.

Надзвичайно складною є ситуація, коли захисник бере участь у спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого. У такому випадку адвокат може не мати контакту з особою, не знати її фактичної позиції, не володіти документами чи іншими відомостями, які перебувають у розпорядженні підзахисного, а також бути позбавленим можливості узгодити стратегію і тактику захисту. Аналіз наукових досліджень та практики застосування спеціального кримінального провадження засвідчує наявність ризику формалізації права на захист, коли участь адвоката фактично зводиться до виконання процесуальної вимоги щодо обов'язкової присутності захисника без реальної можливості забезпечити повноцінне представництво інтересів обвинуваченого [10; 15; 196].

За таких умов під час підготовчого судового провадження суд має перевіряти не лише факт участі захисника, а й наявність у нього реальних процесуальних можливостей для здійснення захисту, зокрема доступу до матеріалів провадження, достатнього часу для підготовки, можливості ініціювати збирання та дослідження доказів, заявляти клопотання і заперечення, а також використовувати інші передбачені законом засоби захисту прав відсутнього обвинуваченого. Саме такий підхід надає можливість забезпечити відповідність спеціального судового провадження вимогам справедливого судового розгляду та принципу ефективності права на захист.

У справах про державну зраду, які розглядають у порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, захисник має заявляти щонайменше такі клопотання: про перевірку належності повідомлення обвинуваченого; про витребування доказів, які підтверджують обізнаність особи про провадження; про надання додаткового часу для ознайомлення з матеріалами;

про забезпечення доступу до всіх доказів, зокрема результати негласних слідчих (розшукових) дій і матеріали з державною таємницею; про виклик свідків, які можуть підтвердити або спростувати факт ухилення; про фіксацію неможливості узгодити позицію з підзахисним; про забезпечення майбутнього права особи на повторний розгляд справи в разі її появи.

У підготовчому судовому провадженні захисник має також оцінити можливість заявлення клопотань, пов'язаних з угодами. У справах про державну зраду ця можливість є обмеженою та складною, але цілком не виключена в певних суміжних або кваліфікаційних ситуаціях. Однак у спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого укладення угоди без особистого, добровільного й усвідомленого волевиявлення обвинуваченого є неможливим. Захисник не може брати на себе функцію вираження волі клієнта щодо визнання вини, примирення або інших дій, які за своєю природою потребують особистого рішення особи.

Цей підхід узгоджується із сучасним розумінням угод у кримінальному процесі як інституту, що потребує підвищеної перевірки добровільності, усвідомленості та доказової обґрунтованості позиції сторін [175]. У справах про державну зраду така перевірка має бути надзвичайно ретельною, оскільки суспільний резонанс, суворість санкції, тримання під вартою або відсутність обвинуваченого можуть створювати ризики формального чи вимушеного погодження з процесуальними рішеннями.

Важливе значення має також питання перекваліфікації. На підготовчій стадії суд переважно не вирішує питання винуватості і не здійснює остаточної правової оцінки доказів. Проте захисник уже на цьому етапі може вказувати на те, що обвинувальний акт містить неконкретизоване або суперечливе формулювання, яке унеможливує розмежування державної зради з іншими складами кримінальних правопорушень. Таку аргументацію може бути використано як підставу для повернення обвинувального акта або як основу для подальшої позиції в судовому розгляді.

Підготовче судове провадження у справах про державну зраду також має враховувати питання безпеки учасників. Можуть виникати клопотання щодо забезпечення безпеки свідків, закритого допиту, використання технічних засобів, обмеження розголошення певних даних. Захисник має ретельно перевіряти, чи не порушують такі заходи право на перехресний допит і можливість ефективного оспорювання показань. Безпека свідків або охорона таємниці є легітимною метою, але вона не повинна повністю позбавляти сторону захисту можливості перевірити достовірність доказів [269; 272].

Значущою є організація доступу захисника до матеріалів із державною таємницею. Якщо на підготовчій стадії встановлюють, що захисник не має належного доступу до таких матеріалів, суд повинен не призначати справу до розгляду формально, а вирішити питання про забезпечення такого доступу. Інакше судовий розгляд розпочнеться в умовах нерівності сторін. Захисник має клопотати про надання часу для оформлення доступу, визначення порядку ознайомлення, обмеження використання матеріалів, які фактично не були доступні стороні захисту, а також про фіксацію порушення права на захист [139; 166–168; 170; 173].

У цьому аспекті підготовче судове провадження виконує роль гарантійного бар'єра. Якщо на цій стадії суд не реагує на відсутність доступу до матеріалів, надалі це порушення може вплинути на весь судовий розгляд. Тому захисник повинен наполягати, що справа не може бути визнана підготовленою до судового розгляду, якщо сторона захисту не мала реальної можливості ознайомитися з доказами, які прокурор планує використовувати в суді.

На підставі викладеного можна запропонувати авторське визначення процесуальних дій захисника в підготовчому судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду. Це врегульована кримінальним процесуальним законом професійна діяльність захисника, спрямована на перевірку процесуальної готовності провадження до судового розгляду, забезпечення реального доступу до матеріалів, оспорювання дефектів обвинувального акта, перевірку підстав спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, ініціювання клопотань, фіксацію порушень права на захист,

забезпечення процесуальної доброчесності доказування та формування процесуальних передумов для ефективного судового розгляду [9; 166–168; 170; 173].

Таке визначення охоплює кілька ознак. По-перше, дії захисника мають контрольний характер, оскільки спрямовані на перевірку результатів досудового розслідування. По-друге, вони мають гарантійний характер, оскільки забезпечують реальність права на захист. По-третє, вони мають підготовчо-тактичне значення, адже визначають подальшу стратегію захисту. По-четверте, вони мають компенсаторний характер, оскільки врівноважують процесуальну перевагу сторони обвинувачення, сформовану на досудовому етапі. По-п'яте, у провадженнях про державну зраду вони набувають спеціального змісту через державну таємницю, результати негласних слідчих (розшукових) дій, цифрові докази, спеціальне кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого та безпековий контекст.

На наш погляд, процесуальні дії захисника в підготовчому судовому провадженні доцільно систематизувати за такими групами: 1) дії щодо перевірки обвинувального акта; 2) дії щодо перевірки відкриття матеріалів; 3) дії щодо запобіжних заходів; 4) дії щодо забезпечення доступу до матеріалів з державною таємницею; 5) дії щодо перевірки підстав спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого; 6) дії щодо визначення порядку судового розгляду; 7) дії щодо виклику учасників, витребування доказів і призначення експертиз; 8) дії щодо фіксації порушень, допущених на досудовому розслідуванні; 9) дії щодо забезпечення незалежності й ефективності захисту.

Кожна з цих груп має власну процесуальну мету. Перевірка обвинувального акта спрямована на недопущення розгляду неконкретизованого або дефектного обвинувачення. Перевірка відкриття матеріалів забезпечує рівність сторін. Перегляд запобіжного заходу спрямований на запобігання необґрунтованому обмеженню свободи. Доступ до секретних матеріалів забезпечує можливість оспорювання доказів. Перевірка умов спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого запобігає формальному розгляду справи без участі особи. Визначення порядку судового розгляду формує подальшу структуру

доказування. Витребування доказів й експертизи забезпечують активну позицію захисту. Фіксація порушень створює основу для подальшого оскарження.

Таку систематизацію слід розглядати крізь призму судового контролю, верховенства права та процесуальної добросовісності доказування, оскільки саме ці критерії визначають, чи є підготовче судове провадження реальною гарантією права на захист, а не формальною передумовою переходу до судового розгляду [166–168; 170; 173].

Тож слід зазначити, що підготовче судове провадження в кримінальних провадженнях про державну зраду слід розглядати як самостійну гарантійну стадію, а не як технічний етап перед судовим розглядом. Саме на цій стадії захисник може вплинути на процесуальну якість подальшого розгляду, запобігти використанню дефектного обвинувального акта, домогтися відкриття матеріалів, поставити під сумнів підстави спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, ініціювати зміну запобіжного заходу та сформулювати процесуальну основу для подальшого захисту.

Згідно з результатами проведеного анкетування, 18,2 % респондентів мали досвід участі у кримінальних провадженнях про державну зраду на стадії підготовчого судового провадження, 30,7 % працювали з питаннями відкриття матеріалів кримінального провадження, 33,4 % брали участь у вирішенні питань щодо запобіжних заходів, а 43,3 % опитаних зауважили, що участь захисника у спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого часто або іноді має формальний характер (додаток Б). Це засвідчує наявність практичного запиту на посилення гарантій діяльності захисника саме на підготовчій судовій стадії у справах про державну зраду.

Отже, у провадженнях за ст. 111 КК України діяльність захисника в підготовчому судовому провадженні має бути активною, системною і стратегічно спрямованою. Її ефективність зумовлена не кількістю заявлених клопотань, а їх змістовою спрямованістю на забезпечення реального права на захист. Саме така модель відповідає завданню кримінального провадження: забезпечити законний, обґрунтований і справедливий судовий розгляд у справах, де інтереси національної

безпеки мають бути поєднані з непорушністю фундаментальних процесуальних гарантій.

3.2. Реалізація функції захисту під час судового розгляду кримінальних правопорушень про державну зраду

Судовий розгляд кримінальних правопорушень про державну зраду є центральною стадією кримінального провадження, на якій функція захисту набуває максимально повного процесуального вираження. Саме в суді першої інстанції відбувається безпосереднє дослідження доказів, перевіряють обґрунтованість обвинувачення, реалізують право сторони захисту на допит свідків, заявлення клопотань, подання доказів, участь у судових дебатах, а також формується підґрунтя для можливого апеляційного чи касаційного перегляду. На відміну від досудового розслідування, де сторона обвинувачення об'єктивно має організаційну й інформаційну перевагу, судовий розгляд має забезпечити реальну змагальність сторін, рівність процесуальних можливостей та перевірку доказів у публічній або, за наявності законних підстав, закритій судовій процедурі.

У кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України значення судового розгляду посилюється, оскільки саме на цій стадії має бути перевірено, чи доведено не лише фактичні дії особи, а й усі обов'язкові ознаки державної зради: спеціальний суб'єкт, форма діяння, спрямованість поведінки на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, наявність прямого умислу, а також зв'язок інкримінованих дій з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками. У таких справах захисник повинен не лише спростовувати окремі докази, а й перевіряти цілісність усієї обвинувальної конструкції.

Питання участі адвоката-захисника в суді першої інстанції досліджував В. Г. Андрусів, який розглядав процесуальні можливості захисника в судовому розгляді, його участь у дослідженні доказів, заявленні клопотань і формуванні

позиції захисту [4; 5]. М. Г. Моторигіна у працях, присвячених стороні захисту в судовому провадженні в першій інстанції, обґрунтовує, що судова стадія є тією процесуальною формою, у якій функція захисту має бути реалізована максимально повно, оскільки саме суд перевіряє докази та вирішує питання про винуватість особи [113; 114]. В. О. Попелюшко, досліджуючи судовий розгляд кримінальної справи, спрямовує увагу на те, що судове провадження не може зводитися до підтвердження результатів досудового розслідування, а має бути самостійною процедурою перевірки обвинувачення [182]. У сучасному розумінні цю тезу слід оцінювати також крізь призму верховенства права, судового контролю та процесуальної доброчесності доказування [166–168; 170; 173]. Ці положення мають принципове значення для кримінальних проваджень про державну зраду.

Результати проведеного анкетування підтверджують практичну значущість саме судової стадії в кримінальних провадженнях про державну зраду. Зокрема, 26,5 % респондентів мали досвід участі або роботи з такими провадженнями на стадії судового розгляду, а 12,1 % – на стадії апеляційного або касаційного провадження (додаток Б). Крім того, 78,5 % опитаних поділяють тезу про посилену гарантійну функцію захисника в провадженнях цієї категорії, а 68,2 % вважають нагальним завданням удосконалення спеціальних процесуальних гарантій участі захисника у справах про державну зраду (додаток Б). Тобто йдеться про практичний запит на активну, доказово орієнтовану та гарантійно-компенсаторну модель діяльності захисника в суді першої інстанції.

Першим і базовим напрямом діяльності захисника в судовому розгляді є перевірка доказової бази сторони обвинувачення. У справах про державну зраду доказами можуть бути показання свідків, результати НСРД, цифрові матеріали, документи з обмеженим доступом, висновки експертів, протоколи обшуків і тимчасових доступів, матеріали огляду електронних носіїв, листування, аудіо- та відеозаписи. У практичних посібниках Я. П. Зейкана з питань захисту в кримінальній справі й адвокатських навичок акцентовано на тому, що судовий захист має ґрунтуватися на активному дослідженні доказів, підготовці до допиту, аналізі суперечностей та своєчасному заявленні клопотань [59–61; 63; 64]. Для

справ про державну зраду ці рекомендації мають особливе значення, адже доказова база тут часто є складною, технічною та фрагментарною.

Захисник у суді першої інстанції не повинен обмежуватися загальним запереченням вини. Його процесуальне завдання полягає в тому, щоб розкласти обвинувачення на окремі доказові елементи й перевірити кожен із них: чи доведено факт відповідної дії; чи встановлено авторство цифрової комунікації; чи доведено адресата передачі інформації; чи підтверджено безпекове значення відповідних відомостей; чи доведено умисел; чи є причиновий або функціональний зв'язок між діями особи та шкодою чи загрозою національній безпеці; чи немає альтернативного пояснення поведінки обвинуваченого.

Сучасна доктрина допустимості доказів у кримінальному процесі України поступово відходить від вузького формального підходу до оцінки доказів. У працях М. А. Погорецького обґрунтовано необхідність оцінювати доказ не лише з позиції дотримання процесуальної форми, а й з огляду на верховенство права, добросовісність дій сторони обвинувачення, можливості перевірки доказової інформації стороною захисту та вплив порушень на справедливість кримінального провадження загалом [166–170; 173]. Для кримінальних проваджень про державну зраду такий підхід має важливе значення, оскільки значна частина доказів формується через негласні слідчі (розшукові) дії, цифрові матеріали, документи з обмеженим доступом і результати спеціальних експертних досліджень.

На наш погляд, у справах про державну зраду захисник має будувати окрему лінію захисту стосовно допустимості доказів. Вона повинна охоплювати перевірку законності отримання результатів НСРД, належності судового дозволу, строків негласних дій, повноти відкриття матеріалів, автентичності цифрових носіїв, умов вилучення техніки, цілісності файлів, дотримання права на захист під час допитів, а також можливості сторони захисту реально перевірити докази. Доказ, який формально поданий прокурором, але не був доступний для належної перевірки захисником, не має бути визнано достатньою основою обвинувального вирок.

За результатами проведеного анкетування, 21,3 % респондентів серед найскладніших проблем, пов'язаних із результатами негласних слідчих

(розшукових) дій, виокремили складність перевірки повноти й автентичності відповідних матеріалів, 19,6 % – несвоєчасне відкриття таких матеріалів стороні захисту, а 17,1 % – неможливість перевірки законності дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (додаток Б). Тож питання допустимості та перевірюваності доказів у судовому розгляді має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення.

Третім напрямом є допит свідків. Ю. В. Лисюк, досліджуючи особливості проведення допиту свідка під час судового провадження, акцентує на значенні безпосередності, послідовності питань, перевірки джерел обізнаності свідка та виявлення суперечностей у його показаннях [96, с. 138–142]. У справах про державну зраду свідки можуть бути військовослужбовцями, співробітниками правоохоронних органів, представниками органів державної влади, особами, які перебували на окупованій території, технічними спеціалістами, експертами або особами, які самі можуть бути зацікавленими в результаті справи. Тому допит свідків у таких провадженнях слід проводити надзвичайно ретельно.

Стандарти ЄСПЛ щодо допиту свідків мають принципове значення. У справі *Doorson v. the Netherlands* Суд визнав, що використання показань свідків, особу яких може бути захищено, не є не сумісним із правом на справедливий суд, однак таке обмеження має супроводжуватися достатніми гарантіями для сторони захисту [269]. У справі *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* ЄСПЛ сформулював підходи до оцінювання показань відсутніх свідків і необхідності компенсаторних гарантій, якщо сторона захисту не мала можливості ефективно їх допитати [272]. Для проваджень про державну зраду ці стандарти є вкрай актуальними, оскільки частина свідків може бути недоступною, перебувати на тимчасово окупованій території, за кордоном або потребувати захисту.

Захисник має наполягати на тому, що показання свідка, якого неможливо допитати в суді, не можуть автоматично мати вирішальне значення для доведення вини. Якщо сторона обвинувачення посилається на показання особи, яка не з'явилася до суду, суд повинен перевірити причини її відсутності, можливість забезпечення допиту дистанційно, значення цих показань для справи та наявність

інших доказів, які їх підтверджують. Якщо ж показання відсутнього свідка є єдиними або вирішальними, захисник має ставити питання про порушення права на перехресний допит.

У справах про державну зраду допит свідків має бути спрямований не лише на підтвердження або спростування факту певної дії, а й на перевірку її правового значення. Наприклад, якщо свідок стверджує, що обвинувачений «передавав інформацію ворогу», захисник має з'ясувати, що саме свідок розуміє як інформацію, чи бачив він факт передачі, чи знає адресата, чи може підтвердити зміст переданих відомостей, чи мав доступ до першоджерела, чи не ґрунтуються його показання на припущеннях або словах інших осіб. Такі уточнення мають істотне значення для відмежування доказів від оцінних суджень.

Четвертим напрямом є робота з експертами та спеціалістами. У справах про державну зраду важливе значення можуть мати комп'ютерно-технічні, фоноскопичні, лінгвістичні, військові, почеркознавчі, портретні, психологічні та інші експертизи. Судовий розгляд є тією стадією, на якій захисник повинен не лише ознайомитися з висновком експерта, а й поставити питання щодо методики, вихідних даних, повноти матеріалів, меж компетенції експерта й категоричності висновків. Якщо експерт фактично виходить за межі спеціальних знань і дає правову оцінку, захисник має спрямовувати на це увагу суду.

Матеріали судової практики засвідчують, що експертні дослідження можуть мати вирішальне значення для результату справи. У справі № 461/7576/23 новий розгляд завершився виправдувальним вироком у зв'язку з результатами повторної портретної експертизи, яка підтвердила алібі обвинуваченого [224]. Цей приклад є надзвичайно важливим для розуміння ролі захисника в судовому розгляді. Він демонструє, що активне ініціювання повторних або додаткових експертиз, критична перевірка ідентифікаційних доказів і наполеглива позиція захисту можуть істотно змінити результат провадження, навіть якщо обвинувачення стосується особливо тяжкого злочину.

П'ятим напрямом є правова кваліфікація. У справах про державну зраду захисник має перевіряти, чи не є кваліфікація за ст. 111 КК України надмірною.

Практика підтверджує, що питання правильної кваліфікації є реальним, а не суто теоретичним. У справі № 278/1579/22 суд змінив кваліфікацію з ч. 2 ст. 111 КК України на ч. 1 ст. 422 КК України [225]. Цей приклад засвідчує, що не кожна поведінка, яку в умовах війни оцінюють як таку, що завдала шкоди обороноздатності або інтересам держави, автоматично є державною зрадою. Захисник повинен аналізувати всі елементи складу злочину й доводити, без спеціальних ознак ст. 111 КК України діяння не можна кваліфікувати як державну зраду.

Кваліфікаційна позиція захисника може будуватися за кількома напрямками: відсутність спеціального суб'єкта; відсутність прямого умислу; відсутність спрямованості на шкоду Україні; недоведеність зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками; відсутність факту передачі відомостей; публічний характер інформації; помилкове тлумачення службових або військових дій; наявність іншого, менш тяжкого складу кримінального правопорушення. Така позиція має формуватися не лише в дебатах, а з початку судового розгляду – через дослідження доказів, допит свідків, роботу з експертами й подання письмових клопотань.

Шостим напрямом є аналіз обвинувальних і виправдувальних вироків у справах за ст. 111 КК України. Наявність обвинувальних вироків, ухвал апеляційних судів, виправдувальних вироків і вироків на підставі угод свідчить про неоднорідність практики та про реальну можливість різних процесуальних результатів. Наприклад, у справі № 344/10486/22 було ухвалено вирок за ч. 1 ст. 111 КК України, а згодом постановлено ухвалу апеляційного суду [226; 227]. Ці джерела мають значення для аналізу того, які докази суд визнає достатніми для підтвердження державної зради та як апеляційна інстанція оцінює доводи сторін.

Водночас виправдувальні вирок у справах за ст. 111 КК України мають важливе значення для розуміння функції захисту. У справах № 366/1629/22, № 757/16007/22-к, № 757/20918/22-к суди ухвалили виправдувальні вирок у зв'язку з недоведеністю наявності складу кримінального правопорушення [228–230]. Ці рішення демонструють, що навіть у категорії справ із високим суспільним

резонансом і безпековим значенням суд може дійти висновку про недоведеність державної зради. Для захисника це має принципове значення: активна позиція в доказуванні, перевірка складу злочину та оспорювання припущень сторони обвинувачення можуть призвести не лише до пом'якшення відповідальності, а й до виправдання.

На наш погляд, виправдувальні вироки у справах про державну зраду мають виконувати важливу методологічну функцію для захисту. Вони виявляють типові слабкі місця обвинувачення: недоведеність умислу, неналежність доказів, відсутність складу кримінального правопорушення, недостатність доказової бази, неправильну оцінку поведінки особи, помилкову ідентифікацію або недостатній зв'язок між діями обвинуваченого та шкодою національній безпеці. Захисник має використовувати таку практику для формування власної стратегії в схожих справах.

Сьомим напрямом є аналіз суміжної практики щодо шпигунства. Вироки в справах № 727/1685/23 і № 127/4697/24 за ст. 114 КК України мають значення для розмежування державної зради та шпигунства, а також для розуміння доказових стандартів у безпекових кримінальних провадженнях [234; 235]. Хоча шпигунство і державна зрада мають різний суб'єктний склад й інші кримінально-правові ознаки, ці провадження близькі за характером доказів, способом документування, роллю інформації, використанням НСРД і значенням безпекового контексту. Захисник у справах за ст. 111 КК України має враховувати таку практику, передусім коли обвинувачення стосується передачі інформації іноземній стороні.

Наукове значення для цього блоку має також криміналістична характеристика шпигунства, оскільки вона дає змогу краще зрозуміти специфіку доказування в суміжних безпекових кримінальних провадженнях. Д. Б. Сергєєва та Д. К. Попихач обґрунтовують значення криміналістичної характеристики шпигунства для документування відповідної діяльності в оперативно-розшуковій діяльності та досудовому розслідуванні [211]. Для захисника у справах про державну зраду це важливо, оскільки дає змогу точніше розмежовувати державну зраду, шпигунство й інші суміжні склади кримінальних правопорушень.

Восьмим напрямом є участь захисника в суді присяжних. О. В. Капліна, досліджуючи проблеми реалізації права на суд присяжних в умовах воєнного стану, зосереджує увагу на складнощах практичного забезпечення цього інституту в сучасних умовах [71, с. 145–160]. У провадженнях про державну зраду, якщо санкція статті передбачає можливість довічного позбавлення волі, а обвинувачений має право клопотати про розгляд справи судом присяжних, для захисника питання суду присяжних є не лише процесуальним, а й стратегічним.

У справах про державну зраду питання суду присяжних слід оцінювати з огляду на два взаємопов'язані чинники. З одного боку, участь присяжних може посилити суспільний контроль за правосуддям і забезпечити сприйняття справи не лише у формально-юридичній площині, а й через людський фактор. З іншого боку, воєнний стан, суспільний резонанс, особлива чутливість обвинувачення в державній зраді можуть створювати ризик емоційного впливу на присяжних. Саме тому захисник має оцінювати доцільність такого формату судового розгляду не абстрактно, а з огляду на доказову структуру конкретної справи, характер обвинувачення та можливості переконливо пояснити присяжним юридичну відмінність між суспільним осудом державної зради як явища і доведеністю вини конкретної особи.

На наш погляд, рішення про доцільність суду присяжних у справах про державну зраду слід приймати після ретельного аналізу обставин справи. З одного боку, участь присяжних може посилити елемент суспільного контролю за правосуддям і забезпечити ширше сприйняття аргументів захисту. З іншого боку, у справах про державну зраду є ризик емоційного впливу воєнного контексту, суспільного осуду й медійного тиску на присяжних. Захисник повинен оцінити, чи може справа бути сприйнятою присяжними крізь призму доказів, а не через загальне ставлення до категорії «державна зрада».

Якщо справу розглядає суд присяжних, функція захисту набуває додаткового комунікативного виміру. Захисник має пояснювати складні правові й доказові питання зрозуміло, логічно, без надмірного формалізму, водночас без спрощень, які можуть спотворити зміст обвинувачення. У таких справах украй важливо

розмежувати моральне ставлення до державної зради як явища та юридичну оцінку конкретних доказів щодо конкретної особи. Завдання захисника полягає в тому, щоб показати присяжним: суд вирішує не питання загальної боротьби з ворогом, а питання доведеності вини конкретного обвинуваченого відповідно до закону.

Дев'ятим напрямом є угоди про визнання винуватості. Р. В. Новак розглядає інститут угод як вияв диференціації кримінально-процесуальної форми [117, с. 74–86]. М. А. Погорецький, аналізуючи угоди в кримінальному процесі України, зосереджує увагу на їх доктринальних засадах, судовій практиці й стандартах ЄСПЛ [175]. У справах про державну зраду угода про визнання винуватості є надзвичайно чутливим інститутом, оскільки вона передбачає визнання особою вини в злочині проти основ національної безпеки, що має вагомі правові, репутаційні та соціальні наслідки.

Практика засвідчує, що вироки на підставі угод про визнання винуватості в провадженнях за ст. 111 КК України є. Зокрема, такі вироки ухвалено у справах № 645/822/25, № 635/1901/25, № 731/33/25, а також у справі № 741/14/25 щодо неповнолітнього за ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 111 КК України із застосуванням ст. 69 КК України [236–239]. Ці приклади дають підстави стверджувати, що угоду можуть використовувати і в безпекових кримінальних провадженнях. Водночас саме в таких справах суд і захисник повинні особливо ретельно перевіряти добровільність, усвідомленість й обґрунтованість визнання вини.

На наш погляд, у справах про державну зраду угода про визнання винуватості не має перетворюватися на інструмент процесуального спрощення без належної перевірки доказової основи обвинувачення. Суд повинен переконатися не лише в добровільності позиції обвинуваченого, а й у тому, що фактичні обставини, які він визнає, справді утворюють склад державної зради. Захисник у такій ситуації виконує гарантійну функцію, оскільки повинен запобігти визнанню вини без належного розуміння особою змісту обвинувачення, правових наслідків угоди та можливих альтернатив захисту [175; 236–239].

Захисник під час укладення угоди у справі про державну зраду не може обмежитися порадою щодо можливого пом'якшення покарання. Він повинен

роз'яснити клієнту зміст обвинувачення, правові наслідки визнання вини, можливі обмеження в майбутньому, репутаційні наслідки, перспективи оскарження, наслідки для інших осіб, а також те, які фактичні обставини особа визнає. Українською небезпечною є ситуація, коли обвинувачений погоджується на угоду через страх перед суворішим покаранням, не усвідомлюючи цілком змісту ст. 111 КК України або не маючи достатнього часу для консультацій із захисником.

На наш погляд, у справах про державну зраду угода про визнання винуватості може бути допустимою лише за умови підвищеного стандарту судової перевірки. Суд має переконатися не лише у формальній добровільності, а й у тому, що обвинувачений розуміє фактичний зміст державної зради, визнає саме ті обставини, які утворюють склад злочину, а докази сторони обвинувачення не є очевидно недостатніми. Захисник у такій ситуації виконує не технічну, а гарантійну функцію: він має запобігти визнанню вини за відсутності належного розуміння правових наслідків.

Десятим напрямом є участь захисника в судових дебатах. Судова промова захисника є завершальним елементом реалізації функції захисту в суді першої інстанції. Е. А. Матвієнко у праці про судову промову акцентував на значенні логічної структури, переконливості, доказовості та риторичної культури виступу [106]. Я. П. Зейкан також зауважував, що захисна промова повинна бути не емоційною декларацією, а підсумком доказової роботи захисту [59; 60; 63; 64]. У справах про державну зраду це має надважливе значення, оскільки судова промова повинна протидіяти не лише юридичним аргументам обвинувачення, а й можливому емоційному тлу справи.

Результати проведеного анкетування надають можливість стверджувати, що судова промова захисника у справах про державну зраду має ґрунтуватися не лише на загальних твердженнях про недоведеність вини, а й на системному аналізі процесуальних проблем, які виникали протягом провадження. Зокрема, 40,2 % респондентів констатували фактичну нерівність сторін у провадженнях про державну зраду, 39,7 % зазначили про істотно вужчі можливості сторони захисту щодо збирання доказів, а 68,2 % схвалили необхідність посилення спеціальних

процесуальних гарантій участі захисника в таких провадженнях (додаток Б). Отже, судові дебати мають бути завершальним етапом не риторичної, а доказової та гарантійно-компенсаторної діяльності захисника.

Захисна промова у справі про державну зраду має бути побудована навколо кількох ключових блоків: перший – стандарт доказування та презумпція невинуватості; другий – аналіз складу кримінального правопорушення; третій – критична оцінка доказів обвинувачення; четвертий – недоліки допустимості й достовірності доказів; п'ятий – альтернативна версія захисту; шостий – оцінка показань свідків; сьомий – аналіз експертиз і цифрових доказів; восьмий – висновок щодо виправдання, перекваліфікації, пом'якшення відповідальності або іншого результату, який відповідає інтересам підзахисного.

Захисна промова не повинна заперечувати загальну суспільну небезпечність державної зради як явища. Такий підхід був би помилковим і неефективним. Захисник має інше завдання: продемонструвати, що загальна небезпечність злочину не доводить винуватості конкретної особи. У промові доцільно акцентувати, що держава має право й обов'язок притягати винних до відповідальності, однак лише за умови доведеності вини належними, допустимими й достовірними доказами. Саме така позиція є найпереконливішою як для професійного суду, так і для присяжних.

Важливу роль відіграє репліка захисника в судових дебатах. Р. С. Кацавець досліджує репліку захисника в судових дебатах і репліку в захисній промові, акцентуючи, що репліка має бути стислою, спрямованою на спростування конкретних тверджень опонента й не повинна перетворюватися на повторення всієї промови [79; 80]. У справах про державну зраду репліка захисника може мати важливе значення, оскільки прокурор у завершальному виступі може посилювати емоційний компонент обвинувачення, апелювати до воєнного контексту, суспільної небезпечності, шкоди державі.

На наш погляд, репліка захисника в таких справах має виконувати коригувальну функцію. Вона повинна повернути суд до доказів, якщо прокурор змістив акцент на емоції; уточнити викривлені тези захисту; спростувати нові

аргументи обвинувачення; нагадати про стандарт доказування; акцентувати, що воєнний стан і тяжкість злочину не звільняють суд від обов'язку перевіряти кожен доказ. Репліка має бути стислою, але принциповою.

Одинадцятим напрямом є судовий розгляд у закритому режимі. У справах про державну зраду це може бути пов'язано з державною таємницею, безпекою свідків, захистом інформації про військові об'єкти, оперативні методи або інші чутливі дані. Закритий розгляд не є порушенням права на захист, однак він не повинен звужувати процесуальні можливості адвоката. Якщо захисник не має доступу до секретних матеріалів, не може ставити питання щодо їх змісту, не може отримати копії або робити виписки в дозволеному режимі, закритість процесу може фактично працювати на користь сторони обвинувачення.

Практика Європейського суду з прав людини керується тим, що обмеження доступу до окремих матеріалів або проведення частини розгляду в закритому режимі не є не сумісним із правом на справедливий суд, однак таке обмеження має бути необхідним, пропорційним і компенсованим належними процесуальними гарантіями. У справах *Rowe and Davis проти Сполученого Королівства*, *Jasper проти Сполученого Королівства*, *Moiseyev проти Росії* та *Leas проти Естонії* ЄСПЛ послідовно акцентував, що інтереси державної безпеки не можуть автоматично переважати право сторони захисту на ефективне оспорювання доказів [265; 267; 268; 270].

У такій ситуації захисник повинен наполягати на тому, щоб закритий режим був максимально вузьким і стосувався лише тих частин судового розгляду, де це справді необхідно. Якщо можливо дослідити частину доказів відкрито, суд повинен обирати менш обмежувальний варіант. Якщо певні матеріали не можуть бути розголошені публічно, це не означає, що вони не можуть бути досліджені стороною захисту в спеціальному режимі. Інакше правом на захист буде знехтувано заради режиму секретності.

Результати проведеного анкетування засвідчують практичну гостроту цієї проблеми. Зокрема, 23,1 % респондентів зазначили, що проблеми з доступом захисника до матеріалів, які містять державну таємницю, постають часто, а ще

19,8 % зауважили, що такі складнощі виникають іноді (додаток Б). Серед найпоширеніших проблем опитані виокремили неможливість повноцінного ознайомлення з матеріалами (25,8 %), тривалу процедуру отримання допуску до державної таємниці (22,4 %) і відмову або затягування в наданні доступу (18,6 %) (додаток Б). Тобто закритий судовий розгляд у справах про державну зраду повинен супроводжуватися не звуженням гарантій захисту, а їх процесуальним посиленням.

Дванадцятим напрямом є забезпечення безперервності й послідовності захисту. У складних справах про державну зраду судовий розгляд може тривати протягом тривалого проміжку часу, матеріали можуть бути багатотомними, а докази – технічно складними. Тому захисник має вести системну роботу: формувати власні таблиці доказів, фіксувати суперечності, відстежувати показання свідків, систематизувати порушення, готувати письмові позиції, заявляти клопотання вчасно, не залишати важливі питання лише для дебатів. Судовий захист у таких справах має бути не реактивним, а стратегічним.

На наш погляд, безперервність і послідовність захисту у справах про державну зраду мають розглядати як умову процесуальної добросовісності судового розгляду загалом. Якщо захисник не має можливості системно відстежувати доказовий матеріал, працювати із цифровими доказами, контролювати порядок дослідження матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, аналізувати показання свідків і своєчасно реагувати на порушення, судовий розгляд може перетворитися на формальне підтвердження обвинувальної конструкції, сформованої на досудовому розслідуванні. Такий підхід не відповідає сучасним вимогам верховенства права, справедливого судового розгляду та процесуальної добросовісності доказування [166–168; 170; 173].

На підставі викладеного можна запропонувати авторське визначення реалізації функції захисту під час судового розгляду кримінальних правопорушень про державну зраду. Це врегульована кримінальним процесуальним законом професійна діяльність захисника в суді першої інстанції, спрямована на перевірку доказової та правової обґрунтованості обвинувачення за ст. 111 КК України,

забезпечення безпосереднього дослідження доказів, допит свідків, оспорювання допустимості й достовірності доказів, формування альтернативної версії, участь у судових дебатах, захист прав обвинуваченого в умовах можливого закритого розгляду, суду присяжних, угоди про визнання винуватості або підвищеного суспільного резонансу.

На підставі викладеного можна запропонувати авторське визначення реалізації функції захисту під час судового розгляду кримінальних правопорушень про державну зраду. Це врегульована кримінальним процесуальним законом і забезпечена гарантіями адвокатської діяльності професійна діяльність захисника в суді першої інстанції, спрямована на перевірку доказової та правової обґрунтованості обвинувачення за ст. 111 КК України, забезпечення безпосереднього дослідження доказів, допит свідків, оспорювання допустимості, достовірності й достатності доказів, формування альтернативної захисної версії, участь у судових дебатах, захист прав обвинуваченого в умовах можливого закритого розгляду, суду присяжних, угоди про визнання винуватості, підвищеного суспільного резонансу, а також забезпечення процесуальної доброчесності судового доказування [113; 114; 166–168; 170; 173].

Це визначення дає змогу виокремити кілька ознак. По-перше, така діяльність має доказовий характер, оскільки основним її змістом є перевірка доказів. По-друге, вона має кваліфікаційний характер, оскільки захисник аналізує правильність застосування ст. 111 КК України. По-третє, вона має комунікативний характер, передусім у суді присяжних і дебатах. По-четверте, вона має гарантійний характер, оскільки забезпечує реальність права на справедливий суд. По-п'яте, вона має стратегічний характер, адже формує основу для апеляційного та касаційного перегляду.

Узагальнення судової практики дає підстави для декількох авторських висновків. По-перше, обвинувальні вироки у справах про державну зраду не мають ґрунтуватися лише на загальному безпековому контексті, суспільному резонансі або припущеннях щодо лояльності особи. По-друге, виправдувальні вироки [228–230] і зміна кваліфікації [225] засвідчують, що судова перевірка обвинувачення за

ст. 111 КК України має бути реальною, а не формальною. По-третє, повторні або додаткові експертизи, як у справі № 461/7576/23, можуть мати вирішальне значення для встановлення істини [224]. По-четверте, угоди про визнання винуватості у справах про державну зраду [236–239] вимагають підвищеного стандарту перевірки добровільності, усвідомленості й доказової обґрунтованості.

Окремого поглибленого аналізу потребує питання доказів, доказування та обґрунтування судового рішення в кримінальних провадженнях про державну зраду. Саме в цій площині найчіткіше виявляється реальний зміст функції захисту під час судового розгляду. Якщо на досудовій стадії захисник переважно протидіє формуванню односторонньої доказової конструкції сторони обвинувачення, то в суді першої інстанції він отримує можливість безпосередньо впливати на оцінку доказів, їх перевірку, зіставлення, виключення недопустимих доказів, а також на формування внутрішнього переконання суду.

У справах про державну зраду доказування має підвищену складність, оскільки предметом судової перевірки є не лише зовнішня поведінка особи, а й її спрямованість проти основ національної безпеки України. Суд має встановити не тільки факт певних контактів, листування, передачі інформації, перебування в певному місці або взаємодії з певними особами, а й правове значення цих фактів у контексті ст. 111 КК України. Зокрема, підлягають доказуванню форма державної зради, спеціальний суб'єкт, зміст умислу, характер інформації або допомоги, зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією чи їх представниками, а також спрямованість дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності або інформаційній безпеці України.

У зв'язку з цим видається помилковим підхід, за якого в судовому розгляді державну зраду доводять переважно через загальний воєнний контекст або суспільну оцінку поведінки особи. Воєнний стан, збройна агресія РФ, суспільний резонанс кримінального провадження та підвищена небезпечність злочинів проти основ національної безпеки не звільняють сторону обвинувачення від обов'язку довести всі елементи складу конкретного кримінального правопорушення. Саме на цьому має наполягати захисник: суд розглядає не абстрактну небезпеку державної

зради як явища, а питання про доведеність вини конкретної особи в конкретних фактичних обставинах.

На наш погляд, у судовому розгляді справ про державну зраду захисник має наполягати на послідовному застосуванні чотирьох критеріїв оцінки доказів: належності, допустимості, достовірності й достатності. Належність доказу означає його зв'язок із конкретними обставинами, що підлягають доказуванню; допустимість – відповідність способу отримання доказу вимогам кримінального процесуального закону; достовірність – здатність доказу правдиво відображати фактичні обставини; достатність – можливість сукупності доказів підтвердити висновок про винуватість особи поза розумним сумнівом. Якщо принаймні одного із цих елементів бракує, доказову конструкцію обвинувачення слід вважати вразливою.

Важливе значення має допустимість доказів. Я. П. Зейкан слушно стверджує, що недопустимість доказів є одним із найважливіших процесуальних інструментів захисту, оскільки вона дає змогу не лише спростувати окремий доказ, а й поставити під сумнів усю доказову конструкцію обвинувачення [62]. У справах про державну зраду це питання є значущим, адже докази часто отримують шляхом НСРД, вилучення цифрових носіїв, тимчасового доступу до електронної інформації, обшуків, використання документів з обмеженим доступом або показань свідків, участь яких у судовому розгляді може бути ускладнена. Тому захисник повинен не лише аналізувати зміст доказу, а й ретельно перевіряти процесуальний шлях його отримання.

Водночас недопустимість доказу не завжди є очевидною. У провадженнях за ст. 111 КК України часто виникають ситуації, коли доказ формально оформлено належно, однак його зміст або спосіб отримання викликають сумніви з погляду справедливості судового розгляду. Наприклад, цифрове листування може бути подане у вигляді окремих фрагментів без повного контексту; аудіозапис – без належної перевірки цілісності; результати НСРД – без відкриття всіх матеріалів, необхідних для їх оцінки; документи з державною таємницею – без реальної можливості сторони захисту їх перевірити. У таких випадках захисник має ставити

питання не лише про формальну допустимість, а й про доказову надійність і справедливість використання відповідного матеріалу.

Доказування в суді першої інстанції має ґрунтуватися на безпосередньому дослідженні доказів. В. О. Попелюшко, аналізуючи судовий розгляд кримінальної справи, обґрунтовано зауважував, що судові провадження не повинно бути механічним відтворенням результатів досудового розслідування [182]. Ця теза має особливе значення для справ про державну зраду. Суд не може обмежитися констатацією того, що слідство зібрало матеріали, які формально підтверджують обвинувачення. Він має самостійно перевірити, чи є ці матеріали доказами в процесуальному значенні, чи були вони належно відкриті захисту, чи підтверджують вони всі елементи складу злочину та чи не допускають альтернативного пояснення.

Захисник у цьому контексті має забезпечити, щоб судові дослідження доказів було не поверховим, а змістовним. Якщо досліджують цифрове листування, захисник повинен спрямувати увагу на його повноту, контекст, авторство, технічне походження, можливість доступу до облікового запису іншими особами. Якщо досліджують аудіозапис, необхідно перевіряти умови фіксації, цілісність, ідентифікацію голосу, наявність монтажу або редагування. Якщо досліджують документ із державною таємницею, слід з'ясувати, чи справді він має значення для обвинувачення, чи мав обвинувачений доступ до нього, чи усвідомлював його правовий режим, чи доведено передачу саме цієї інформації. Якщо досліджують показання свідка, потрібно перевіряти джерело його обізнаності, послідовність показань, можливу зацікавленість, умови сприйняття подій та наявність суперечностей.

Уваги потребує питання достатності доказів. У справах про державну зраду окремі докази можуть мати значний емоційний або політичний ефект, однак не доводити складу злочину. Наприклад, факт спілкування з особою, яка перебуває на території РФ або тимчасово окупованій території, не завжди доводить надання допомоги державі-агресору. Наявність критичних висловлювань щодо органів державної влади не є тотожною умислу на шкоду суверенітету чи обороноздатності

України. Передання певної інформації не завжди означає передачу відомостей, що мають значення для національної безпеки. Саме тому захисник має наполягати на тому, що доказування у справах за ст. 111 КК України має охоплювати не ізольовані фрагменти поведінки, а всю сукупність юридично значущих ознак злочину.

Судова практика підтверджує, що у справах про державну зраду можливі різні процесуальні результати залежно від якості доказування. Виправдувальні вироки у справах № 366/1629/22, № 757/16007/22-к, № 757/20918/22-к демонструють, що недоведеність складу державної зради може бути встановлена судом навіть у безпеково чутливих провадженнях [228–230]. Це має принципове значення для функції захисту. Практика засвідчує, що захисник не повинен керуватися презумпцією «обвинувальної неминучості» у справах за ст. 111 КК України. Навпаки, навіть за умов суспільного резонансу й тяжкості обвинувачення належна доказова робота може привести до виправдання, якщо сторона обвинувачення не довела всіх обов'язкових елементів складу злочину.

Приклад справи № 461/7576/23, у якій повторна портретна експертиза підтвердила алібі обвинуваченого, переконливо демонструє значення активної позиції захисника в судовому доказуванні [224]. У таких справах захист не може обмежуватися загальним запереченням вини. Він має ініціювати додаткові або повторні експертизи, ставити питання про якість ідентифікації, перевіряти технічні дані, наполягати на дослідженні альтернативних версій. Саме експертна робота може мати вирішальне значення у справах, де обвинувачення ґрунтується на відеозаписах, фотофіксації, цифрових даних або результатах технічного спостереження.

Показовою є справа № 278/1579/22, у якій відбулася зміна кваліфікації з ч. 2 ст. 111 КК України на ч. 1 ст. 422 КК України [209]. Така практика засвідчує, що захисник повинен зосереджувати посилену увагу не лише на фактичному спростуванні обвинувачення, а й правильності кримінально-правової оцінки діяння. У справах про державну зраду межа між ст. 111 КК України й іншими складами може бути тонкою. Саме тому судове доказування має бути спрямоване

не лише на встановлення факту поведінки, а й на з'ясування, чи відповідає ця поведінка саме складу державної зради.

У цьому контексті захисник має формувати кваліфікаційну лінію захисту. Вона може полягати в доведенні того, що дії особи не містять ознак державної зради, а можуть бути неправильно оцінені стороною обвинувачення через загальний воєнний контекст. Така позиція не обов'язково означає повне заперечення будь-якої протиправності. У певних випадках вона може бути спрямована на доведення іншої правової природи діяння, менш тяжкої кваліфікації або браку саме тих ознак, які відрізняють державну зраду від суміжних складів. Судова практика зміни кваліфікації підтверджує реальність такого напрямку захисту [225].

Важливе значення у справах про державну зраду має мотивування судового рішення. Обвинувальний вирок у такій категорії справ не може бути побудований на загальному переліку доказів без пояснення, чому саме ці докази підтверджують кожний елемент складу злочину. Суд має зазначити, які факти він визнає доведеними, якими доказами вони підтверджені, чому відхиляє доводи захисника, чому визнає докази допустимими, чому вважає доведеним умисел, чому не погоджується з версією про іншу кваліфікацію або про недоведеність складу. Якщо таких мотивів немає, вирок не забезпечує належного рівня судового обґрунтування.

На наш погляд, у справах за ст. 111 КК України слід застосовувати підвищений стандарт мотивування вироку. Це зумовлено кількома обставинами. По-перше, ідеться про особливо тяжкий злочин. По-друге, вирок часто ґрунтується на складних доказах, зокрема НСРД, цифрових матеріалах, експертних висновках і документах з обмеженим доступом. По-третє, у таких справах є високий ризик впливу суспільного резонансу на сприйняття доказів. По-четверте, обвинувачення в державній зраді має особливо тяжкі репутаційні та правові наслідки для особи. Суд повинен мотивувати свої висновки так, щоб із вироку було зрозуміло: особу засуджено не через загальний контекст війни або суспільний осуд, а через доведеність конкретних обставин належними й допустимими доказами.

Захисник у судових дебатах має акцентувати саме на дефектах обґрунтування. Судова промова у справі про державну зраду повинна не лише повторювати позицію захисту, а й показувати, які саме висновки прокурора не впливають із доказів, які елементи складу залишилися недоведеними, які докази не підтверджують інкриміновану форму державної зради, які матеріали є недопустимими або ненадійними, які свідчення суперечливі, які експертизи потребують критичної оцінки. Праці Я. П. Зейкана щодо захисту в кримінальному провадженні й адвокатських навичок підтверджують, що судова промова захисника має бути підсумком доказової роботи, а не загальною декларацією невинуватості [59; 60; 63; 64].

У цьому аспекті важливо враховувати й роль репліки захисника. Р. С. Кацавець обґрунтовано зазначає, що репліка в судових дебатах має бути спрямована на конкретне спростування аргументів опонента, а не на повторення захисної промови [79; 80]. У справах про державну зраду прокурор у дебатах може посилювати емоційний компонент, апелювати до воєнного стану, суспільної небезпечності злочину, загального контексту агресії РФ. Завдання захисника в репліці – повернути суд до доказів, стандарту доведення та конкретних юридичних ознак складу злочину.

Особливий блок доказування в суді першої інстанції становлять показання свідків. У справах про державну зраду свідки можуть мати різний процесуальний і фактичний статус: військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, співробітники установ, особи з окупованих територій, технічні спеціалісти, особи, які могли бути залучені до подій. Ю. В. Лисюк акцентує, що допит свідка під час судового провадження потребує з'ясування джерела обізнаності, умов сприйняття інформації та внутрішньої узгодженості показань [96, с. 138–142]. У справах за ст. 111 КК України ці вимоги мають бути особливо суворими, оскільки свідчення можуть стосуватися складних обставин, які без ускладнень піддаються оцінній або політизованій інтерпретації.

Стандарти ЄСПЛ стосовно допиту свідків мають важливе значення для національного судового розгляду. У справі *Doorson v. the Netherlands* ЄСПЛ визнав,

що захист свідків може бути легітимною метою, однак обмеження прав сторони захисту мають компенсуватися належними процесуальними гарантіями [269]. У справі *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* Суд сформулював підхід до використання показань відсутніх свідків, зокрема необхідність оцінки того, чи були такі показання єдиними або вирішальними та чи були достатні компенсаторні гарантії для сторони захисту [272]. Для проваджень про державну зраду ці позиції мають принципове значення, адже частина свідків може перебувати за кордоном, на тимчасово окупованій території, у зоні бойових дій або під захистом держави.

На наш погляд, у судовому розгляді справ про державну зраду показання свідка, якого захист не мав можливості допитати, не можуть бути визнаватися вирішальним доказом вини без особливо переконливих компенсаторних гарантії. Якщо свідок відсутній, суд має перевірити причини його відсутності, можливість дистанційного допиту, наявність інших незалежних доказів, зміст питань, які захист не зміг поставити, а також те, чи не є такі показання фактично єдиною основою для встановлення певної обставини. Захисник має наполягати на тому, що право на допит свідка є не формальним елементом процесу, а одним із ключових засобів перевірки достовірності обвинувачення.

Увагу слід спрямувати на доказування у провадженнях, де вирок ухвалюють на підставі угоди про визнання винуватості. Практика справ № 645/822/25, № 635/1901/25, № 731/33/25, № 741/14/25 демонструє, що угоди можуть застосовувати й у провадженнях за ст. 111 КК України [236–239]. Водночас угода не звільняє суд від обов'язку перевірити, чи підтверджені фактичні обставини матеріалами кримінального провадження, чи добровільно особа визнає вину, чи розуміє характер обвинувачення, чи усвідомлює наслідки угоди, чи не є така угода результатом страху перед суворішим покаранням або процесуального тиску.

М. А. Погорецький, досліджуючи угоди в кримінальному процесі України, обґрунтовано акцентує на необхідності поєднання процесуальної економії з гарантіями справедливого суду й стандартами ЄСПЛ [175]. У справах про державну зраду ця проблема є надзвичайно гострою. З одного боку, угода може бути інструментом швидкого завершення справи, отримання важливої інформації

або пом'якшення відповідальності особи. З іншого боку, вона може створювати ризик формального визнання вини без повноцінної перевірки доказів, передусім коли обвинувачений перебуває під вартою, не має належного доступу до матеріалів або перебуває в умовах психологічного тиску.

На наш погляд, суд під час затвердження угоди у справі про державну зраду має застосовувати підвищений стандарт перевірки доказової обґрунтованості. Він повинен з'ясувати не лише те, чи визнає особа вину, а й те, які саме факти вона визнає; чи утворюють ці факти склад ст. 111 КК України; чи підтверджені вони іншими матеріалами; чи розуміє особа відмінність між моральним визнанням неправильної поведінки та юридичним визнанням державної зради; чи не є угода способом уникнення повного судового дослідження доказів у справі, де обвинувачення має істотні слабкі місця. Захисник у такій ситуації має діяти не як технічний учасник угоди, а як гарант усвідомленого та правомірного волевиявлення підзахисного.

Судова практика у справах про державну зраду також демонструє необхідність чіткого розмежування між доказами факту й доказами правової оцінки. Наприклад, факт листування, факт зустрічі, факт пересування, факт зберігання певного документа або факт передання файлу ще не доводять державну зраду. Вони можуть бути доказами лише окремих обставин. Щоб перетворитися на доказ державної зради, вони повинні бути пов'язані з іншими елементами: змістом інформації, адресатом, умислом, усвідомленням шкоди, контекстом взаємодії, зв'язком з іноземною державою або її представниками. Завдання захисника полягає в тому, щоб не дозволити суду підмінити доказування складу злочину доказуванням окремих фрагментів поведінки.

Саме тому в судовому розгляді справ за ст. 111 КК України доцільно застосовувати поелементну модель доказового аналізу. Відповідно до неї захисник має окремо перевіряти: доказаність суб'єкта; доказаність фактичної дії; доказаність форми державної зради; доказаність адресата або зв'язку з іноземною стороною; доказаність характеру інформації чи допомоги; доказаність умислу; доказаність спрямованості на шкоду Україні; допустимість ключових доказів; достатність

сукупності доказів. Така модель дає змогу уникнути ситуації, коли суд визнає особу винною на підставі загального враження від матеріалів справи, не перевіривши кожен обов'язковий елемент.

Видається, що захисник має пропонувати суду саме таку структуру оцінки доказів у дебатах або письмових поясненнях. Якщо сторона обвинувачення подає справу як сукупність емоційно значущих фактів, захист має перетворити її на юридично структуровану систему питань: чи доведено, що саме обвинувачений був автором повідомлення; чи доведено, що інформація не була публічно доступною; чи доведено, що адресат був представником іноземної держави або діяв у її інтересах; чи доведено, що обвинувачений усвідомлював безпекове значення інформації; чи доведено, що його поведінка була спрямована саме проти України. Якщо відповідь принаймні на одне з цих питань є негативною або сумнівною, обвинувальний вирок за ст. 111 КК України стає проблемним.

У цьому аспекті важливу роль відіграє стандарт доведення поза розумним сумнівом. Він вимагає, щоб обвинувальний вирок ґрунтувався не на припущеннях, імовірностях або загальному переконанні в небезпечності поведінки, а на такій сукупності доказів, яка виключає розумну альтернативну версію. У справах про державну зраду альтернативними можуть бути версії про відсутність умислу, помилкову ідентифікацію особи, публічний характер інформації, інше кримінально-правове значення дій, провокацію, технічну помилку, неповноту цифрового доказу або недостовірність показань свідка. Захисник має не просто заявити про існування альтернативної версії, а показати її розумність і доказову можливість.

Важливо, що розумний сумнів не є будь-яким сумнівом. Він має ґрунтуватися на матеріалах справи, логіці доказів, суперечностях, прогалинах або неперевірених обставинах. Тому захисник повинен формувати не абстрактні сумніви, а конкретні: сумнів щодо авторства повідомлень; сумнів щодо цілісності цифрового носія; сумнів щодо повноти НСРД; сумнів щодо правової природи інформації; сумнів щодо достовірності свідка; сумнів щодо наявності умислу; сумнів щодо правильної кваліфікації. Саме така деталізація надає захисній позиції процесуальної сили.

Національна судова практика щодо виправдувальних вироків і зміни кваліфікації засвідчує, що сумніви у справах про державну зраду можуть мати реальне значення [225; 228–230]. Ці рішення демонструють, що суди можуть визнавати недоведеність складу злочину, якщо обвинувачення не пододало доказових прогалин. Отже, функція захисту під час судового розгляду полягає не лише в спростуванні кожного доказу, а й у демонстрації того, що сукупність доказів не досягає рівня, необхідного для обвинувального вироку.

У справах про державну зраду захисник також має зосереджувати увагу на небезпеці доказового «накопичення без доведення». Значний обсяг матеріалів не завжди означає достатність доказів. Багатотомність справи, значна кількість протоколів, цифрових файлів, роздруківок, скріншотів, аудіозаписів або службових документів може створювати враження доведеності, але не замінює логічного зв'язку між доказами та складом злочину. Захисник має показати суду, які з цих матеріалів справді доводять юридично значущі обставини, а які лише створюють інформаційне тло.

На наш погляд, суд у таких провадженнях має оцінювати не обсяг доказової бази, а її якість. Один належний, допустимий і достовірний доказ може мати більше значення, ніж десятки документів, які не доводять ключових ознак складу злочину. Водночас навіть значна кількість непрямих доказів не може бути достатньою, якщо між ними немає логічного зв'язку, якщо вони не підтверджують умисел, якщо ґрунтуються на припущеннях або якщо захист запропонував розумну альтернативну версію.

Слід зазначити і про роль апеляційної перспективи вже під час судового розгляду. Захисник у суді першої інстанції повинен формувати доказову і процесуальну позицію так, щоб у разі несприятливого вироку вона могла бути ефективно використана в апеляції. Це означає необхідність своєчасно заявляти клопотання, заперечувати проти недопустимих доказів, фіксувати порушення права на захист, вимагати мотивованих рішень суду, ставити питання свідкам, ініціювати експертизи, подавати письмові пояснення. Якщо це не здійснено,

апеляційна скарга може виглядати як спроба вперше поставити питання, які мали бути заявлені в суді першої інстанції.

Функція захисту під час судового розгляду у справах про державну зраду має доказово-стратегічний характер. Вона полягає не лише в участі у поточних судових засіданнях, а й у побудові вичерпної доказової лінії, яка охоплює перевірку обвинувачення, формування альтернативної версії, фіксацію процесуальних порушень, підготовку дебатів і створення підґрунтя для перегляду судового рішення. Саме тому захисник у таких справах має діяти як активний суб'єкт доказового аналізу, а не лише як учасник, що реагує на позицію прокурора.

З огляду на викладене, можна сформулювати декілька авторських узагальнень. По-перше, у справах про державну зраду доказування має бути поелементним, а не контекстуальним: суд повинен встановити кожен ознаку складу злочину, а не обмежитися загальним висновком про небезпечність поведінки. По-друге, допустимість доказів у таких провадженнях слід перевіряти надзвичайно ретельно, оскільки значна частина доказової бази формується через НСРД, цифрові матеріали та документи з обмеженим доступом. По-третє, захисник повинен активно використовувати судову практику виправдання, зміни кваліфікації та призначення повторних експертиз як підтвердження того, що обвинувачення за ст. 111 КК України не має презумпції доведеності [224; 225; 228–230]. По-четверте, стандарти ЄСПЛ щодо допиту свідків і компенсаторних гарантій мають застосовувати в усіх випадках, коли сторона захисту не мала повної можливості перевірити показання або інші докази [269; 272]. По-п'яте, угоди про визнання винуватості у справах про державну зраду потребують не спрощеної, а посиленої судової перевірки, оскільки йдеться про особливо тяжке обвинувачення з істотними правовими й репутаційними наслідками [175; 236–239].

Судовий розгляд кримінальних проваджень про державну зраду є тією стадією, на якій функція захисту має бути реалізована максимально повно. Захисник має діяти як активний суб'єкт доказування, учасник правової кваліфікації, тактик судового допиту, аналітик цифрових і спеціальних доказів, представник інтересів обвинуваченого в дебатах і гарант того, що кримінальне

переслідування за ст. 111 КК України здійснюють у межах справедливого судового процесу.

Отже, ефективність реалізації функції захисту під час судового розгляду справ про державну зраду визначають здатністю захисника перевести процес із площини загального суспільного осуду державної зради в площину доказового аналізу конкретного обвинувачення. Саме в цьому полягає головне завдання захисника в суді першої інстанції: не заперечувати небезпечність державної зради як злочину, а вимагати, щоб винуватість конкретної особи була доведена належними, допустимими, достовірними й достатніми доказами в процедурі, яка відповідає стандартам справедливого суду. За такого підходу участь захисника набуває не лише процесуального, а й гарантійного значення, оскільки забезпечує легітимність судового рішення та запобігає підміні доказування припущеннями, суспільними очікуваннями або безпековою доцільністю.

3.3. Участь захисника в апеляційному, касаційному й екстраординарному переглядах судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду

Перегляд судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду є самостійним і надзвичайно важливим напрямом реалізації функції захисту. Якщо суд першої інстанції забезпечує безпосереднє дослідження доказів і первинне вирішення питання про винуватість особи, то апеляційне, касаційне та екстраординарне провадження виконують гарантійну, контрольну, коригувальну й правовідновлювальну функції. У справах за ст. 111 КК України значення цих стадій істотно посилюється з огляду на суворість санкцій, складність доказової бази, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів, матеріалів із державною таємницею, можливість спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, а також підвищений суспільний резонанс відповідних кримінальних проваджень [10; 15; 26; 27; 196].

Участь захисника на стадіях перегляду судових рішень не можна розглядати як формальне продовження його діяльності в суді першої інстанції. На цих стадіях змінюється зміст функції захисту: вона набуває переважно аналітичного, контрольного й аргументаційного характеру. Захисник не лише бере участь у дослідженні доказів, а й оцінює законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення; виявляє істотні порушення кримінального процесуального закону; перевіряє правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність; аналізує дотримання стандартів справедливого суду; формує правову позицію щодо скасування, зміни або перегляду судового рішення.

Результати проведеного анкетування засвідчують практичну значущість стадій перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду. 12,1 % респондентів мали досвід участі або роботи з такими провадженнями на стадії апеляційного або касаційного провадження, 26,5 % – на стадії судового розгляду, а 68,2 % опитаних схвалюють необхідність удосконалення спеціальних процесуальних гарантій участі захисника у справах про державну зраду (додаток Б). Тож стадії перегляду судових рішень слід розглядати не як додатковий або факультативний етап захисту, а як необхідний елемент гарантійно-компенсаторної моделі реалізації права на захист.

Н. Р. Бобечко, досліджуючи апеляційне та касаційне провадження в кримінальному судочинстві України, обґрунтовує, що ці стадії мають різне функціональне призначення: апеляція спрямована на перевірку судового рішення як із фактичного, так і з правового погляду, натомість касація має переважно правовий характер і забезпечує правильне й однакове застосування норм матеріального та процесуального права [26]. У праці про процесуальний статус захисника в апеляційному провадженні автор акцентує на тому, що захисник у цій стадії є активним суб'єктом оскарження і має використовувати всі передбачені законом засоби для усунення судових помилок [27, с. 10–13]. Ці положення мають принципове значення для кримінальних проваджень про державну зраду, оскільки помилки в таких справах можуть мати особливо тяжкі наслідки для особи.

Апеляційне провадження у справах про державну зраду є першою повноцінною процесуальною можливістю переглянути вирок або інше судове рішення після розгляду справи по суті. Для захисника апеляція має подвійне значення. З одного боку, вона дає змогу поставити питання про неправильне встановлення фактичних обставин, неповноту судового розгляду, недоведеність вини, неправильну оцінку доказів або надмірну суворість покарання. З іншого боку, апеляція надає можливість акцентувати на істотних порушеннях процесуального закону, допущених як на досудовій стадії, так і під час судового розгляду: обмеженні доступу до матеріалів, неналежному відкритті результатів НСРД, недопуску захисника до окремих матеріалів, порушенні права на допит свідків, формальному розгляді клопотань сторони захисту, неправильному застосуванні спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого.

Д. О. Захаров, досліджуючи правову природу та систему рішень апеляційного суду в кримінальному судочинстві, слушно стверджує, що апеляційний суд не є лише «судом перевірки документа», а має власні процесуальні повноваження щодо усунення помилок суду першої інстанції [58]. Це положення є вкрай важливим для справ про державну зраду. Якщо суд першої інстанції поверхово дослідив цифрові докази, не перевібив повноту матеріалів НСРД, не надав належної оцінки доводам захисту про відсутність умислу або неправильно кваліфікував діяння за ст. 111 КК України, саме апеляційна інстанція повинна стати ефективним засобом виправлення таких помилок.

На наш погляд, апеляційна скарга захисника в кримінальному провадженні про державну зраду має бути не загальною незгодою з вирок, а системним процесуально-доказовим документом. У ній доцільно виокремлювати такі блоки: порушення права на захист; помилки у встановленні фактичних обставин; недоліки оцінки доказів; недопустимість окремих доказів; неправильна кваліфікація діяння; порушення порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого; необґрунтованість або неспівмірність покарання; неправильне вирішення питань речових доказів, процесуальних витрат, конфіскації або цивільного позову. Така структура надає можливість апеляційному суду бачити не

окремі заперечення захисту, а цілісну картину процесуальних і матеріально-правових дефектів судового рішення.

У сучасному розумінні апеляційна скарга захисника у справах про державну зраду повинна бути не лише засобом оскарження вироку, а й інструментом перевірки процесуальної добросовісності попереднього провадження загалом. Саме в апеляції захисник має системно порушувати питання щодо допустимості доказів, повноти відкриття матеріалів, реальності доступу до матеріалів з державною таємницею, належності судового контролю та мотивованості рішень суду першої інстанції [166–168; 170; 173].

Увагу в апеляції захисник має спрямувати на межі перегляду. Апеляційна скарга повинна бути достатньо конкретною, адже саме її доводи визначають обсяг апеляційної перевірки. У справах про державну зраду помилкою є подання надто загальної скарги, у якій зазначено лише про «незаконність» і «необґрунтованість» вироку без деталізації, які саме докази оцінено неправильно, які процесуальні порушення допущено, які елементи складу злочину не доведено. Захисник повинен формулювати апеляційні доводи так, щоб вони були придатними для подальшого касаційного контролю.

Практика Верховного Суду підтверджує особливе значення належного повідомлення сторони захисту в апеляційному провадженні. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (ККС ВС) від 5 березня 2024 року у справі № 303/3456/19 зазначено, що неповідомлення апеляційним судом сторони захисту про дату й час судового засідання, у якому апеляційний перегляд було здійснено по суті, є порушенням права на захист й істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [190]. Для проваджень про державну зраду ця позиція має важливе значення, оскільки апеляційний перегляд у таких справах часто є останньою стадією, де ще можлива комплексна перевірка фактичних і правових обставин справи.

Видається, що в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України апеляційний суд повинен надзвичайно ретельно перевіряти доводи захисника щодо обмеження права на захист у суді першої інстанції. Якщо захисник не мав доступу

до матеріалів із державною таємницею, не міг перевірити результати НСРД, не був належно повідомлений про судові засідання, не мав реальної можливості допитати ключових свідків або суд формально відхиляв клопотання сторони захисту, такі порушення не можуть бути визнані другорядними. Вони безпосередньо впливають на справедливість провадження та повинні отримувати належну апеляційну оцінку.

Окреме значення має апеляційне оскарження проміжних процесуальних рішень. Н. М. Сенченко, аналізуючи окремі питання апеляційного оскарження ухвал суду в кримінальному провадженні, стверджує, що ефективність апеляційного контролю залежить від чіткого визначення кола рішень, які можуть бути предметом апеляційного перегляду [202, с. 189–193]. У справах про державну зраду це питання має практичну вагу щодо ухвал про запобіжні заходи, доступ до матеріалів, закритий судовий розгляд, спеціальне судове провадження, речові докази, арешт майна й інші процесуальні обмеження.

Показовою є постанова ККС ВС від 27 лютого 2024 року у справі № 991/1568/23, у якій вирішували питання апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про відмову в задоволенні скарги на повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри в об'єднаному кримінальному провадженні [192]. Значення цієї позиції для захисника полягає в тому, що вона підтверджує необхідність уважного використання апеляційних механізмів уже на досудовому етапі. У справах про державну зраду, де кваліфікація, обсяг підозри і склад провадження можуть змінюватися, захисник повинен не чекати вироку, а своєчасно оскаржувати ті рішення, які безпосередньо впливають на права підозрюваного або обвинуваченого.

Апеляційна стадія має значення і для перевірки рішень щодо процесуальних витрат, розподілу витрат, долі речових доказів й інших супутніх питань. О. В. Капліна та С. Л. Шаренко, аналізуючи проблеми розподілу процесуальних витрат у кримінальному провадженні, аргументують необхідність законного і справедливого вирішення цих питань [78]. У провадженнях про державну зраду такі питання можуть мати істотне значення, оскільки справи цієї категорії часто пов'язані з експертизами, значним обсягом технічних досліджень, речовими

доказами, цифровими носіями, арештом майна, можливою конфіскацією. Захисник повинен перевіряти не лише вирішення питання про винуватість, а й усі додаткові наслідки вироку.

Касаційне провадження має інший характер. Його основним призначенням є перевірка правильності застосування норм матеріального та процесуального права, а не повторне встановлення фактичних обставин справи. Н. Р. Бобченко у праці щодо доказування в стадії касаційного провадження зауважує, що касаційна інстанція не є судом факту, однак вона оцінює, чи було дотримано правил доказування, чи не допущено істотних процесуальних порушень, чи правильно застосовано закон [28, с. 108–120]. У справах про державну зраду це означає, що касаційна скарга захисника повинна бути спрямована переважно щодо правових помилок, а не через невдоволення оцінкою доказів.

Водночас межа між фактичними та правовими питаннями у справах за ст. 111 КК України не завжди є очевидною. Наприклад, твердження про недоведеність умислу може мати фактичний характер, якщо захисник просить переоцінити докази. Але воно може мати й правовий характер, якщо суди попередніх інстанцій взагалі не встановили обов'язкових ознак суб'єктивної сторони або замінили доказування умислу загальними посиланнями на тяжкість діяння чи політичний контекст. Тому захисник у касаційній скарзі має формулювати доводи так, щоб вони були пов'язані з неправильним застосуванням закону або істотним порушенням процесуальної форми.

На наш погляд, касаційна скарга у справах про державну зраду має концентруватися навколо таких груп аргументів: неправильне застосування ст. 111 КК України; невстановлення обов'язкових ознак складу злочину; істотне порушення права на захист; використання недопустимих доказів; порушення правил відкриття матеріалів; неправильне застосування процедури *in absentia*; порушення права на допит свідків; неналежне мотивування судових рішень; порушення вимог щодо складу суду або права на колегіальний розгляд; неправильне вирішення питань покарання, конфіскації чи інших наслідків вироку.

Практика Верховного Суду у справах про державну зраду й суміжні категорії проваджень є важливою для формування касаційної аргументації захисника. У постанові ККС ВС від 13 березня 2024 року у справі № 953/3558/22 було сформульовано підхід, за яким злочин, передбачений ст. 111 КК України, має формальний склад, а тому відсутність певних фактичних наслідків не виключає складу державної зради [186]. Для сторони захисту ця позиція має подвійне значення. З одного боку, вона обмежує можливість будувати захист лише на доведенні відсутності реальних наслідків. З іншого боку, вона посилює необхідність перевірки інших обов'язкових елементів складу: умислу, спеціального суб'єкта, форми діяння, спрямованості поведінки та зв'язку з іноземною державою чи її представниками.

Постанова ККС ВС від 9 квітня 2024 року у справі № 639/1528/22 також має значення для касаційного аналізу судових рішень у справах про державну зраду [187]. Її використання в роботі захисника полягає насамперед у тому, що вона демонструє підхід Верховного Суду до перевірки вироків у справах цієї категорії, де суд касаційної інстанції оцінює не лише формальні доводи скарги, а й те, чи були дотримані ключові процесуальні гарантії та чи правильно застосовано кримінальний закон. Захисник, посиляючись на таку практику, має формувати касаційну аргументацію не декларативно, а через конкретні порушення норм матеріального або процесуального права.

Важливе значення має постанова ККС ВС у провадженні щодо судді Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, обвинуваченого в державній зраді [188]. Для теми цього дослідження вона важлива з огляду на поєднання двох елементів: державної зради як злочину проти основ національної безпеки та спеціального статусу особи. У таких справах захисник має особливо ретельно перевіряти не лише матеріальні ознаки складу злочину, а й дотримання гарантій, пов'язаних зі спеціальним статусом суб'єкта, процедурою повідомлення про підозру, підслідністю, допустимістю доказів і мотивуванням судового рішення.

Орієнтиром для захисника в спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого є постанова ККС ВС від 25 квітня

2024 року у справі № 296/8416/21, у якій Верховний Суд керувався тим, що у спеціальному судовому провадженні обвинуваченого вважають належно ознайомленим зі змістом повістки про виклик з моменту її опублікування в медіа загальнодержавної сфери розповсюдження [189]. Для захисника ця позиція означає, що під час касаційного оскарження заочного вироку недостатньо загально стверджувати про відсутність обвинуваченого; необхідно аналізувати, чи були виконані всі встановлені законом умови спеціального провадження, чи належно здійснювали виклики, чи доведено обізнаність особи, чи забезпечено реальну участь захисника.

Водночас зазначену позицію не слід тлумачити як абсолютне спрощення процедури спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. На наш погляд, навіть за наявності формального опублікування повістки захисник має право ставити питання про реальність повідомлення особи, передусім якщо є дані, що вона не мала фактичної можливості ознайомитися з повідомленням або перебувала в умовах, які унеможлилювали доступ до відповідних джерел інформації. Касаційна аргументація в таких випадках має ґрунтуватися не на запереченні правової позиції Верховного Суду, а на доведенні того, що в конкретній справі не було забезпечено необхідного балансу між формальною процедурою та реальним правом особи знати про кримінальне провадження.

Постанова ККС ВС від 5 червня 2024 року у справі № 541/1717/23, у якій ідеться про значення роз'яснення особі права на розгляд кримінального провадження колегіальним складом суду як додаткової гарантії справедливого судового розгляду, має значення і для справ про державну зраду [191]. У провадженнях за ст. 111 КК України питання складу суду може бути надзвичайно важливим, передусім з огляду на тяжкість обвинувачення та можливість призначення суворого покарання. Якщо особі не було належно роз'яснено її право на відповідний склад суду, захисник має оцінювати таке порушення як істотне й використовувати його в апеляційній або касаційній аргументації.

Участь захисника в касаційному провадженні також порушує питання меж його процесуальної самостійності. І. В. Гловюк та О. В. Дроздов у публікації щодо відмови засудженого від касаційної скарги захисника зосереджують увагу на складному співвідношенні положень КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [42]. У справах про державну зраду засуджений може перебувати під значним психологічним, інформаційним або зовнішнім впливом, не завжди належно усвідомлювати правові наслідки відмови від касаційної скарги або діяти під впливом очікування на інші позапроцесуальні варіанти вирішення ситуації.

На наш погляд, відмова засудженого від касаційної скарги, поданої захисником у справі про державну зраду, має бути оцінена судом із підвищеною уважністю. Суд повинен пересвідчитися, що така відмова є добровільною, усвідомленою, не зумовлена тиском, погрозами, помилковим розумінням правових наслідків або відсутністю належної консультації із захисником. Передусім це важливо у справах, де вирок ухвалено в умовах *in absentia*, де є складні питання допустимості доказів або де захисник обґрунтовано порушує питання істотних процесуальних порушень.

Касаційна стадія у справах про державну зраду виконує не лише індивідуальну, а й правоформувальну функції. Верховний Суд, переглядаючи такі справи, формує орієнтири щодо застосування ст. 111 КК України, стандартів доказування, меж спеціального провадження, оцінки процесуальних гарантій, допустимості доказів і мотивування судових рішень. Тому захисник, готуючи касаційну скаргу, має враховувати не лише інтерес конкретного засудженого, а й потенційне значення справи для формування судової практики.

Слід зазначити і про екстраординарний перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. В. Т. Нор і Н. П. Бобенко, досліджуючи порядок провадження за нововиявленими або виключними обставинами, слушно зазначають, що цей інститут має правовідновлювальне значення, водночас потребує чітких меж застосування, щоб не перетворитися на приховану додаткову апеляцію чи касацію [118, с. 150–172]. У справах про

державну зраду екстраординарний перегляд може мати особливе значення, оскільки можуть з'явитися нові докази, розсекречені матеріали, інформація про недостовірність доказів, рішення міжнародних судових установ або інші обставини, які не були і не могли бути відомі суду під час ухвалення вироку.

Захисник у таких провадженнях повинен чітко розмежовувати нововиявлені обставини, виключні обставини й доводи, які фактично є повторенням апеляційної чи касаційної позицій. Нововиявленими можуть бути обставини, що існували на час розгляду справи, але не були відомі суду й стороні захисту, наприклад, нові дані про підроблення цифрового доказу, недостовірність показань свідка, наявність алібі, яке не могло бути встановлене раніше, або розсекречення матеріалів, що спростовують версію обвинувачення. Виключні обставини можуть бути пов'язані, зокрема, з рішеннями міжнародних судових органів або встановленням неконституційності норми, застосованої у справі.

Практика ККС ВС також дає підстави стверджувати, що не кожен зміню правового підходу або офіційне тлумачення можна автоматично вважати нововиявленою чи виключною обставиною в розумінні КПК України. Це має значення для захисника, який готує заяву про перегляд: така заява повинна містити не загальні посилання на нову практику або інше тлумачення, а конкретні обставини, які відповідають вимогам кримінального процесуального закону [118; 26]. Інакше екстраординарний перегляд буде використано неефективно.

Для кримінальних проваджень про державну зраду важливе значення має питання перегляду вироків, ухвалених у порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого. Якщо особа з'явилася перед органами правосуддя після ухвалення заочного вироку, захисник має ініціювати механізми, спрямовані на відновлення її права на особисту участь у судовому розгляді, перевірку доказів і надання пояснень. Хоча процедура такого перегляду має бути чітко врегульована законом, на практиці саме захисник повинен сформулювати правову позицію щодо того, які порушення або нові обставини потребують перегляду, які докази необхідно дослідити, які свідки мають бути допитані та які процесуальні гарантії повинні бути відновлені.

На наш погляд, у справах про державну зраду у спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого екстраординарний перегляд слід розглядати як важливий компенсаторний механізм. Якщо держава допускає заочне засудження особи, то після її появи має бути реальна можливість перевірити справу за її особистою участю. Це не означає автоматичного скасування вироку в кожному випадку, але засвідчує необхідність ефективної процедури, у якій особа та її захисник можуть поставити під сумнів докази, надати пояснення і заявити клопотання, які раніше об'єктивно не могли бути реалізовані.

Результати проведеного анкетування підтверджують необхідність такого компенсаторного механізму. Зокрема, 52,4 % респондентів поділяють гарантоване право особи, засудженої за її відсутності, на повторний судовий розгляд після затримання або добровільної явки, а ще 27,6 % схвалюють таку гарантію за наявності поважних причин неучасті в попередньому розгляді (додаток Б). Отже, майже 80 % опитаних визнають необхідність реального процесуального механізму перегляду судового рішення після появи особи.

Участь захисника в екстраординарному перегляді має ґрунтуватися на ретельній аналітичній роботі. Адвокат повинен зіставити матеріали справи, вирок, апеляційні та касаційні рішення, нові документи, розсекречені матеріали, висновки експертів, практику ЄСПЛ або Верховного Суду. Він має чітко показати, чому нові обставини є істотними, як вони впливають на висновки суду, чому вони не могли бути відомі раніше і яке саме рішення має бути ухвалено за результатами перегляду.

Порівняльно-правові й історичні дослідження апеляційного провадження, зокрема праця В. Л. Головкова щодо апеляційного провадження в кримінальних справах у російській федерації, можуть мати лише допоміжне методологічне значення для розуміння моделей перегляду судових рішень [43]. Для українського кримінального процесу визначальним є те, що система перегляду має бути побудована на засадах верховенства права, доступу до правосуддя, ефективності

правового захисту та процесуальної економії. У справах про державну зраду ці засади не втрачають значення, а навпаки – набувають підвищеної актуальності.

Узагальнюючи, можна визначити основні напрями діяльності захисника в апеляційному, касаційному й екстраординарному переглядах судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду. В апеляційному провадженні – це комплексна перевірка фактичної, доказової та правової обґрунтованості вироку. У касаційному провадженні – виявлення неправильного застосування закону й істотних порушень кримінального процесуального закону. У провадженні за нововиявленими або виключними обставинами – встановлення таких обставин, які здатні поставити під сумнів законність і справедливість остаточного судового рішення.

Можна запропонувати авторське визначення участі захисника в перегляді судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду. Це врегульована кримінальним процесуальним законом професійна діяльність адвоката, спрямована на перевірку законності, обґрунтованості, умотивованості та справедливості судових рішень у провадженнях за ст. 111 КК України, виявлення й аргументоване доведення фактичних, правових і процесуальних помилок, забезпечення ефективного апеляційного, касаційного або екстраординарного переглядів, а також відновлення порушених прав особи.

Це визначення має кілька важливих ознак. По-перше, участь захисника на цих стадіях має контрольний характер. По-друге, вона має правовідновлювальне призначення. По-третє, вона передбачає високий рівень аналітичної та аргументаційної роботи. По-четверте, у справах про державну зраду вона має спеціальний зміст через складність доказів, суворість покарання, можливість спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого та безпековий контекст. По-п'яте, така діяльність захисника має не лише індивідуальне, а й системне значення, оскільки сприяє формуванню сталої практики застосування ст. 111 КК України.

На наш погляд, ефективність захисника на стадіях перегляду судових рішень залежить від того, чи була його позиція системно сформована ще в суді першої

інстанції. Апеляція та касація не повинні бути спробою «почати захист заново». Вони мають ґрунтуватися на вже зафіксованих порушеннях, заявлених клопотаннях, запереченнях, доводах стосовно доказів, позиції в дебатах і процесуальній історії справи. Якщо захисник не заявив важливих клопотань у суді першої інстанції, не заперечував проти дослідження певних доказів, не поставив питання про недопустимість НСРД або не фіксував порушення права на захист, його можливості на стадії перегляду істотно звужуються.

Отже, апеляційне, касаційне й екстраординарне провадження у справах про державну зраду слід розглядати як продовження єдиної стратегії захисту. Апеляція має забезпечити повну перевірку вироку, касація – правову корекцію істотних помилок, а екстраординарний перегляд – відновлення справедливості у виняткових випадках, коли після набрання рішенням законної сили з'являються обставини, здатні змінити оцінку справи.

Слід зауважити, що участь захисника в перегляді судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду необхідно розглядати не як факультативний етап захисту, а як органічне продовження єдиної захисної стратегії. У справах цієї категорії суд першої інстанції нерідко досліджує значний обсяг складних доказів: результати НСРД, цифрові матеріали, документи з обмеженим доступом, показання свідків, експертні висновки, матеріали, що можуть мати безпековий або оперативний характер. За таких умов ризик судової помилки не знижується, а, навпаки, підвищується, оскільки суд має не лише встановити фактичні обставини, а й належно оцінити допустимість, достовірність і достатність доказів, правильно відмежувати державну зраду від суміжних складів кримінальних правопорушень, а також забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та правом особи на справедливий суд.

Саме тому апеляційна й касаційна стадії в провадженнях про державну зраду мають виконувати посилену гарантійну функцію. Якщо в інших категоріях кримінальних проваджень помилка суду першої інстанції може бути пов'язана переважно з неправильною оцінкою показань, речових доказів або висновків експерта, то у справах за ст. 111 КК України судова помилка може мати значно

складнішу природу. Вона може полягати в помилковому тлумаченні безпекового контексту, ототожненні політичної або моральної оцінки поведінки особи з кримінально-правовою оцінкою, необґрунтованому визнанні доказів допустимими, формальному ставленні до права на захист, неправильному застосуванні спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, а також у недостатньому мотивуванні висновку про наявність прямого умислу на шкоду Україні.

Видається, що захисник у таких провадженнях повинен ще на стадії суду першої інстанції прогнозувати подальші апеляційні та касаційні доводи. Ідеться не про формальне «резервування» позиції для оскарження, а про цілеспрямовану процесуальну фіксацію всіх обставин, які можуть мати значення для перегляду. Якщо захисник заявляє клопотання про визнання доказу недопустимим, він має не лише просити суд про це, а й чітко формулювати: яке саме процесуальне порушення допущено; яке право сторони захисту порушено; чому це порушення є істотним; як воно вплинуло або могло вплинути на справедливість судового розгляду. Така деталізація надалі надає можливість побудувати переконливу апеляційну або касаційну аргументацію.

Апеляційне провадження в кримінальних провадженнях про державну зраду доцільно розглядати як основну стадію комплексної перевірки вироку. Н. Р. Бобечко обґрунтовано стверджує, що апеляційний перегляд має значення не лише для виправлення конкретної судової помилки, а й для забезпечення належного рівня судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішення суду першої інстанції [26]. У справах за ст. 111 КК України така функція апеляції є вкрай важливою, оскільки саме апеляційний суд має можливість перевірити не тільки правові, а й фактичні аспекти справи, зокрема повноту дослідження доказів, правильність оцінки показань свідків, належність використання експертних висновків, достатність доказів для підтвердження умислу й обґрунтованість кваліфікації.

Апеляційна скарга захисника у справах про державну зраду має містити не лише критику вироку, а й власну модель правильного вирішення справи. Якщо

захисник просить скасувати обвинувальний вирок й ухвалити виправдувальний, він повинен продемонструвати, чому доказова база обвинувачення не підтверджує принаймні один з обов'язкових елементів складу злочину. Якщо захисник просить змінити кваліфікацію, він має чітко обґрунтувати, чому факти, встановлені судом, не утворюють державної зради, але можуть утворювати інший склад або взагалі не містять кримінального правопорушення. Якщо постало питання про новий розгляд, необхідно довести, що порушення суду першої інстанції неможливо усунути в апеляційному провадженні.

Посилену увагу слід спрямувати на апеляційне оскарження вироків, ухвалених у спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого. У таких справах захисник фактично є єдиним процесуальним представником інтересів відсутнього обвинуваченого, що істотно підвищує вимоги до якості апеляційної скарги. Захисник має перевіряти не лише обґрунтованість вироку по суті, а й законність процедури заочного розгляду: чи було належно повідомлено особу; чи доведено її свідоме ухилення від правосуддя; чи забезпечено реальну участь захисника; чи мав адвокат достатній час і доступ до матеріалів; чи не була участь захисника формальною. Постанова ККС ВС у справі № 296/8416/21 підтверджує, що питання належного повідомлення у спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого є вкрай важливим [189]. Водночас захисник повинен доводити, що формальне виконання процедури повідомлення не завжди означає реальне забезпечення права особи знати про провадження.

У цьому аспекті доцільно сформулювати авторську позицію: у справах про державну зраду, що розглядали в порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, апеляційний перегляд має бути інтенсивнішим, ніж у звичайних провадженнях. Відсутність обвинуваченого на суді першої інстанції об'єктивно звужує можливості встановлення фактичних обставин, отримання пояснень, перевірки версії захисту, з'ясування мотивів поведінки особи. Тому апеляційний суд у таких справах повинен надзвичайно ретельно перевіряти доводи захисника щодо доказів, процедури повідомлення, належності участі адвоката й можливості майбутнього перегляду справи після появи засудженого.

Касаційне провадження у справах про державну зраду має інше призначення. Воно не спрямоване на повторне дослідження всіх доказів, однак саме в касації можуть бути виправлені найсуттєвіші правові помилки: неправильне застосування ст. 111 КК України, помилкове тлумачення ознак складу злочину, недотримання стандартів допустимості доказів, порушення права на захист, неправильне застосування положень про спеціальне судове провадження, істотні порушення вимог щодо складу суду, меж апеляційного перегляду або мотивування судового рішення. Н. Р. Бобечко слушно зауважує, що доказування в касаційному провадженні має специфічний характер: суд касаційної інстанції не встановлює фактичні обставини заново, проте перевіряє, чи не були порушені правила, за якими такі обставини встановлювали [28].

Саме тому захисник у касаційній скарзі має уникати підміни касаційних доводів апеляційними. Посилання на те, що суди неправильно оцінили докази, не завжди є достатнім для касаційного перегляду. Натомість захисник повинен продемонструвати, що така оцінка була результатом порушення процесуального закону або неправильного застосування матеріального права. Наприклад, якщо суд визнав особу винною в державній зраді, не встановивши прямого умислу, касаційний довід слід формулювати не як «суд неправильно оцінив докази», а як «суд неправильно застосував закон України про кримінальну відповідальність, оскільки визнав доведеним склад злочину без встановлення обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони». Якщо суд поклав основою вироку результати НСРД, які не були належно відкриті стороні захисту, довід має стосуватися істотного порушення права на захист і правил допустимості доказів.

Практика Верховного Суду у справах про державну зраду демонструє, що касаційна інстанція поступово формує орієнтири для судів нижчих інстанцій. Зокрема, у справі № 953/3558/22 ККС ВС акцентував на особливостях формального складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України [171]. Для захисника ця позиція означає, що стратегія захисту не може ґрунтуватися виключно на доведенні відсутності фактичних наслідків. Значно важливішим є аналіз того, чи доведено

форму діяння, умисел, спрямованість поведінки, суб'єктний склад і зв'язок дій особи з інтересами іноземної держави або її представників.

У справі № 639/1528/22 Верховний Суд також перевіряв законність судових рішень у провадженні, пов'язаному з державною зрадою [172]. Для захисника такі рішення мають значення як джерело розуміння того, які доводи касаційна інстанція сприймає як правові, а які фактично спрямовані на переоцінку доказів. Видається, що ефективна касаційна стратегія у справах про державну зраду має ґрунтуватися не на повторенні всієї позиції захисту, а на виділенні кількох ключових правових помилок, кожна з яких самостійно здатна поставити під сумнів законність вироку.

Привертає увагу практика щодо спеціального статусу суб'єкта, зокрема постанова ККС ВС у провадженні щодо судді Апеляційного суду Автономної Республіки Крим [173]. У таких справах захисник має поєднувати дві лінії аргументації: матеріально-правову, пов'язану з ознаками державної зради, і процесуальну, пов'язану з гарантіями спеціального статусу особи. Порухення спеціального порядку повідомлення про підозру, підслідності, складу суду або інших гарантій не слід розглядати як другорядні, оскільки вони впливають на законність усього кримінального переслідування.

У постанові від 5 червня 2024 року у справі № 541/1717/23 Верховний Суд акцентував на значенні права особи на розгляд кримінального провадження колегіальним складом суду як додаткової гарантії справедливого судового розгляду [176]. Для проваджень про державну зраду ця позиція має особливе значення, оскільки помилка щодо складу суду або неналежне роз'яснення права на певний склад суду може істотно вплинути на законність вироку. Захисник повинен перевіряти це питання не лише формально, а й фактично: чи було право роз'яснено зрозуміло; чи мала особа можливість реалізувати його; чи не була відмова від такого права вимушеною або неусвідомленою.

Надзвичайно складним є питання відмови засудженого від касаційної скарги захисника. І. В. Гловюк та О. В. Дроздов слушно акцентують на колізійності співвідношення процесуальної волі засудженого та професійної позиції захисника [42]. У справах про державну зраду ця проблема постає надзвичайно

гостро. Засуджений може перебувати під впливом різних факторів: психологічного виснаження, надії на обмін, тиску з боку інших осіб, нерозуміння касаційних перспектив або прагнення швидше завершити процес. Водночас захисник може бачити очевидні правові підстави для касаційного перегляду. Тому відмову від касаційної скарги в таких справах не має сприймати суд механічно.

На наш погляд, у провадженнях за ст. 111 КК України суд касаційної інстанції має перевіряти, чи є відмова засудженого від скарги захисника добровільною, усвідомленою і такою, що не суперечить базовим гарантіям права на захист. Передусім це стосується випадків, коли вирок ухвалено в порядку *in absentia*, коли особа не мала реального контакту із захисником або коли касаційна скарга стосується істотних порушень, які можуть впливати на справедливість провадження загалом. Водночас не можна цілком ігнорувати волю засудженого, оскільки захисник діє в його інтересах, а не замість нього. Оптимальним є підхід, за якого суд перевіряє реальність й усвідомленість такої відмови, а захисник має можливість викласти свою позицію щодо ризиків її прийняття.

Екстраординарний перегляд судових рішень у справах про державну зраду також потребує посиленої уваги. В. Т. Нор і Н. П. Бобенко слушно зазначають, що провадження за нововиявленими або виключними обставинами має правовідновлювальне призначення і не може підміняти апеляцію чи касацію [116]. Однак у справах за ст. 111 КК України значення цього інституту є особливим. Доказова база таких проваджень може містити засекречені матеріали, цифрові докази, результати НСРД, інформацію, яка згодом може бути розсекречена, переоцінена або спростована. Тому поява нових обставин після набрання вирокком законної сили в цій категорії справ є цілком реальною.

До потенційно значущих нововиявлених обставин у провадженнях про державну зраду можуть належати: встановлення недостовірності ключового цифрового доказу; виявлення факту монтажу аудіо- чи відеозапису; розсекречення матеріалів, які спростовують позицію обвинувачення; встановлення неправдивості показань свідка; поява доказів, що підтверджують алібі; встановлення того, що

інформація, яку особа нібито передала ворогу, була публічно доступною; виявлення обставин провокації; ухвалення рішення міжнародної судової установи щодо порушення права особи на справедливий суд.

Водночас захисник має чітко розуміти, що не кожний новий аргумент є нововиявленою обставиною. Якщо довід був або міг бути заявлений під час апеляційного чи касаційного перегляду, але сторона захисту ним не скористалася, це не завжди створює підставу для екстраординарного перегляду. Тому адвокат має ретельно обґрунтовувати: коли саме відповідна обставина стала відомою; чому вона не могла бути відома раніше; яке значення вона має для висновків суду; чи могла вона вплинути на вирішення питання про винуватість, кваліфікацію або покарання.

Слід зважати на екстраординарний перегляд вироків, ухвалених у порядку *in absentia*. Для справ про державну зраду це питання є одним із найпринциповіших. Якщо особу було засуджено заочно, а згодом вона з'явилася перед органами правосуддя, повинен бути ефективний механізм поставити під сумнів вирок, ухвалений без її особистої участі. Такий механізм не повинен бути суто декларативним. Він має забезпечувати можливість надати пояснення, заявити докази, допитати свідків, оспорити докази обвинувачення, поставити питання про недопустимість доказів і перевірити, чи справді особа свідомо ухилялася від суду.

На наш погляд, саме екстраординарний перегляд у спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) виконує компенсаторну функцію щодо обмеження права особи на особисту участь у судовому розгляді. Якщо держава в умовах війни допускає можливість заочного засудження за державну зраду, вона одночасно повинна забезпечити реальний механізм відновлення процесуальної участі особи після її появи. Інакше *in absentia* може перетворитися з виняткової форми кримінального провадження на інструмент остаточного засудження без реальної можливості захисту.

Захисник у такому випадку має діяти не лише як представник засудженого, а й як процесуальний архітектор перегляду. Він повинен визначити, які саме аспекти справи потребують повторної перевірки: належність повідомлення особи;

обґрунтованість висновку про ухилення; якість участі попереднього захисника; допустимість доказів; можливість дослідження нових доказів; правова кваліфікація; справедливість покарання. Така робота потребує глибокого аналізу всіх попередніх судових рішень, протоколів, апеляційних і касаційних доводів, а також нових обставин, які з'явилися після вироку.

Важливо також враховувати, що в провадженнях про державну зраду перегляд судових рішень виконує не лише індивідуальну, а й системну функції. Через апеляційні та касаційні рішення формується практика тлумачення ст. 111 КК України, підходи до доказування умислу, межі застосування *in absentia*, стандарти оцінки НСРД і цифрових доказів, критерії допустимості обмежень права на захист. Тому якісна робота захисника на стадіях перегляду має значення не лише для конкретного засудженого, а й для розвитку всієї судової практики у справах про злочини проти основ національної безпеки.

У цьому контексті можна сформулювати кілька авторських висновків.

По-перше, апеляційний перегляд у кримінальних провадженнях про державну зраду слід розглядати як ключовий механізм комплексної перевірки вироку, а не як формальну стадію підтвердження рішення суду першої інстанції. Захисник має використовувати апеляцію для перевірки фактичної, доказової, кваліфікаційної та процесуальної основи вироку.

По-друге, касаційний перегляд у справах за ст. 111 КК України має концентруватися на правових помилках: неправильному застосуванні кримінального закону, істотних порушеннях кримінального процесуального закону, порушенні права на захист, недопустимому використанні доказів, неправильному застосуванні спеціального провадження *in absentia* й неналежному мотивуванні судових рішень.

По-третє, екстраординарний перегляд у справах про державну зраду має особливе правовідновлювальне значення, оскільки саме ця категорія проваджень часто пов'язана з доказами, які з плином часу можуть бути розсекречені, технічно переоцінені, спростовані або доповнені новими даними.

По-четверте, у спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності обвинуваченого перегляд судового рішення після появи засудженої особи має бути реальним і змістовним, а не формальним. Особа має отримати можливість за участю захисника поставити під сумнів докази, надати пояснення та реалізувати ті права, які об'єктивно не могла реалізувати під час заочного розгляду.

По-п'яте, ефективність захисника на стадіях перегляду прямо залежить від якості його діяльності на попередніх стадіях. Апеляційна, касаційна та екстраординарна аргументація має ґрунтуватися на своєчасно заявлених клопотаннях, зафіксованих запереченнях, доводах щодо недопустимості доказів, позиції щодо кваліфікації та належно оформленій процесуальній історії справи.

Важливе значення для розуміння участі захисника в апеляційному, касаційному й екстраординарному переглядах судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду мають міжнародно-правові стандарти права на справедливий суд, ефективний перегляд судового рішення й реальне забезпечення права на захист. Вони не замінюють національну кримінальну процесуальну форму, однак задають мінімальні гарантійні орієнтири, яких держава має дотримуватися навіть у кримінальних провадженнях, пов'язаних із національною безпекою, державною таємницею, воєнним станом або спеціальним судовим провадженням за відсутності обвинуваченого [50; 94; 109; 166; 167].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права закріплює право кожного, кого засуджено за злочин, на перегляд вироку та покарання судом вищої інстанції відповідно до закону [109]. Це положення має принципове значення для кримінальних проваджень про державну зраду, оскільки суворість можливого покарання та складність доказової бази об'єктивно підвищують ризик судової помилки. Отже, право на перегляд вироку у справах за ст. 111 КК України не слід тлумачити формально. Воно має забезпечувати реальну можливість сторони захисту поставити під сумнів фактичні, доказові, процесуальні та правові підстави обвинувального вироку.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прямо не формулює загального права на апеляційний перегляд у змісті ст. 6, однак

встановлює стандарти справедливого судового розгляду, які поширюються на всі стадії кримінального провадження, якщо вони є визначальними для правового становища особи [50; 261]. Тому апеляційний, касаційний та екстраординарний перегляди в провадженнях про державну зраду слід оцінювати крізь призму реальності доступу до суду, рівності сторін, змагальності, права бути почутим, належного повідомлення, мотивованості судового рішення та ефективності правничої допомоги.

У цьому аспекті важливим є те, що міжнародні стандарти не допускають підміни права на перегляд формальною процедурою. Якщо апеляційна або касаційна інстанції лише відтворюють висновки суду першої інстанції, не реагують на ключові доводи захисника, не перевіряють питання допустимості доказів, не аналізують доводи щодо порушення права на захист або обмежуються загальними посиланнями на національну безпеку, такий перегляд не можна вважати ефективним. Для проваджень за ст. 111 КК України це має особливе значення, оскільки саме безпековий контекст може спонукати суди до надмірної довіри до позиції сторони обвинувачення.

Порівняльне значення має і підхід Венеційської комісії до верховенства права, відповідно до якого законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя та дотримання прав людини є необхідними складовими правової держави [31; 110; 262; 263]. У контексті перегляду судових рішень у справах про державну зраду ці положення означають, що навіть легітимна мета захисту національної безпеки не може виправдовувати судове рішення, яке не містить належної мотивації, ґрунтується на недоступних для перевірки доказах або ухвалене без реальної можливості сторони захисту викласти свою позицію.

Міжнародний досвід украй важливий для справ, у яких обвинувальний вирок ґрунтується на матеріалах з обмеженим доступом або доказах, частково не відкритих стороні захисту. У справі *Rowe and Davis v. the United Kingdom* ЄСПЛ визнав, що нерозкриття матеріалів стороні захисту може бути допустимим лише за наявності належного судового контролю та компенсаторних гарантій [247]. У справі *Jasper v. the United Kingdom* Суд також керувався тим, що обмеження

доступу до певних матеріалів не має порушувати загальну справедливість провадження [252]. У справі *Edwards and Lewis v. the United Kingdom* ЄСПЛ акцентував, що процедура нерозкриття доказів має бути побудована так, щоб не позбавити захист можливості ефективно оспорювати обвинувачення [253].

Для апеляційного та касаційного переглядів у справах про державну зраду ці позиції мають безпосереднє значення. Якщо захисник у скарзі зазначає, що обвинувальний вирок ґрунтується на матеріалах НСРД або документах із державною таємницею, які не були належно відкриті стороні захисту, апеляційний чи касаційний суд не може обмежитися формальним посиланням на секретність. Суд має перевірити, чи справді обмеження доступу було необхідним, чи було здійснено судовий контроль за таким обмеженням, чи мав захисник можливість ознайомитися принаймні із сутністю доказів, чи були надані компенсаторні процесуальні гарантії, а також чи не було відповідне обмеження вирішальним для результату справи.

Показовою для проваджень про державну зраду є справа *Moiseyev v. Russia*, яка стосувалася обвинувачення в шпигунстві та використання режиму державної таємниці в кримінальному процесі [249]. ЄСПЛ фактично керувався тим, що держава не може виправдовувати секретністю таке обмеження доступу захисника до матеріалів, яке робить неможливою ефективну підготовку захисту. Для українських проваджень за ст. 111 КК України це рішення є важливим орієнтиром: апеляційна і касаційна інстанції мають перевіряти не лише формальну наявність допуску або режиму секретності, а й те, чи мав захисник реальну можливість працювати з матеріалами, які були використані для доведення вини.

У справі *Leas v. Estonia* ЄСПЛ також оцінював баланс між обмеженням доступу до матеріалів і правом на захист [250]. Ця справа демонструє, що навіть у невеликих за обсягом національних кримінальних провадженнях питання нерозкриття матеріалів може мати вирішальне значення для справедливості процесу. Для кримінальних проваджень про державну зраду це означає, що апеляційний суд повинен оцінювати не лише зміст доказів, які були досліджені судом першої інстанції, а й власне процедуру доступу захисника до них. Якщо

захист не мав реальної можливості перевірити доказ, то посилання на нього у вирокі слід оцінювати критично.

На наш погляд, у справах за ст. 111 КК України доцільно запровадити в судовій практиці підхід, за яким обмежений доступ до доказів автоматично зумовлює підвищений стандарт мотивування судового рішення. Якщо певний доказ не був повністю доступний стороні захисту, суд має окремо пояснити: чому доступ був обмежений; як це обмеження компенсовано; чому доказ може бути використано; чи не є він єдиним або вирішальним; чи мала сторона захисту інші реальні можливості оспорити його зміст. Брак такої мотивації слід розглядати як суттєвий аргумент для апеляційного або касаційного переглядів.

Результати проведеного анкетування засвідчують практичну значущість цієї проблеми. 23,1 % респондентів зазначили, що складнощі з доступом захисника до матеріалів, які містять державну таємницю, виникають часто, а ще 19,8 % зауважили, що такі складнощі постають іноді (додаток Б). Серед конкретних проблем 25,8 % опитаних назвали неможливість повноцінного ознайомлення з матеріалами, 22,4 % – тривалу процедуру отримання допуску до державної таємниці, а 18,6 % – відмову або затягування в наданні доступу (додаток Б). Тож апеляційний і касаційний перегляди у справах про державну зраду мають передбачати реальну перевірку того, чи мав захисник фактичну можливість працювати з доказами, що є основою вироку.

Міжнародні стандарти мають значення і для допиту свідків у справах про державну зраду. У справі *Doorson v. the Netherlands* ЄСПЛ визнав можливість використання спеціальних заходів захисту свідків, однак зауважив, що такі заходи не повинні позбавляти обвинуваченого та його захисника справедливої можливості оспорювати показання [251]. У справі *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* Суд сформулював підхід до оцінки показань відсутніх свідків, зокрема необхідність перевіряти, чи були такі показання єдиними або вирішальними, а також чи були достатні компенсаторні гарантії [254].

Для апеляційного перегляду у справах про державну зраду це має важливе значення у випадках, коли суд першої інстанції поклався на показання свідків, яких

сторона захисту не мала можливості безпосередньо допитати. Такі ситуації можуть виникати, якщо свідок перебуває на тимчасово окупованій території, за кордоном, у зоні бойових дій, під захистом держави або якщо його дані не розкривають з міркувань безпеки. У таких випадках захисник в апеляції повинен ставити питання не лише про недопустимість або недостовірність показань, а й про те, чи було дотримано міжнародний стандарт компенсаторних гарантій.

Зокрема, захисник має аналізувати: чи мав він можливість поставити свідку питання принаймні опосередковано; чи були показання такого свідка підтвержені іншими незалежними доказами; чи не стали вони вирішальними для обвинувального вироку; чи надав суд належну оцінку причині відсутності свідка; чи не було порушено баланс сторін. Якщо суд першої інстанції визнав вирішальними показання особи, яку захист не міг допитати, апеляційний суд повинен ретельно перевірити, чи не порушено право на справедливий суд.

Окремий міжнародно-правовий блок стосується спеціального судового провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Методичні рекомендації щодо правових позицій Європейського суду з прав людини в таких провадженнях акцентують, що розгляд справи за відсутності особи може бути сумісним із правом на справедливий суд лише за умови дотримання низки гарантій: належного повідомлення особи, доведення її свідомого ухилення, забезпечення реальної участі захисника та можливості подальшого перегляду справи після появи особи [196]. Ці стандарти мають безпосереднє значення для кримінальних проваджень про державну зраду, у яких спеціальне судове провадження за відсутності обвинуваченого використовують через перебування осіб на тимчасово окупованих територіях, на території держави-агресора або за межами України.

Захисник в апеляційному або касаційному провадженні має ставити питання про те, чи було спеціальне судове провадження за відсутності обвинуваченого застосовано як виняткову процедуру, чи фактично як зручний механізм розгляду справи без участі обвинуваченого. Важливими є не лише факт публікації повісток або направлення повідомлень, а й реальна можливість особи дізнатися про кримінальне провадження. Якщо особа перебувала на окупованій території або в

умовах обмеженого доступу до українських офіційних ресурсів, апеляційний чи касаційний суд має перевірити, чи достатньо цього для висновку про свідоме ухилення.

Міжнародні стандарти вимагають, щоб у справах про державну зраду, розглянутих у порядку спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, суди перегляду застосовували не формальний, а змістовий тест належного повідомлення. Такий тест має містити щонайменше чотири питання: чи знала особа про кримінальне провадження; чи знала вона про суть обвинувачення; чи мала реальну можливість з'явитися або повідомити про свою позицію; чи можна її поведінку кваліфікувати саме як свідоме ухилення від правосуддя. Без позитивної відповіді на ці питання заочне засудження має залишатися вразливим з погляду права на справедливий суд.

Згідно з результатами проведеного анкетування, 43,3 % респондентів вважають, що участь захисника у спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого у справах про державну зраду часто або іноді має формальний характер (додаток Б). Найпоширенішими проблемами такого захисту респонденти виокремили відсутність комунікації захисника з підзахисним (24,8 %), обмежені можливості формування позиції захисту (21,7 %) і призначення захисника без волевиявлення обвинуваченого (16,5 %) (додаток Б). Тож доходимо висновку, що перегляд вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого, має передбачати не лише перевірку формального повідомлення, а й оцінку реальності здійсненого захисту.

Міжнародний досвід також засвідчує важливість реального, а не номінального представництва інтересів особи захисником. У спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного або обвинуваченого адвокат часто не має контакту з підзахисним, не отримує від нього пояснень, не може узгодити позицію, не знає про можливі докази алібі або інші обставини. Тому суди апеляційної та касаційної інстанцій повинні перевіряти не лише факт участі захисника, а й реальність його процесуальних можливостей. Якщо адвокат був призначений формально, не мав достатнього часу для ознайомлення з матеріалами,

не мав доступу до секретних доказів, не заявляв клопотань або не мав можливості комунікувати з особою, це може свідчити про порушення сутності права на захист.

У контексті касаційного перегляду важливим є стандарт мотивованості судового рішення. ЄСПЛ послідовно керується тим, що суди не зобов'язані відповідати на кожен аргумент сторони детально, але мають надати відповідь на істотні доводи, які можуть вплинути на результат справи. У справах про державну зраду такими істотними доводами є: відсутність умислу, недопустимість НСРД, обмеження доступу до доказів, неможливість допиту ключового свідка, порушення порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого, помилкова кваліфікація, відсутність спеціального суб'єкта або недоведеність зв'язку з іноземною державою чи її представниками. Якщо суди нижчих інстанцій не надали відповіді на такі доводи, захисник має формулювати це як касаційний аргумент щодо істотного порушення вимог кримінального процесуального закону.

На наш погляд, у кримінальних провадженнях про державну зраду вимогу мотивованості судового рішення слід тлумачити з огляду на підвищений стандарт судового контролю. Якщо судові рішення ґрунтуються на складних цифрових доказах, результатах негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалах із державною таємницею або показаннях свідків, яких захист не мав можливості допитати, суд зобов'язаний надати переконливу відповідь на доводи захисника щодо допустимості, достовірності й достатності таких доказів. Інакше перегляд судового рішення втрачає реальний гарантійний зміст [166–168; 170; 173].

Певне порівняльне значення має і досвід Молдови щодо процесуального врегулювання втручання в комунікації, зокрема положення кримінального процесуального законодавства про прослуховування [264]. Хоча це джерело безпосередньо не регулює апеляційний чи касаційний перегляди, воно демонструє важливу для захисту ідею: негласне втручання в комунікацію має бути чітко процесуалізованим, обмеженим за підставами, строками та судовим контролем. Для стадій перегляду це означає, що захисник має перевіряти, чи суди нижчих інстанцій належно оцінили саме процесуальну форму отримання таких доказів. Якщо суд обмежився змістом перехопленої комунікації, але не перевірів

законність її отримання, це має бути предметом апеляційного або касаційного оскарження.

Порівняльно-правові дослідження апеляційного провадження, зокрема робота В. Л. Головкова щодо апеляційного провадження в кримінальних справах у РФ, мають для українського дослідження лише допоміжне методологічне значення [43]. Їх доцільно використовувати не як модель для запозичення, а як матеріал для розуміння різних підходів до функції апеляції, меж перевірки судових рішень і співвідношення фактичного та правового перегляду. Для України визначальними мають залишатися стандарти Конституції України, КПК України, ЄСПЛ, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та національної практики Верховного Суду.

Узагальнення міжнародних стандартів дає змогу сформулювати декілька авторських положень для участі захисника в перегляді судових рішень у справах про державну зраду.

По-перше, право на перегляд судового рішення в кримінальному провадженні про державну зраду слід тлумачити як реальну процесуальну можливість перевірки вироку, а не як формальну наявність апеляційної чи касаційної процедур. Що складнішою є доказова база та суворішим можливе покарання, то ретельнішою має бути перевірка доводів захисника.

По-друге, у справах із матеріалами, що містять державну таємницю або результати НСРД, апеляційний та касаційний суди повинні перевіряти не лише зміст доказів, а й процесуальні умови доступу до них сторони захисту. Якщо захисник не мав реальної можливості перевірити доказ, суд має оцінити, чи були достатніми компенсаторні гарантії.

По-третє, у спеціальних кримінальних провадженнях за відсутності обвинуваченого перегляд судового рішення має передбачати змістовну перевірку належності повідомлення особи, доведеності її свідомого ухилення та реальності участі захисника. Формальну публікацію викликів або призначення адвоката не слід автоматично визнавати достатніми гарантіями.

По-четверте, якщо обвинувальний вирок ґрунтується на показаннях відсутніх або захищених свідків, захисник має вимагати перевірки того, чи були такі показання єдиними або вирішальними, а також чи мала сторона захисту ефективну можливість їх оспорити відповідно до стандартів ЄСПЛ [269; 272].

По-п'яте, міжнародний досвід засвідчує, що інтереси національної безпеки можуть обґрунтовувати певні процесуальні обмеження, але не можуть виправдовувати втрату сутності права на захист. Саме тому у справах за ст. 111 КК України захисник має послідовно наполягати на тому, що держава повинна доводити винуватість особи в процедурі, яка залишається справедливою навіть за умов воєнного стану й безпекових загроз.

Отже, міжнародні стандарти й порівняльні орієнтири посилюють висновок про те, що участь захисника на стадіях апеляційного, касаційного та екстраординарного переглядів у кримінальних провадженнях про державну зраду має гарантійно-компенсаторне значення. Вони підтверджують, що ефективний перегляд судового рішення має забезпечувати не лише формальну перевірку законності, а й реальну можливість виправлення порушень права на захист, недоліків доказування, помилок кваліфікації та несправедливого використання обмежень, пов'язаних із державною таємницею, НСРД або спеціальним кримінальним провадженням за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого.

Результати проведеного анкетування додатково підтверджують цей висновок. 52,4 % респондентів підтримують гарантоване право особи, засудженої за її відсутності, на повторний судовий розгляд після затримання або добровільної явки, а ще 27,6 % поділяють таку гарантію за наявності поважних причин неучасті в попередньому розгляді (додаток Б). Отже, майже 80 % опитаних фактично визнають необхідність процесуального механізму, який компенсував би обмеження, пов'язані з розглядом справи без особистої участі обвинуваченого.

Участь захисника в перегляді судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду є завершальним, але не другорядним елементом реалізації функції захисту. Вона забезпечує виправлення судових помилок, відновлення порушених прав, формування єдиної судової практики та підтримання балансу між

інтересами національної безпеки і правом людини на справедливий суд. У справах за ст. 111 КК України апеляційний, касаційний та екстраординарний перегляди слід розглядати як необхідну складову гарантійно-компенсаторної моделі захисту, що спрямована на перевірку не лише формальної законності судового рішення, а й процесуальної добросовісності доказування, реальності права на захист і достатності судового контролю за обмеженнями, пов'язаними з державною таємницею, негласними слідчими (розшуковими) діями, цифровими доказами та спеціальним кримінальним провадженням за відсутності підозрюваного або обвинуваченого [166–168; 170; 173].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі досліджено особливості реалізації функції захисту на стадіях судового провадження та перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду. Встановлено, що саме судові стадії забезпечують остаточну перевірку обґрунтованості обвинувачення та створюють процесуальні механізми виправлення судових помилок, допущених під час досудового розслідування або судового розгляду.

Обґрунтовано, що підготовче судове провадження у справах про державну зраду виконує не лише організаційну, а й гарантійно-контрольну функції. На цій стадії захисник має перевіряти відповідність обвинувального акта вимогам закону, повноту відкриття матеріалів кримінального провадження, законність застосованих процесуальних обмежень, наявність підстав для спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого й забезпечення доступу до доказів, зокрема тих, що містять державну таємницю.

Встановлено, що реалізація функції захисту під час судового розгляду має комплексний доказовий, процесуальний, кваліфікаційний і гарантійний характер. Захисник у суді першої інстанції є активним суб'єктом доказування, який перевіряє

допустимість, достовірність і достатність доказів, бере участь у їх дослідженні, формує альтернативні версії захисту й забезпечує дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом.

Доведено, що в кримінальних провадженнях про державну зраду доказування не можна підміняти посиленнями на воєнний стан, суспільний резонанс або загальний безпековий контекст. Винуватість особи має бути доведено щодо кожного елементу складу кримінального правопорушення належними, допустимими, достовірними й достатніми доказами.

Обґрунтовано, що важливе значення у справах цієї категорії набувають стандарти Європейського суду з прав людини щодо права на допит свідків, використання показань відсутніх осіб, обмеження доступу до доказів, забезпечення рівності сторін і справедливого судового розгляду. Зазначені стандарти підлягають застосуванню незалежно від безпекового характеру кримінального провадження.

Встановлено, що апеляційне провадження є основним процесуальним механізмом виправлення судових помилок у справах про державну зраду, натомість касаційне провадження забезпечує перевірку правильності застосування норм кримінального та кримінального процесуального права, а також формування єдності судової практики. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами виконує правовідновлювальну функцію та має особливе значення в провадженнях, пов'язаних із використанням цифрових доказів, результатів негласних слідчих (розшукових) дій та матеріалів з обмеженим доступом.

Результати проведеного анкетування засвідчили наявність практичного запиту на посилення гарантій діяльності захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду, насамперед стосовно доступу до доказів, перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення права на захист у спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого та вдосконалення механізмів перегляду судових рішень.

Сформульовано висновок, що на стадіях судового провадження та перегляду судових рішень захисник виконує правозахисну, доказову, контрольну,

кваліфікаційну та правовідновлювальну функції. Його діяльність спрямована не лише на захист конкретної особи від необґрунтованого засудження, а й на забезпечення законності кримінального судочинства, підтримання балансу між інтересами національної безпеки та правами людини, а також на гарантування того, що кримінальну відповідальність за державну зраду застосовують виключно за умови доведення вини у справедливій та змагальній процедурі.

ВИСНОВКИ

У висновках сформовано комплексну теоретико-прикладну концепцію участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду та розроблено науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства і практики його застосування у сфері забезпечення права на захист.

1. Досліджено стан наукового розроблення проблем участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду. Встановлено, що, попри значний розвиток доктрини права на захист, процесуального статусу захисника та кримінального процесуального доказування, участь адвоката саме в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України не була предметом комплексного самостійного дослідження. Обґрунтовано необхідність формування спеціальної наукової концепції реалізації права на захист у провадженнях цієї категорії.

2. Висвітлено зміст процесуального статусу захисника-адвоката в кримінальних провадженнях про державну зраду, визначено його особливості. Аргументовано, що процесуальний статус захисника в таких провадженнях є спеціалізованою гарантійно-компенсаторною моделлю реалізації права на захист, зумовленою використанням результатів негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалів із державною таємницею, цифрових доказів, можливістю спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого та підвищеним рівнем процесуального примусу.

3. Розглянуто криміналістичні засади реалізації функції захисту в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України. Визначено, що вони становлять систему науково обґрунтованих положень, тактичних прийомів, спеціальних знань і доказових алгоритмів, спрямованих на формування та перевірку захисних версій, аналіз доказів сторони обвинувачення, роботу із цифровими доказами, результатами негласних слідчих (розшукових) дій та матеріалами з обмеженим доступом.

4. З'ясовано особливості участі захисника під час повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях про державну зраду. Доведено необхідність

розмежування формальної та фактичної підозри й забезпечення права на захист з моменту фактичного кримінального переслідування особи. Обґрунтовано, що повідомлення про підозру у справах цієї категорії має відповідати підвищеному стандарту фактичної конкретизації та процесуальної визначеності.

5. Проаналізовано діяльність захисника під час затримання, застосування запобіжних заходів й інших заходів забезпечення кримінального провадження. Встановлено, що діяльність захисника має бути спрямована на перевірку законності, необхідності та пропорційності процесуальних обмежень. Доведено, що тяжкість інкримінованого злочину не може бути самостійною підставою для застосування найсуворіших заходів процесуального примусу.

6. Окреслено особливості участі захисника в проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та забезпеченні доступу до матеріалів, що містять державну таємницю. Аргументовано необхідність запровадження ефективних процесуальних механізмів доступу сторони захисту до доказів і посилення судового контролю за використанням результатів негласних слідчих (розшукових) дій та матеріалів з обмеженим доступом.

7. Виокремлено особливості процесуальних дій захисника в підготовчому судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду. Доведено, що підготовче судове провадження виконує функцію процесуального фільтра між досудовим розслідуванням і судовим розглядом та має забезпечувати усунення порушень, які перешкоджають ефективній реалізації права на захист.

8. Досліджено реалізацію функції захисту під час судового розгляду кримінальних проваджень про державну зраду. Встановлено, що судовий розгляд є центральною стадією реалізації функції захисту, під час якої забезпечують перевірку всіх елементів складу державної зради відповідно до стандарту доведення поза розумним сумнівом. Обґрунтовано необхідність застосування підвищених стандартів оцінки допустимості, достовірності й достатності доказів у справах цієї категорії.

9. Схарактеризовано особливості участі захисника в апеляційному, касаційному й екстраординарному переглядах судових рішень у кримінальних

провадженнях про державну зраду. Доведено, що перегляд судових рішень виконує гарантійну, контрольну та правовідновлювальну функції, а також забезпечує виправлення судових помилок, перевірку процесуальної добросовісності доказування та формування єдності судової практики.

10. Розроблено пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування у сфері забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду.

За результатами дослідження запропоновано:

1. Нормативне закріплення поняття фактичної підозри

Доцільно доповнити ст. 3 КПК України новим пунктом такого змісту:

«Фактична підозра – це стан кримінального провадження, за якого уповноважені органи досудового розслідування або прокурор здійснюють щодо конкретної особи процесуальні дії, застосовують процесуальні обмеження або інші заходи, які об’єктивно свідчать про спрямованість кримінального переслідування проти цієї особи як імовірно причетної до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від моменту вручення письмового повідомлення про підозру».

Відповідні зміни доцільно узгодити зі ст. 20, 42, 276–278 КПК України, передбачивши, що з моменту фактичного виникнення підозри особі має бути забезпечено мінімальний обсяг гарантій права на захист, зокрема право на захисника, право не свідчити проти себе, право на отримання інформації про характер фактичного кримінального переслідування та право на конфіденційне спілкування з адвокатом.

Такий підхід запобігатиме практиці, коли особа фактично перебуває в становищі підозрюваного, однак формально ще не набула відповідного процесуального статусу, що унеможлиблює повноцінну реалізацію права на захист.

2. Обов’язкова участь захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду

Доцільно доповнити ч. 2 ст. 52 КПК України окремим пунктом такого змісту: «у кримінальних провадженнях щодо державної зради, передбаченої ст. 111

Кримінального кодексу України, – з моменту фактичного виникнення підозри або з моменту повідомлення особі про підозру, залежно від того, яка з цих обставин настала раніше».

Таке доповнення має гарантійне значення, оскільки державна зрада є надзвичайно складною категорією кримінальних проваджень, у яких підозрюваний або обвинувачений об'єктивно потребує професійної правничої допомоги вже на початковому етапі кримінального переслідування.

Водночас доцільно передбачити, що відмова від захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду допускається лише після надання особі можливості отримати конфіденційну правничу консультацію із захисником. Така відмова повинна бути письмовою, добровільною, усвідомленою та підлягати обов'язковій перевірці слідчим суддею або судом щодо відсутності будь-якого примусу, тиску чи введення особи в оману щодо правових наслідків відповідного рішення. У спеціальному кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного або обвинуваченого відмова від захисника не допускається.

3. Підвищення стандарту конкретизації повідомлення про підозру за ст. 111 КК України

Доцільно доповнити ст. 277 КПК України положенням про те, що в кримінальних провадженнях про державну зраду письмове повідомлення про підозру має містити:

- 1) конкретну форму державної зради, яку інкримінують особі;
- 2) фактичний опис дій із зазначенням часу, місця, способу та обставин їх вчинення;
- 3) дані про адресата передання інформації або характер допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам;
- 4) обставини, які, на думку сторони обвинувачення, підтверджують умисел особи на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України;
- 5) достатній виклад фактичних підстав підозри в разі, якщо частина доказової інформації містить державну таємницю».

Це не означає обов'язку розкривати секретні відомості на етапі повідомлення про підозру. Однак особа й захисник мають розуміти, у чому саме полягає підозра, яку форму державної зради інкриміновано та на яких фактичних обставинах вона ґрунтується.

4. Удосконалення порядку повідомлення про підозру спеціальним суб'єктам

Доцільно уточнити положення КПК України щодо спеціального порядку повідомлення про підозру окремим категоріям осіб, передбачивши, що в кримінальних провадженнях про державну зраду порушення спеціального порядку повідомлення про підозру є істотним порушенням права на захист, якщо воно вплинуло або могло вплинути на реалізацію процесуальних гарантій особи.

У практичній площині захиснику має бути забезпечена можливість оскаржувати не лише зміст повідомлення про підозру, а й порушення спеціального порядку його складення, підписання, вручення та роз'яснення прав.

5. Посилення судового контролю за підслідністю в кримінальних провадженнях про державну зраду

Доцільно доповнити КПК України положенням, відповідно до якого в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки сторона захисту має право оскаржити визначення або зміну підслідності, якщо така зміна впливає на законність повідомлення про підозру, допустимість доказів або реалізацію права на захист.

Практично це дасть змогу запобігти ситуаціям, коли кваліфікацію за ст. 111 КК України використовують не лише як кримінально-правову оцінку діяння, а й як інструмент зміни органу досудового розслідування або застосування суворіших процесуальних механізмів.

6. Індивідуалізація запобіжних заходів у справах про державну зраду

Доцільно доповнити ст. 194 КПК України положенням такого змісту:

«У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України тяжкість інкримінованого кримінального правопорушення, воєнний стан, суспільний резонанс або загальне посилення на інтереси національної безпеки не можуть самі по собі визнаватися достатньою підставою

для застосування чи продовження тримання під вартою без встановлення конкретних ризиків, передбачених цим Кодексом».

Таке доповнення не заперечує можливості застосування тримання під вартою у справах про державну зраду. Його мета – запобігти автоматизму та забезпечити індивідуалізовану оцінку ризиків у кожному конкретному провадженні.

7. Обов'язок суду мотивувати відхилення альтернатив триманню під вартою

Доцільно передбачити в ст. 194 КПК України, що в разі застосування або продовження тримання під вартою за ст. 111 КК України суд зобов'язаний окремо мотивувати:

1) які саме конкретні ризики доведені стороною обвинувачення;

2) чому ці ризики не можуть бути усунуті менш суворим запобіжним заходом;

3) чому доводи сторони захисту щодо альтернативного заходу є недостатніми;

4) чому подальше тримання під вартою залишається пропорційним на відповідному етапі провадження.

Це посилить реальний судовий контроль й унеможливить шаблонне продовження строків тримання під вартою.

8. Запровадження спеціального механізму тимчасового процесуального доступу адвоката до матеріалів, що містять державну таємницю

Доцільно доповнити Закон України «Про державну таємницю» окремою статтею, наприклад ст. 27-1, такого змісту:

«Стаття 27-1. Тимчасовий процесуальний доступ адвоката до відомостей, що становлять державну таємницю, у кримінальному провадженні

Адвокат, який здійснює захист у кримінальному провадженні, має право на тимчасовий процесуальний доступ до матеріалів конкретного кримінального провадження, що містять державну таємницю, якщо такі матеріали використовуються або можуть бути використані стороною обвинувачення як докази.

Тимчасовий процесуальний доступ надається в межах конкретного кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді або суду після письмового зобов'язання адвоката про нерозголошення державної таємниці та проходження перевірки в скорочений строк.

Строк вирішення питання про надання такого доступу не може перевищувати десяти робочих днів, якщо інший строк не обґрунтований винятковими обставинами.

Відмову в наданні тимчасового процесуального доступу або затягування його оформлення може бути оскаржено до слідчого судді або суду».

Такий механізм має розмежувати постійний допуск до державної таємниці в службовій діяльності й тимчасовий процесуальний доступ адвоката в конкретній кримінальній справі.

9. Внесення змін до ст. 290 КПК України щодо відкриття секретних матеріалів

Доцільно доповнити ст. 290 КПК України положенням такого змісту:

«Матеріали досудового розслідування, що містять державну таємницю і на які сторона обвинувачення має намір посилатися в суді, підлягають відкриттю стороні захисту в обсязі та порядку, що забезпечують можливість їх ефективної перевірки без розголошення охоронюваних законом відомостей.

Якщо захиснику не було забезпечено реальної можливості ознайомитися з такими матеріалами в передбаченому законом порядку, сторона обвинувачення не має права посилатися на них як на докази винуватості особи».

Це дасть змогу уникнути ситуацій, коли матеріал формально відкритий, але фактично не доступний для перевірки захисником.

10. Збереження матеріалів НСРД до набрання вироком законної сили

Доцільно внести зміни до норм КПК України, які регулюють проведення НСРД та використання їх результатів у доказуванні, передбачивши:

«Матеріальні носії інформації, протоколи, додатки, технічні записи й інші матеріали, отримані внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо державної зради, зберігаються до набрання

вироком законної сили, а в разі апеляційного, касаційного або екстраординарного перегляду – до завершення відповідного провадження».

Окремо доцільно передбачити, що матеріали НСРД, які не використані стороною обвинувачення, але можуть мати значення для сторони захисту, не можуть бути знищені до надання стороні захисту можливості заявити клопотання про їх перевірку.

11. Повнота відкриття матеріалів НСРД стороні захисту

Доцільно доповнити КПК України положенням про те, що стороні захисту мають відкривати не лише протоколи НСРД, а й:

- 1) ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД;
- 2) клопотання, на підставі яких надано дозвіл, у частині, необхідній для перевірки законності НСРД;
- 3) первинні технічні носії або їх належно засвідчені копії;
- 4) відомості про строки проведення НСРД;
- 5) матеріали, що мають виправдувальне або пом'якшувальне значення.

Якщо повне відкриття таких матеріалів неможливе через державну таємницю, суд має визначити спеціальний порядок їх дослідження з огляду на гарантії права на захист.

12. Нормативне врегулювання цифрових доказів

Доцільно доповнити КПК України окремими положеннями щодо цифрових доказів, передбачивши обов'язкове фіксування:

- 1) способу отримання цифрової інформації;
- 2) первинного носія;
- 3) технічних параметрів копіювання;
- 4) хеш-значень або інших засобів перевірки цілісності даних;
- 5) метаданих, якщо вони мають значення для провадження;
- 6) ланцюга зберігання цифрового доказу;
- 7) осіб, які мали доступ до цифрового носія після його вилучення.

У кримінальних провадженнях про державну зраду це має важливе значення, оскільки цифрові докази часто становлять основу обвинувачення: листування,

аудіозаписи, відеофайли, геолокаційні дані, електронна пошта, дані месенджерів, файли з комп'ютерів або мобільних телефонів.

13. Удосконалення процедури спеціального кримінального провадження *in absentia*

Доцільно внести зміни до норм КПК України, які регулюють спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження, передбачивши, що суд перед початком розгляду *in absentia* зобов'язаний перевірити:

- 1) чи доведено факт обізнаності особи про кримінальне провадження;
- 2) чи доведено свідоме ухилення особи від органів правосуддя;
- 3) чи було забезпечено реальну, а не формальну участь захисника;
- 4) чи мав захисник доступ до матеріалів провадження;
- 5) чи було вжито всіх розумних заходів для повідомлення особи;
- 6) чи немає об'єктивних перешкод для явки особи, які не свідчать про ухилення.

Це надасть можливість запобігти автоматичному переходу до заочного провадження лише на підставі перебування особи на тимчасово окупованій території, у рф або за кордоном.

14. Право на повторний розгляд справи після появи особи, засудженої *in absentia*

Доцільно доповнити КПК України окремою нормою такого змісту:

«Особа, щодо якої обвинувальний вирок ухвалено в порядку спеціального судового провадження, після її затримання, добровільної явки або іншої фактичної появи перед органами правосуддя має право на судовий перегляд вироку з можливістю особистої участі, надання пояснень, подання доказів, допиту свідків і реалізації права на захист у повному обсязі».

Такий перегляд не обов'язково має автоматично скасовувати вирок, однак повинен забезпечувати реальну можливість перевірити справу за участю особи та її захисника.

15. Посилення гарантій захисника в провадженнях *in absentia*

Слід передбачити, що у спеціальному судовому провадженні захисник має право:

- 1) отримати додатковий час для ознайомлення з матеріалами;
- 2) заявляти клопотання про витребування доказів, які могли б бути надані обвинуваченим у разі його участі;
- 3) вимагати перевірки належності повідомлення особи;
- 4) фіксувати неможливість погодження позиції з підзахисним;
- 5) ініціювати дослідження доказів, що можуть спростовувати обвинувачення, навіть без прямого доручення відсутньої особи.

Це дасть змогу знизити ризик формального характеру участі захисника в заочному провадженні.

16. Посилення гарантій адвокатської діяльності у справах про державну зраду
Доцільно доповнити Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» положенням такого змісту:

«Здійснення адвокатом захисту особи в кримінальному провадженні щодо злочинів проти основ національної безпеки України не може бути підставою для ототожнення адвоката з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим чи виправданим, обмеження його професійних прав, доступу до участі в провадженні або створення інших перешкод у здійсненні адвокатської діяльності».

Попри те, що законодавство про адвокатуру вже містить загальні гарантії адвокатської діяльності, для проваджень про державну зраду доцільно спеціально засвідчити недопустимість тиску на захисника через характер інкримінованого клієнту злочину. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є чинним і регулює гарантії професійної адвокатської діяльності; запропонована зміна має спеціалізувати ці гарантії для особливо чутливих безпекових проваджень.

17. Процесуальні наслідки необґрунтованого обмеження доступу захисника до доказів

Доцільно доповнити КПК України загальним правилом:

«Докази, доступ до яких сторони захисту було необґрунтовано обмежено або фактично не забезпечено, не можуть бути покладені в основу обвинувального

вироку, якщо таке обмеження позбавило захист можливості ефективно перевірити їх належність, допустимість, достовірність або достатність».

Це положення має особливе значення для матеріалів НСРД, цифрових доказів і документів із державною таємницею.

18. Запровадження судового тесту допустимого обмеження прав сторони захисту

У практиці слідчих суддів і судів доцільно запровадити обов'язковий тест допустимого обмеження прав сторони захисту в провадженнях про державну зраду. Суд, обмежуючи доступ до матеріалів або погоджуючись із таким обмеженням, має перевіряти:

- 1) чи передбачене обмеження законом;
- 2) чи має воно легітимну мету;
- 3) чи є воно необхідним саме в цьому провадженні;
- 4) чи є воно пропорційним;
- 5) чи є менш обмежувальні засоби;
- 6) які компенсаторні гарантії надано стороні захисту;
- 7) чи не порушує обмеження сутність права на захист.

Такий тест може бути застосовано під час розгляду питань про доступ до державної таємниці, НСРД, захищених свідків, цифрових доказів і закритого судового розгляду.

19. Удосконалення практики мотивування судових рішень

Доцільно закріпити в судовій практиці підхід, за яким у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України судові рішення щодо запобіжних заходів, доступу до матеріалів, допустимості доказів, спеціального провадження за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) та вироку мають містити підвищений стандарт мотивування.

Зокрема, суд має окремо відповідати на доводи захисника щодо:

- 1) недопустимості доказів;
- 2) неповного відкриття матеріалів;
- 3) відсутності умислу;

- 4) неправильної кваліфікації;
- 5) порушення порядку НСРД;
- 6) недоступності секретних матеріалів;
- 7) формального характеру участі захисника в *in absentia*;
- 8) відсутності конкретних ризиків для застосування тримання під вартою.

Отже, удосконалення кримінального процесуального законодавства України у сфері забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду слід здійснювати не шляхом створення привілейованого становища сторони захисту, а шляхом усунення фактичного дисбалансу між стороною обвинувачення та стороною захисту.

Ключовими напрямками такого вдосконалення є: нормативне закріплення фактичної підозри; обов'язкова участь захисника в провадженнях за ст. 111 КК України; підвищення стандарту конкретизації повідомлення про підозру; індивідуалізація запобіжних заходів; запровадження тимчасового процесуального доступу адвоката до матеріалів з державною таємницею; повне та своєчасне відкриття матеріалів НСРД; збереження таких матеріалів до завершення судового контролю; процесуальне врегулювання цифрових доказів; посилення гарантій захисту в провадженнях *in absentia*; забезпечення реального перегляду заочного вироку після появи особи; посилення гарантій незалежності адвоката у справах щодо злочинів проти основ національної безпеки.

Реалізація зазначених пропозицій сприятиме не послабленню кримінально-правової протидії державній зраді, а, навпаки, підвищенню легітимності, доказової якості та стійкості судових рішень у провадженнях цієї категорії. Дотримання права на захист забезпечує, щоб притягнення особи до відповідальності за державну зраду відбувалося не на підставі припущень, суспільного осуду чи безпекової доцільності, а виключно за результатами справедливого кримінального провадження, у якому винуватість доведена належними, допустимими, достовірними й достатніми доказами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2. С. 140–148.
2. Абламський С. Є. Процесуальний статус захисника за КПК України: проблеми регламентації та шляхи їх удосконалення. *ScienceRise: Juridical Science*. 2018. № 1 (3). С. 49–54.
3. Абламський С. Є. Реалізація прав потерпілого на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 20 с.
4. Андрусів В. Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.
5. Андрусів В. Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 233 с.
6. Баганець О. Міфи і реальність за новим КПК України. *Юридичний вісник України*. 2013. № 3. С. 5–15.
7. Байдик О. А., Кучер В. О. Участь захисника під час повідомлення про підозру у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1–2. С. 8–27.
8. Байдик О. А. Процесуальний статус захисника у кримінальному процесі: особливості його реалізації у кримінальних провадженнях про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 192–207.
9. Байдик О. А. Процесуальні дії захисника у підготовчому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 171–182.
10. Байдик О. А. Проблемні аспекти здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia) у справах про державну зраду. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 35–41.

11. Байдик О. А. Участь захисника у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час окремого досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 223–243.

12. Байдик О. А. Забезпечення права на захист при повідомленні про підозру у державній зраді. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 3–4. С. 207–222.

13. Байдик О. А. Участь захисника в обранні запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 292–310.

14. Байдик О. А. Криміналістичні засади реалізації функції захисту у кримінальних провадженнях за статтею 111 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2026. Вип. 01. Ч. 3. С. 342–355.

15. Baidyk O. Ensuring the Right to Defence in Absentia Proceedings under Martial Law: Ukrainian Challenges and European Standards. *Law in Wartime: Balancing Security and Human Rights : Proceedings of the International Scientific Conference (Kharkiv, 2023)*. Kharkiv, 2023. P. 45–48.

4. Байдик О. А. Гарантії прав адвоката-захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали круглого столу (м. Київ, 16 лютого 2024 р.)*. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2024. С. 12–15.

16. Байдик О. А. Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду: проблемні питання. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного стану : матеріали круглого столу (Київ, 18 листоп. 2022 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 145–148.

17. Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 22. С. 167–170.

18. Балацька О. Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 249 с.
19. Безверхний К. В. Правовий статус захисника на стадії розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції. *Процесуальні та криміналістичні аспекти протидії наркозлочинності* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 13 квіт. 2018 р.). Одеса : ОДУВС, 2018. С. 5–8.
20. Бірюкова А. М. Адвокатура України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Алерта, 2018. 424 с.
21. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
22. Бірюкова А. М. Процесуальний статус адвоката на досудовому слідстві. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 9. С. 1–5.
23. Білецька К. К. Особа поручителя в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. С. 159–162.
24. Бишевец О. В. Тактичні прийоми у професійній діяльності адвоката. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 11. С. 104–108.
25. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.
26. Бобечко Н. Р. Процесуальний статус захисника в апеляційному провадженні. *Адвокат*. 2006. № 5. С. 10–13.
27. Бобечко Н. Р. Доказування у стадії касаційного провадження згідно КПК України. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 108–120. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/41294/%C1>
28. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

29. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2010. 212 с.

30. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

31. Верховенство права в діяльності правоохоронних органів. Доктринальні проблеми, інтегративний аналіз законодавства та практики його застосування : монографія / за заг. ред. В. Тертишника. Київ : Алерта, 2025. 536 с.

32. Вартилецька І. А. Процесуальні гарантії адвокатської діяльності у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти національної безпеки. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 134–141.

33. Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

34. Вигівський І. М., Таран О. В. Проблеми тлумачення та застосування статті 3 Статуту Інтерполу. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 7 (67). С. 296–302. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.7.45>

35. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.

36. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні : монографія. Харків : Право, 2015. 400 с.

37. Гладун О., Зелінський О. Повідомлення про підозру: кримінальна процесуальна дихотомія. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2 (54). С. 58–72.

38. Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97–105.

39. Гловюк І. В., Завтур В. А., Зінковський І., Павлик Л. Доказування правомірності обмеження прав людини в Україні у досудовому розслідуванні. *Social and Legal Studios*. 2024. Т. 7. № 2. С. 130–139. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals2.2024.130>

40. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування *sui generis*. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394–398.

41. Гловюк І., Дроздов О. Відмова засудженого від касаційної скарги захисника: КПК проти Закону про адвокатуру. *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/146876-vidmova_zasudzhenogo_vid_kasaciyanoi_skargi_zahisnika_kpk_pro.html

42. Гринюк В.О., Погорецький М. А. Визначення прокурором підслідності кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 60-68 URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2016_Pogoretskyi_Grunyk.pdf

43. Гринюк В. О., Старенький О. С. Проблемні питання повідомлення про підозру судді у кримінальному провадженні. *Право України*. 2017. № 12. С. 82–94.

44. Грошевий Ю., Шило О. Проблемні питання застосування КПК України при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 11. С. 216–224.

45. Дідківська Г. В., Топчій В. В. Криміналістичні механізми охорони інформаційної безпеки. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 236–242. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154.3\(12\).2023.236-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154.3(12).2023.236-242)

46. Доступ та допуск адвоката до державної таємниці в ході кримінальних проваджень (роз'яснення). *Національної асоціації адвокатів України*. 2021. URL: <https://unba.org.ua/news/5810-dostup-ta-dopusk-advokata-do-derzhavnoi-taemnici-v-hodi-kriminal-nih-provadzhen-rozyasnennya.html>

47. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 296 с.

48. Доронін проти України (заява № 16505/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 лют. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_663

49. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

50. Єрохін В. В. Окремі аспекти вдосконалення правового регулювання процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 11 (2). С. 149–151.

51. Завтур В. Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2015. № 12. С. 87–95.

52. Завтур В. А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 225 с.

53. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотання про відсторонення від посади: питання предмета доказування. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ : НАВС, 2016. С. 78–80.

54. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

55. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» : наук.-практ. комент. / за заг. ред. М. А. Погорецького. 2-ге вид., зі змін. та доповн. Київ : Правова Єдність, 2019. 346 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8462>

56. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : наук.-практ. комент. / за заг. ред. М. А. Погорецького, О. З. Хотинської-Нор, О. Г. Яновської. Київ : Алерта, 2019. 792 с.

57. Захаров Д. О. Правова природа та система рішень апеляційного суду у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 204 с.

58. Зейкан Я. П. Адвокат: навички професії : практич. посіб. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2008. 788 с.
59. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі : наук.-практич. комент. Вид. 4-те, стер. Київ : КНТ, 2009. 600 с.
60. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі : наук.-практич. посіб. Київ, 2002. 271 с.
61. Зейкан Я. П. Про недопустимість доказів. Харків : Фактор, 2019. 128 с.
62. Зейкан Я. П., Сафулько С. Ф. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012). Київ : Дакор, 2013. 576 с.
63. Зейкан Я., Яновська О. Кримінальний процес: основні аспекти адвокатської діяльності : посібник. Київ : 7КО, 2010. 235 с.
64. Івасюк І. Г. Інститут «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України. *Митна справа*. 2013. № 4 (82). С. 74–79.
65. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 36 с.
66. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.
67. Капліна О. В. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій сторін обвинувачення та захисту. *Право України*. 2017. № 12. С. 95–110.
68. Капліна О. В. Військова юстиція у фокусі Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 2. С. 181–191. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.29>
69. Капліна О. В. Провокація у кримінальному провадженні: особливості рішень ЄСПЛ щодо України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3. № 4. С. 217–223. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.31>
70. Капліна О. В. Проблеми реалізації права на суд присяжних в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 1. С. 145–160. DOI: <https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/145-160>

71. Kaplina O. Prisoner of War: Special Status in the Criminal Proceedings of Ukraine and the Right to Exchange. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. Issue 4. P. 8–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000438>

72. Капліна О. В., Гетьман Г. М. Проблеми реалізації норм кримінального процесуального законодавства щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 416–422. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/92>

73. Капліна О. В., Крицька І. О., Туманянц А. Р. Право на свободу та особисту недоторканість: проблеми співмірності правообмежень в умовах екзистенційних загроз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 284–302. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-284>

74. Капліна О. В., Марочкін О. І. Належна фіксація проведення негласних слідчих (розшукових) дій як передумова використання їх результатів у доказуванні в правоохоронній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 441–445. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/109>

75. Капліна О. В., Шаренко С. Л. Проблеми використання доказів, зібраних під час здійснення дізнання, у кримінальних провадженнях щодо злочину. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 1 (42). С. 122–144. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-1\(42\)-10](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-1(42)-10)

76. Капліна О. В., Шаренко С. Л. Проблеми відшкодування збитків, завданих громадянину внаслідок збройної агресії: кримінальний процесуальний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. № 2. С. 12–31. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.02>

77. Капліна О. В., Шаренко С. Л. Проблеми розподілу процесуальних витрат при звільненні особи від кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 69. С. 391–401. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.66>

78. Кацавець Р. С. Репліка захисника в судових дебатах. *Наука і практика*. 2012. № 2 (137). С. 7–12.

79. Кацавець Р. С. Репліка у захисній промові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2012. Вип. 21. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2012_21_27

80. Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / [О. Ф. Бантишев, В. В. Малюк, М. А. Погорецький та ін.] ; за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : 7БЦ, 2022. 356 с.

81. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

82. Ковальська В. В. Роль і статус захисника в кримінальному процесі. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*. Харків, 2012. С. 668–672.

83. Кожевніков Г. К., Романюк В. В. Особливості участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 148–152.

84. Колб О. Г., Топчій В. В., Ковальчук В. С. Про необхідність активізації наукових досліджень, що стосуються кримінально-процесуальних засад запобігання злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 462–465. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/107>

85. Колб О. Г., Топчій В. В., Ковальчук В. С. Сутність і зміст кримінально-процесуальних засад запобігання злочинам в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 358–361. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/86>

86. Коновалова В. О. Проблеми логіки і психології у сучасній тактиці. Харків : ХДУ, 1965. 140 с.

87. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

88. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні і в суді першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 21 с.

89. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 208 с.

90. Криміналістична тактика : навч. посіб. / [О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.]; за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої. 2-ге вид., доповн. та переробл. Київ : Алерта, 2017. 244 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8398>

91. Лань О. Ю. Захисник як суб'єкт доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 18 с.

92. Левендаренко О. О., Кондратенко В. І. Реалізація принципу верховенства права під час здійснення права підозрюваного на вільний вибір захисника у кримінальному провадженні України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 106–116.

93. Лисаченко Є. І., Сергєєва Д. Б., Погорецький М. М. Міжнародні стандарти права на захист у кримінальному судочинстві: аксіологічний аспект. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 94–109. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/94-109>

94. Лисюк Ю. В. Окремі аспекти набуття процесуального статусу підозрюваного у досудовому розслідуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 2. С. 56–62.

95. Лисюк Ю. В. Особливості проведення допиту свідка під час здійснення судового провадження. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2013. № 4. С. 138–142.

96. Лоскутов Т. О. Правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 350–355. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.54>

97. Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія. Харків : Панов, 2016. 264 с.
98. Макаров М. А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі : монографія. Київ : Кафедра, 2017. 434 с.
99. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 201 с.
100. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
101. Малярєнко В. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні. *Право України*. 2009. № 2. С. 21–28.
102. Марцеляк О. В., Погорецький М. А., Прилуцький С. В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності Конституції України положень Закону України «Про очищення влади». *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 249–263. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Na_dopomogu_yrustam_1.pdf
103. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 20 с.
104. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 217 с.
105. Матвиенко Е. А. Судебная речь. Мн, 1972. 148 с.
106. Михеєнко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев : Вища шк., 1984. 136 с.
107. Мироненко О. Вплив спеціальних умов застосування та обставин, які при цьому враховуються, на обрання запобіжного заходу. *Публічне право*. 2014. № 2 (14). С. 89–97.
108. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

109. Мірило правовладдя. Дослідження № 711/2013, ухвалене Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні 11–12 берез. 2016 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr)

110. Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 239–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37>. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf

111. Мороцька Н. Арешт майна в кримінальному провадженні: 5 основних тез. URL: <https://legalhub.online/kryminalne-pravo/aresht-majna-v-kryminalnomu-provadhenni-5-osnovnyh-tez>

112. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 272 с.

113. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : монографія / за наук. ред. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.

114. Нечаєва І. О. Процесуальний статус захисника-адвоката. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. учасників наук.-практ. семінару (Львів, 30 жовт. 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 70–73. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/30_10_2020.pdf

115. Нечипорук і Йонкало проти України (заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683

116. Новак Р. В. Інститут угод як прояв диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3. С. 74–86.

117. Нор В. Т., Бобенко Н. Порядок провадження за нововиявленими або виключними обставинами у кримінальному судочинстві України: проблеми правового регулювання і правозастосування. *Право України*. 2018. № 8. С. 150–172.

118. Нор В. Т., Капліна О. В. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України*. 2022. № 1. С. 105–130. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-01-105>

119. Нор В. Т., Шевчук М. І. Обґрунтована підозра як підстава для обрання запобіжного заходу та продовження його строків: практика ЄСПЛ та українські реалії. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 173–187. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-28>

120. Обрізан Н. М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 235 с.

121. Олейніков Д. О., Членов М. В. Строки у новому кримінальному процесуальному законодавстві : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2015. 152 с.

122. Півненко Л. В., Коробка А. Б. Участь захисника у кримінальному судочинстві за новим КПК України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2013. Вип. 20. С. 92–97.

123. Погорецький М. А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 2. С. 32–38.

124. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 2. С. 59–65.

125. Погорецький М. А. Затримання підозрюваного: проблеми обґрунтування рішення. *Юридичний радник*. 2007. № 6 (20). С. 92–97.

126. Погорецький М. А. Обґрунтування рішень про застосування примусових заходів у кримінальних справах про організовану злочинність. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. № 15. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_15_1

127. Погорецький М. А. Теорія доказів – методологічна основа оперативно-розшукового документування організованої злочинної діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 175–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2010_22_23

128. Погорецький М. А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях. *Боротьба з*

організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2010. № 23. С. 241–250.

129. Погорецький М. А., Гриценко І. С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 91. С. 4–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_91_3

130. Погорецький М. А., Черниш Р. Ф. Проблемні аспекти використання інформації, отриманої від конфідентів, в інтересах кримінального судочинства. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 19 жовт. 2012 р.). Харків : Оберіг, 2012. Вип. 4. С. 230–234.

131. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування у кримінальному процесі. *Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 жовт. 2002 р.). Київ : Ін-т адвокатури при КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. С. 27–30.

132. Погорецький М. А. Роль захисника при обранні запобіжного заходу підписки про невийзд. *Роль захисника на досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 лют. 2006 р.). Харків ; Київ : СЕРГА, 2006. С. 114–118.

133. Погорецький М. А. Шляхи удосконалення реалізації конституційного права обвинуваченого на захист. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 1 (8). С. 28–33.

134. Погорецький М. А. Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання. *Право України*. 2009. № 2. С. 29–35. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2009-2-pravoukr_2009_2.pdf

135. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні гарантії державної таємниці: до визначення поняття. *Вісник прокуратури*. 2009. № 11. С. 88–96.

136. Погорецький М. А., Гринюк В. О. Визначення прокурором підслідності кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 60–68. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2016_Pogoretskyi_Grunyk.pdf

137. Погорецький М. А. Вплив етичних засад професійної діяльності адвоката в країнах ЄС на їх розвиток в Україні. *Етичні засади адвокатської професії* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2017 р.). Київ : Алерта, 2018. С. 73–83.

138. Погорецький М. А. Допуск адвоката як захисника до участі у кримінальних справах, матеріали яких становлять державну таємницю. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (59). С. 209–220.

139. Погорецький М. А. Проблемні питання обшуку особи. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 182–184.

140. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>

141. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій у правозастосовну практику. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 56–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_9

142. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>

143. Погорецький М. А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*. Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 17–21.

144. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48

145. Погорецький М. А. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні. *Актуальні питання досудового*

розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики. Київ : Хлі-Тек Прес, 2013. С. 186–193.

146. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України.* 2013. № 10. С. 42–54.

147. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні.* Київ : Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.

148. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2014. № 2 (10). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmaiph.pdf>

149. Погорецький М. А., Польовий О. Л., Яновська О. Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності. Київ : Дакор, 2014. 308 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8488>

150. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Адвокатура України. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 368 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8208>

151. Погорецький М. А., Погорецький М. М. Гарантії адвокатської таємниці у рішеннях Європейського суду з прав людини та їх імплементаційний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України і правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С. 77–87. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Pogoretskyi.pdf

152. Погорецький М. А., Сухачов О. О. Система засобів охорони державної таємниці щодо діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. *Журнал східноєвропейського права.* 2016. № 25. С. 24–37. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8499>

153. Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Науковий висновок щодо тлумачення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 4. С. 188–191. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/646/574>

154. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Sergeeva.pdf
155. Погорецький М. А., Гринюк В. О. Повідомлення судді про підозру: проблемні питання правового регулювання, теорії та практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 58–71. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/272/244>
156. Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 223–234. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/686/608>
157. Погорецький М. А., Польовий О. Л., Яновська О. Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності : монографія. Київ : Дакор, 2014. 308 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8488>
158. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Порівняльно-правове дослідження інституту адвокатури як суб'єкта реалізації права на правову допомогу (рец. на кн.: Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського союзу та в Україні : монографія. Харків : Право, 2015. 400 с.). *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 186–188. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Vilchuk.pdf
159. Погорецький М. А., Волкотруб С. Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо підслідності органів досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 71–80.
160. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Співвідношення криміналістичної методики та організації кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 19. С. 276–289. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom19/36.pdf>
161. Погорецький М. А., Старенький О. С. Науковий висновок щодо тлумачення окремих положень чинного законодавства України (притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності). *Вісник*

кримінального судочинства. 2017. № 3. С. 234–243. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Pohoretskyi_Starenkyi.pdf

162. Погорецький М. А. П'ять років чинності кримінального процесуального кодексу: уроки для правотворчої діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 11–27. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Pohoretskyi.pdf

163. Погорецький М. А. Вплив етичних засад професійної діяльності адвоката в країнах ЄС на їх розвиток в Україні. *Етичні засади адвокатської професії*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2017 р.). Київ: Алерта, 2018. С. 73–83. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8527>

164. Погорецький М. А., Лисаченко Є. І. Допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві країн Європейського Союзу та його вплив на допустимість доказів у кримінальному судочинстві України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 20–34. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/20-34>

165. Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275>

166. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. Ч. 3. С. 269–279. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40>

167. Погорецький М. А. Процесуальна добросовісність і процесуальна токсичність доказів: сучасна інтерпретація доктрини «плодів отруєного дерева» в полілозі науки та практики Верховного Суду України. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: VIII Харків. крим. процес. полілог. «Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю» (Харків, 14 листоп. 2025 р.) / [редкол.:

О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький та ін.]. Харків : Право, 2026. С. 18–30.

168. Погорецький М. А. Цифрові (електронні) докази та цифрова (електронна) форма доказів: розмежування понять і його значення для кримінального процесуального доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 01. Ч. 3. С. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.18>

169. Погорецький М. А. Допустимість доказів у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду: перехід від формальної законності до процесуальної добросовісності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 267–302. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-267>

170. Погорецький М. А., Членов М. В. Строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій як процесуальна гарантія доброякісності доказів: проблеми обчислення, судового контролю та правової визначеності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2026. № 94. Ч. 3. С. 312–333. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.43>

171. Погорецький М. А. Обшук, огляд і доступ до речей і документів: теоретичні й прикладні питання. *Дотримання процесуальних прав осіб під час досудового розслідування в Україні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 жовт. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 51–58.

172. Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна добросовісність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 60–82. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59>

173. Погорецький М. А. Використання поліграфу у доказуванні у кримінальних провадженнях: практика США, країн ЄС, ЄСПЛ та України. *Правові новели*. 2025. № 26. С. 318–335. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.37>

174. Погорецький М. Угоди в кримінальному процесі України: доктринальні засади, судова практика, стандарти Європейського Суду з прав

людини. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 7–19. DOI: <https://doi.org/10.33270/0525693.1>

175. Погорецький М., Щирук М. Участь захисника у доказуванні у справах про привласнення або розтрату майна службовою особою: проблемні питання теорії та практики. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 3. С. 139–150. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.3.20>

176. Погорецький М. А. Обшук: міжнародно-правові стандарти захисту приватності та їх застосування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 7. С. 243–252. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/54>

177. Погорецький М. А. Строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право.ua*. 2023. № 4. Ч. 2. С. 279–293. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4-2/Pravo_ua_2023_4_2_279.pdf

178. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. Т. 2. С. 118–123. URL: <https://dspace2.uzhnu.edu.ua/items/08598282-ac04-4671-b955-b7e94ef07673>

179. Погорецький М. А. Новели Кримінального процесуального кодексу України в період воєнного стану: проблемні питання. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 248–262. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.35>

180. Попелюшко В. О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі : монографія. Київ : Прецедент, 2005. 232 с.

181. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи : навч. посіб. Острог, 2003. 196 с.

182. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Острог, 2009. 634 с.

183. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2009. 502 с.

184. Попелюшко В. О. Адвокати та близькі родичі як захисники обвинуваченого: проблемні питання. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2006. № 9. С. 28–36.

185. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 берез. 2024 р. Справа № 953/3558/22. Провадження № 51-6103км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11775785>

186. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 квіт. 2024 р. Справа № 639/1528/22. Провадження № 51-6937км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297134>

187. Постанова Харцизького міського суду Донецької області від 23 верес. 2010 р. Справа № 2-10191/2010р. Провадження № 51-4092км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11670507>

188. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 квіт. 2024 р. Справа № 296/8416/21. Провадження № 51-7860км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118725287>

189. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5 берез. 2024 р. Справа № 303/3456/19. Провадження № 51-6273км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555133>

190. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5 черв. 2024 р. Справа № 541/1717/23. Провадження № 51-747км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11956005>

191. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 лют. 2024 р. Справа № 991/1568/23. Провадження № 51-3476км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402570>

192. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність / Європейський суд з прав людини. Рада Європи, 2019. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_5_UKR

193. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2013 р. № 939. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/939-2013-п>

194. Правила адвокатської етики : затвердж. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 черв. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17>

195. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо проваджень *in absentia*, які підлягають застосуванню під час здійснення спеціального кримінального провадження : метод. рек. / [О. В. Таран, Д. О. Шумейко, А. В. Шевчишен та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 47 с.

196. Радкевич В. М. Дії захисника при затриманні особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/education-materials/diji-zahisnika-pri-zatrimanni-osobi-za-pidozroju-u-vchinenni-kriminalnogo-pravoporushennja.pdf>

197. Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 172 с.

198. Рогатинська Н. З., Мудрик К. А. Правовий статус захисника в порівнянні з Кримінально-процесуальним кодексом 1960 року й міжнародним законодавством. *Право і суспільство*. 2016. № 3. Ч. 2. С. 216–221.

199. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності : навч. посіб. / [М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, З. М. Топорецька

та ін.]; за ред. М. А. Погорецького. Київ : Алерта, 2025. 376 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8265>

200. Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу та консультації від 2 берез. 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_132

201. Сенченко Н. М. Окремі питання апеляційного оскарження ухвали суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. С. 189–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_6.2_34

202. Сергеева Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 56–65. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/343/315>

203. Сергеева Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для отримання окремих видів доказів у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право України*. 2017. № 12. С. 49–61. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_12_8.pdf

204. Сергеева Д. Б. Підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 80–86.

205. Сергеева Д. Б. Види результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 68–79.

206. Сергеева Д. Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій як докази в кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 92–98.

207. Сергеева Д. Б. Застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності та у кримінальному процесі України: проблемні питання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 110–115.

208. Сергеева Д. Б., Погорецький М. А. Результати негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: організаційно-тактичні питання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 72–77.

209. Сергеева Д. Б., Старенький О. С. Теоретико-прикладне дослідження вчення про речові докази у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 240–242. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/265/237>

210. Сергеева Д. Б., Попихач Д. К. Криміналістична характеристика шпигунства та її значення для документування в оперативно-розшуковій діяльності та у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 74–86. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/74-86>

211. Сергеева Д. Б., Кучинська О. П., Мірошников І. Ю. Процесуальні та тактичні особливості проведення допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій. *Dictum Factum*. 2023. № 1 (13). С. 168–175. DOI: <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-168-175>

212. Сергеева Д. Б. Дотримання верховенства права при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 92. Ч. 5. С. 383–393. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.50>

213. Сергеева Д. Б., Корильчук С. Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 148–167. DOI: <https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/148-167>

214. Сідельніков А. В. Спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 252 с.

215. Сідельніков А. В. Ідея формування інституту адвокатури. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 1 (26). С. 127–129.

216. Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження. Харків, 2016. 443 с.

217. Скрябін О. М. Проблемні питання підтвердження повноважень захисника у кримінальному провадженні України. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 3. С. 239–245.

218. Скрябін О. М. Участь адвоката при вирішенні питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2014. № 2 (44). С. 143–148.

219. Скрябін О. М. Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2017. 380 с.

220. Скрябін О. М. Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 520 с.

221. Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.

222. Справа «Ритіков проти України» (заява № 52855/19) : рішення Європейського суду з прав людини від 23 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k39

223. Справа № 461/7576/23. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 28 лип. 2025 р. Провадження № 1-кп/461/206/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129120832>

224. Справа № 278/1579/22. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 21 трав. 2024 р. Провадження № 1-кп/296/43/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119169121>

225. Справа № 344/10486/22. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 1 листоп. 2024 р. Провадження № 1-кп/344/335/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122727553>

226. Справа № 344/10486/22. Ухвала Івано-Франківського апеляційного суду від 17 берез. 2025 р. Провадження № 11-кп/4808/75/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126170266>

227. Справа № 366/1629/22. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 23 груд. 2024 р. Провадження № 1-кп/366/58/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/124140278>

228. Справа № 757/16007/22-к. Вирок Бородянського районного суду Київської області від 27 груд. 2024 р. Провадження № 1-кп/939/108/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/124119689>

229. Справа № 757/20918/22-к. Вирок Бородянського районного суду Київської області від 12 берез. 2025 р. Провадження № 1-кп/939/94/25. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/125793846>

230. Справа № 344/13216/25. Ухвала про застосування запобіжного заходу за ч. 2 ст. 111 КК України щодо майора-льотчика Повітряних Сил України. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/129259790>

231. Справа № 761/38036/23. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 30 листоп. 2023 р. Провадження № 1-кп/760/3130/23. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/115412579>

232. Справа № 759/3780/24. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 3 черв. 2024 р. Провадження № 1-кп/761/2924/2024. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/119901835>

233. Справа № 727/1685/23. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 5 лип. 2023 р. Провадження № 1-кп/727/207/23. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112019560>

234. Справа № 127/4697/24. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 20 берез. 2025 р. Провадження № 1-кп/127/136/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/126088927>

235. Справа № 645/822/25. Вирок суду м. Харкова від 9 квіт. 2025 р. Провадження № 1-кп/953/696/25. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/128125351>

236. Справа № 635/1901/25. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 3 квіт. 2025 р. Провадження № 1-кп/635/891/2025. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/126354835>

237. Справа № 731/33/25. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 23 квіт. 2025 р. Провадження № 1-кп/742/295/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126857410>

238. Справа № 741/14/25. Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 25 квіт. 2025 р. Провадження № 1-кп/740/325/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126876104>

239. Справа «Темченко проти України» (заява № 30579/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 16 лип. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a83

240. Справа «Харченко проти України» (заява № 40107/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662

241. Старенький О. С. Участь сторін кримінального провадження у процесі доказування: проблемні питання нормативної регламентації. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. № 3. С. 305–316.

242. Старенький О. С. Доказування в кримінальному провадженні: до визначення поняття. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1 (52). С. 146–154.

243. Старенький О. С. Щодо визначення поняття та видів суб'єктів доказування в кримінальному провадженні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 2 (101). С. 126–129.

244. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії використання захисником засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 185–193.

245. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

246. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 295 с.

247. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика. Київ : Алерта, 2016. 336 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminal-ni-procesualni-garantiyi-zakhisnika-yak-subiekta-dokazuvannya-u-dosudovomu-rozsliduvan-ni-teoriya-ta-praktika.pdf>

248. Старенький О. С. Щодо визначення поняття та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 62–72.

249. Удалова Л. Д., Савицька С. Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката : монографія. Київ : КНТ, 2014. 170 с.

250. Ухвала Запорізького районного суду Запорізької області від 12 лют. 2020 р. Справа № 204/82/18. Провадження № 11-кп/807/536/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87731844>

251. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2021. 480 с.

252. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 2001. Вип. 3. С. 199–209.

253. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія. Київ : Прецедент, 2011. 303 с.

254. Kaplina O. V. Prisoner of War: Special Status in the Criminal Proceedings of Ukraine and the Right to Exchange. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. Issue 4. P. 8–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000438>

255. Kaplina O., Kravtsov S., Leyba O. Military Justice in Ukraine: Renaissance During Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. Issue 3. P. 120–136. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000323>

256. Kaplina O., Krytska I., Tumanyants A. Standards for Ensuring the Legality of Covert Activities in Criminal Proceedings Through the Prism of European Court of Human Rights. *Revista Jurídica Portucalense*. 2023. No. 34. P. 217–236. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(34\)2023.ic-11](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(34)2023.ic-11)

257. Pogoretskyi M. A., Serhieieva D., Pogoretskyi M. M., Lysachenko Y., Denysenko G. Human rights guarantees in the activities of law enforcement agencies of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. No. 64. P. 249–256. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.24>

258. Topchii V., Zadereiko S., Didkivska G., Bodunova O., Shayturo O. Combating Corruption: International Standards and National Practice. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 52. P. 278–287. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.30>

259. Serhieieva D., Iskenderov E., Sukhachova I., Pohoretskyi M., Lysachenko Y. Substantiation of the risk of absconding when applying pre-trial restriction measures related to the limitation of a constitutional person's right. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. No. 58. P. 7–17. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.1>

260. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4 November 1950. URL: <https://www.echr.coe.int>

261. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law. Report adopted at the 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). *Pravo Ukrainy*. 2011. No. 10. P. 168–184.

262. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist. Study No. 711/2013. Adopted at the 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)

263. Moldova. Criminal Procedure Code. Art. 135. Wiretapping. URL: https://www.unodc.org/cld/uploads/res/document/mda/criminal-procedure-code_html/Criminal_Procedural_Code_ENG.pdf
264. Rowe and Davis v. the United Kingdom (No. 28901/95) : Judgment of 16 February 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496>
265. Salduz v. Turkey [GC] (No. 36391/02) : Judgment of 27 November 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893>
266. Moiseyev v. Russia (No. 62936/00) : Judgment of 9 October 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88790>
267. Leas v. Estonia (No. 59577/08) : Judgment of 6 March 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109904>
268. Doorson v. the Netherlands (No. 20524/92) : Judgment of 26 March 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972>
269. Jasper v. the United Kingdom [GC] (No. 27052/95) : Judgment of 16 February 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58494>
270. Edwards and Lewis v. the United Kingdom [GC] (Nos. 39647/98, 40461/98) : Judgment of 27 October 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67213>
271. Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom [GC] (Nos. 26766/05, 22228/06) : Judgment of 15 December 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108072>

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для опитування практичних працівників у сфері кримінального судочинства щодо участі захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду

Шановний респонденте! Звертаюся до Вас із проханням взяти участь в анкетуванні, що проводиться в межах дисертаційного дослідження Байдика Олександра Анатолійовича на тему: «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду». Метою анкетування є з'ясування актуальних проблем реалізації права на захист, процесуального статусу захисника, доступу до матеріалів кримінального провадження, участі адвоката у досудовому розслідуванні та судовому розгляді кримінальних проваджень за ст. 111 КК України. Отримані результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді для наукового аналізу, формулювання практичних рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України. Будь ласка, позначте обраний Вами варіант відповіді або, за потреби, надайте власну відповідь. Дякуємо за участь в анкетуванні!

БЛОК I. Загальні відомості про респондента

1. Ваш стаж практичної роботи у сфері кримінального судочинства:

- до 1 року
- від 1 до 3 років
- від 3 до 5 років
- від 5 до 10 років
- понад 10 років

2. Чи мали Ви практичний досвід участі або роботи з кримінальними провадженнями про державну зраду?

- так, неодноразово
- так, поодинокі випадки
- безпосереднього досвіду не мав / не мала, але стикався / стикалась із суміжними категоріями справ
- ні, не мав / не мала такого досвіду

3. Якщо Ви мали досвід роботи з такими провадженнями, на якій стадії кримінального процесу?

Можна обрати декілька варіантів.

- досудове розслідування
- повідомлення про підозру
- обрання або продовження запобіжного заходу
- відкриття матеріалів за ст. 290 КПК України
- підготовче судове провадження
- судовий розгляд
- апеляційне або касаційне провадження
- інше _____

БЛОК II. Загальна оцінка права на захист у провадженнях про державну зраду

4. Чи вважаєте Ви, що кримінальні провадження про державну зраду мають особливий процесуальний режим порівняно з іншими категоріями кримінальних проваджень?

- так, безумовно
- частково так
- ні, істотної специфіки немає
- важко відповісти

5. Які фактори, на Вашу думку, найбільше ускладнюють здійснення захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду?

Можна обрати декілька варіантів.

- воєнний стан
- суспільний резонанс справи
- державна таємниця в матеріалах провадження
- застосування негласних слідчих (розшукових) дій
- провадження in absentia

- обмежений доступ захисника до матеріалів провадження
- тримання підозрюваного / обвинуваченого під вартою
- ототожнення адвоката із позицією або особою підзахисного
- тиск на адвоката або перешкоджання адвокатській діяльності
- інше _____

6. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що у провадженнях про державну зраду захисник виконує посилену гарантійну функцію щодо забезпечення прав підозрюваного або обвинуваченого?

- повністю погоджуюся
- частково погоджуюся
- не погоджуюся
- важко відповісти

7. Чи забезпечується, на Вашу думку, реальна рівність сторін обвинувачення та захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду?

- так, забезпечується
- частково забезпечується
- переважно не забезпечується
- ні, існує істотна фактична нерівність сторін
- важко відповісти

БЛОК III. Участь захисника на стадії досудового розслідування

8. З якого моменту у провадженнях про державну зраду має бути забезпечена реальна участь захисника?

- з моменту фактичного затримання особи
- з моменту повідомлення про підозру
- з моменту проведення першої процесуальної дії щодо особи
- з моменту фактичної підозри, навіть до формального повідомлення про підозру
- інше _____

9. Чи виникають на практиці проблеми із забезпеченням участі захисника під час повідомлення про підозру у провадженнях про державну зраду?

- так, часто
- так, іноді
- ні, зазвичай не виникають
- важко відповісти

10. Які проблеми найчастіше виникають під час повідомлення про підозру у провадженнях про державну зраду?

Можна обрати декілька варіантів.

- несвоєчасний допуск захисника
- формальна участь захисника
- ненадання достатнього часу для конфіденційного спілкування з клієнтом
- складність повідомлення про підозру окремим категоріям осіб
- невизначеність моменту виникнення права на захист
- проведення процесуальних дій до фактичного залучення захисника
- інше _____

11. Чи вважаєте Ви необхідним законодавче закріплення поняття або етапу «фактичної підозри» для забезпечення раннього доступу особи до захисника?

- так, це необхідно
- скоріше так
- ні, чинного регулювання достатньо
- важко відповісти

12. Чи достатніми є процесуальні можливості захисника щодо збирання доказів у провадженнях про державну зраду?

- так, достатні
- частково достатні
- ні, сторона захисту має істотно менші можливості порівняно зі стороною обвинувачення
- важко відповісти

13. Чи підтримуєте Ви ідею запровадження або розширення інституту адвокатського розслідування в Україні?

- так, це необхідно
- так, але з чіткими процесуальними межами
- ні, у цьому немає потреби
- важко відповісти

БЛОК IV. Запобіжні заходи у провадженнях про державну зраду

14. Чи вважаєте Ви, що суди достатньо індивідуалізовано оцінюють ризики при обранні або продовженні тримання під вартою у справах про державну зраду?

- так, оцінюють належно
- частково
- переважно формально
- ні, ризики часто обґрунтовуються шаблонно
- важко відповісти

15. Які порушення найчастіше трапляються під час вирішення питань про запобіжний захід у таких провадженнях?

Можна обрати декілька варіантів.

- формальне обґрунтування ризиків
- недостатнє врахування доводів захисту
- обмежений доступ захисника до матеріалів, якими обґрунтовується клопотання
- недостатній час для підготовки позиції захисту
- автоматичне продовження строків тримання під вартою
- інше _____

БЛОК V. Державна таємниця, НСРД та доступ до матеріалів провадження

16. Чи виникають у практиці проблеми з доступом захисника до матеріалів, що містять державну таємницю?

- так, часто
- так, іноді
- ні, таких проблем зазвичай немає
- важко відповісти

17. Які саме проблеми виникають у зв'язку з державною таємницею в матеріалах кримінального провадження?

Можна обрати декілька варіантів.

- тривала процедура отримання допуску до державної таємниці
- відмова або затягування у наданні доступу
- неможливість повноцінного ознайомлення з матеріалами
- обмеження копіювання або фіксації матеріалів
- нерівність доступу сторін до доказової інформації
- ризик формального здійснення захисту
- інше _____

18. Чи вважаєте Ви доцільним запровадження спрощеного або тимчасового допуску адвоката до державної таємниці для участі в конкретному кримінальному провадженні?

- так, це необхідно
- так, але лише за умови додаткових гарантій нерозголошення
- ні, чинна процедура є достатньою
- важко відповісти

19. Які проблеми, пов'язані з НСРД у провадженнях про державну зраду, є найбільш актуальними?

Можна обрати декілька варіантів.

- несвоєчасне відкриття матеріалів НСРД стороні захисту
- надання великого обсягу матеріалів без достатнього часу для ознайомлення
- неможливість перевірити законність дозволу на проведення НСРД
- відсутність ефективного механізму оскарження дозволів на НСРД

- ризик знищення матеріалів НСРД, які не використані стороною обвинувачення
- складність перевірки повноти та автентичності матеріалів НСРД
- інше _____

20. Чи підтримуєте Ви законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД, у тому числі не використані стороною обвинувачення, до набрання вироком законної сили?

- так, підтримую
- частково підтримую
- не підтримую
- важко відповісти

БЛОК VI. Спеціальне кримінальне провадження in absentia

21. Чи вважаєте Ви, що участь захисника у провадженні in absentia у справах про державну зраду часто має формальний характер?

- так, часто
- іноді
- ні, зазвичай захист є реальним та ефективним
- важко відповісти

22. Які проблеми є найбільш характерними для захисту у провадженні in absentia?

Можна обрати декілька варіантів.

- відсутність комунікації захисника з підзахисним
- призначення захисника без волевиявлення обвинуваченого
- обмежені можливості формування позиції захисту
- формальне дослідження доводів сторони захисту
- складність оскарження судових рішень
- відсутність ефективного механізму повторного розгляду справи після появи особи
- інше _____

23. Чи потрібно передбачити гарантоване право особи, засудженої in absentia, на повторний судовий розгляд після її затримання або добровільної явки?

- так, обов'язково
- так, але лише за наявності поважних причин неучасті у попередньому розгляді
- ні, достатньо апеляційного / касаційного перегляду
- важко відповісти

БЛОК VII. Судове провадження, гарантії адвокатської діяльності та пропозиції

24. Які напрями вдосконалення законодавства та практики забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду Ви вважаєте найбільш актуальними?

Можна обрати декілька варіантів.

- ранній доступ захисника до участі у провадженні
- нормативне закріплення етапу фактичної підозри
- спрощення процедури допуску адвоката до державної таємниці
- удосконалення порядку відкриття матеріалів НСРД
- заборона знищення матеріалів НСРД до набрання вироком законної сили
- удосконалення процедури in absentia
- гарантія повторного розгляду справи після появи особи, засудженої заочно
- посилення гарантій адвокатської діяльності та відповідальності за перешкоджання їй
- розроблення методичних рекомендацій для адвокатів щодо захисту у справах про державну зраду
- інше _____

Ваші додаткові пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду:

Дякуємо за Ваші відповіді!

Додаток Б

Дані
опитування та анкетування практичних працівників у сфері кримінального
судочинства щодо участі захисника у кримінальних провадженнях про
державну зраду
(у %, 2026 р.)

№ з/п	Питання	Результати
1.	Ваш стаж практичної роботи у сфері кримінального судочинства: а) до 1 року б) від 1 до 3 років в) від 3 до 5 років г) від 5 до 10 років д) понад 10 років	10,0 15,0 33,0 25,0 17,0
2.	Чи мали Ви практичний досвід участі або роботи з кримінальними провадженнями про державну зраду? а) так, неодноразово б) так, поодинокі випадки в) безпосереднього досвіду не мав / не мала, але стикався / стикалась із суміжними категоріями справ г) ні, не мав / не мала такого досвіду	15,5 28,9 35,3 20,3
3.	Якщо Ви мали досвід роботи з такими провадженнями, на якій стадії кримінального процесу? а) досудове розслідування б) повідомлення про підозру в) обрання або продовження запобіжного заходу г) відкриття матеріалів за ст. 290 КПК України ґ) підготовче судове провадження д) судовий розгляд е) апеляційне або касаційне провадження є) інше	44,8 21,6 33,4 30,7 18,2 26,5 12,1 4,6
4.	Чи вважаєте Ви, що кримінальні провадження про державну зраду мають особливий процесуальний режим порівняно з іншими категоріями кримінальних проваджень? а) так, безумовно б) частково так в) ні, істотної специфіки немає г) важко відповісти	60,7 20,3 6,3 12,7
5.	Які фактори, на Вашу думку, найбільше ускладнюють здійснення захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду?	

№ з/п	Питання	Результати
	а) воєнний стан б) суспільний резонанс справи в) державна таємниця в матеріалах провадження г) застосування негласних слідчих (розшукових) дій ґ) провадження in absentia д) обмежений доступ захисника до матеріалів провадження е) тримання підозрюваного / обвинуваченого під вартою є) ототожнення адвоката із позицією або особою підзахисного ж) тиск на адвоката або перешкоджання адвокатській діяльності з) інше	6,9 4,8 25,8 19,6 8,1 15,4 3,7 5,5 6,1 4,1
6.	Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що у провадженнях про державну зраду захисник виконує посилену гарантійну функцію щодо забезпечення прав підозрюваного або обвинуваченого? а) повністю погоджуюся б) частково погоджуюся в) не погоджуюся г) важко відповісти	15,5 63,0 12,7 8,8
7.	Чи забезпечується, на Вашу думку, реальна рівність сторін обвинувачення та захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду? а) так, забезпечується б) частково забезпечується в) переважно не забезпечується г) ні, існує істотна фактична нерівність сторін ґ) важко відповісти	18,6 32,7 20,5 19,7 8,5
8.	Чи виникають на практиці проблеми із забезпеченням участі захисника під час повідомлення про підозру у провадженнях про державну зраду? а) так, часто б) так, іноді в) ні, зазвичай не виникають г) важко відповісти	21,4 42,6 24,7 11,3
9.	Які проблеми найчастіше виникають під час повідомлення про підозру у провадженнях про державну зраду? а) несвоєчасний допуск захисника б) формальна участь захисника	22,5 14,3 18,7

№ з/п	Питання	Результати
	в) ненадання достатнього часу для конфіденційного спілкування з клієнтом г) складність повідомлення про підозру окремим категоріям осіб г) невизначеність моменту виникнення права на захист д) проведення процесуальних дій до фактичного залучення захисника е) інше	9,8 16,2 15,4 3,1
10.	Чи вважаєте Ви необхідним законодавче закріплення поняття або етапу «фактичної підозри» для забезпечення раннього доступу особи до захисника? а) так, це необхідно б) скоріше так в) ні, чинного регулювання достатньо г) важко відповісти	49,7 28,1 12,4 9,8
11.	Чи достатніми є процесуальні можливості захисника щодо збирання доказів у провадженнях про державну зраду? а) так, достатні б) частково достатні в) ні, сторона захисту має істотно менші можливості порівняно зі стороною обвинувачення г) важко відповісти	13,6 34,0 39,7 12,7
12.	Чи підтримуєте Ви ідею запровадження або розширення інституту адвокатського розслідування в Україні? а) так, це необхідно б) так, але з чіткими процесуальними межами в) ні, у цьому немає потреби г) важко відповісти	41,2 36,5 12,0 10,3
13.	Чи вважаєте Ви, що суди достатньо індивідуалізовано оцінюють ризики при обранні або продовженні тримання під вартою у справах про державну зраду? а) так, оцінюють належно б) частково в) переважно формально г) ні, ризики часто обґрунтовуються шаблонно г) важко відповісти	9,8 24,7 38,2 19,6 7,7
14.	Які порушення найчастіше трапляються під час вирішення питань про запобіжний захід у таких провадженнях? а) формальне обґрунтування ризиків	25,6

№ з/п	Питання	Результати
	б) недостатнє врахування доводів захисту в) обмежений доступ захисника до матеріалів, якими обґрунтовується клопотання г) недостатній час для підготовки позиції захисту ґ) автоматичне продовження строків тримання під вартою д) інше	21,2 19,8 14,6 15,5 3,3
15.	Чи виникають у практиці проблеми з доступом захисника до матеріалів, що містять державну таємницю? а) так, часто б) так, іноді в) ні, таких проблем зазвичай немає г) важко відповісти	23,1 19,8 34,4 22,7
16.	Які саме проблеми виникають у зв'язку з державною таємницею в матеріалах кримінального провадження? а) тривала процедура отримання допуску до державної таємниці б) відмова або затягування у наданні доступу в) неможливість повноцінного ознайомлення з матеріалами г) обмеження копіювання або фіксації матеріалів ґ) нерівність доступу сторін до доказової інформації д) ризик формального здійснення захисту е) інше	22,4 18,6 25,8 12,9 10,7 7,4 2,2
17.	Чи вважаєте Ви доцільним запровадження спрощеного або тимчасового допуску адвоката до державної таємниці для участі в конкретному кримінальному провадженні? а) так, це необхідно б) так, але лише за умови додаткових гарантій нерозголошення в) ні, чинна процедура є достатньою г) важко відповісти	20,7 47,8 17,2 14,3
18.	Які проблеми, пов'язані з НСРД у провадженнях про державну зраду, є найбільш актуальними? а) несвочасне відкриття матеріалів НСРД стороні захисту б) надання великого обсягу матеріалів без достатнього часу для ознайомлення в) неможливість перевірити законність дозволу на проведення НСРД	19,6 15,8 17,1 13,7

№ з/п	Питання	Результати
	г) відсутність ефективного механізму оскарження дозволів на НСРД г) ризик знищення матеріалів НСРД, які не використані стороною обвинувачення д) складність перевірки повноти та автентичності матеріалів НСРД е) інше	9,4 21,3 3,1
19.	Чи підтримуєте Ви законодавче закріплення обов'язку зберігати всі матеріали НСРД, у тому числі не використані стороною обвинувачення, до набрання вироком законної сили? а) так, підтримую б) частково підтримую в) не підтримую г) важко відповісти	48,5 31,2 10,0 10,3
20.	Чи вважаєте Ви, що участь захисника у провадженні in absentia у справах про державну зраду часто має формальний характер? а) так, часто б) іноді в) ні, зазвичай захист є реальним та ефективним г) важко відповісти	10,3 33,0 38,5 18,2
21.	Які проблеми є найбільш характерними для захисту у провадженні in absentia? а) відсутність комунікації захисника з підзахисним б) призначення захисника без волевиявлення обвинуваченого в) обмежені можливості формування позиції захисту г) формальне дослідження доводів сторони захисту г) складність оскарження судових рішень д) відсутність ефективного механізму повторного розгляду справи після появи особи е) інше	24,8 16,5 21,7 14,3 8,8 11,0 2,9
22.	Чи потрібно передбачити гарантоване право особи, засудженої in absentia, на повторний судовий розгляд після її затримання або добровільної явки? а) так, обов'язково б) так, але лише за наявності поважних причин неучасті у попередньому розгляді в) ні, достатньо апеляційного / касаційного перегляду г) важко відповісти	52,4 27,6 10,3 9,7

№ з/п	Питання	Результати
23.	<p>Які напрями вдосконалення законодавства та практики забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях про державну зраду Ви вважаєте найбільш актуальними?</p> <p>а) ранній доступ захисника до участі у провадженні 52,5</p> <p>б) нормативне закріплення етапу фактичної підозри 7,4</p> <p>в) розроблення методичних рекомендацій для адвокатів щодо захисту у справах про державну зраду 4,3</p> <p>г) спрощення процедури допуску адвоката до державної таємниці 20,7</p> <p>г) удосконалення порядку відкриття матеріалів НСРД 15,1</p> <p>д) заборона знищення матеріалів НСРД до набрання вироком законної сили 8,9</p> <p>е) удосконалення процедури in absentia 12,8</p> <p>є) гарантія повторного розгляду справи після появи особи, засудженої заочно 6,7</p> <p>ж) посилення гарантій адвокатської діяльності та відповідальності за перешкоджання їй 9,6</p> <p>з) інше 2,0</p>	
24.	<p>Чи вважаєте Ви нагальним удосконалення спеціальних процесуальних гарантій участі захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду?</p> <p>а) повністю підтримую таку необхідність 33,0</p> <p>б) скоріше підтримую 35,2</p> <p>в) скоріше не підтримую 18,6</p> <p>г) важко відповісти 13,2</p>	

Примітка. У колонці «Результати» зазначаються відсоткові показники відповідей респондентів за кожним варіантом відповіді.

Акти впровадження

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

**Ректору Національної академії
Служби безпеки України
Андрію ЧЕРНЯКУ**

*Щодо врахування результатів
дисертаційних досліджень*

Шановний пане Андрію!

Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики розглянуто надіслані Вами пропозиції, підготовлені докторантами, аспірантами та здобувачами наукових ступенів Національної академії Служби безпеки України під науковим керівництвом доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України М. А. Погорецького (зокрема Байдиком О. А., Денисенком Г. В., Кропивкою Р. С., Пилипенком С. М., Погорецьким М. М., Щируком М. М., Криштафовичем О. Я. та ін.).

Висловлюю вдячність за науково обгрунтовані напрацювання, які мають практичне значення для вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції та державної безпеки.

Повідомляю, що надані пропозиції щодо внесення змін будуть розглянуті для врахування у законотворчій роботі Верховної Ради України при підготовці відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», а також інших нормативно-правових актів у зазначеній сфері.

З повагою

**Заступник голови Комітету,
голова підкомітету з цивільного та
адміністративного законодавства
Комітету Верховної Ради України
з питань правової політики**

Іван КАЛАУР

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Калаур Іван Романович
Сертифікат: 3F8A9288358E00304000900509C3300BB50E000
Дійсний до: 11.02.2027 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
427д/9/9-2025/226360 від 01.10.2025
2015618

**НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
УКРАЇНИ**

**UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
BAR COUNCIL OF
UKRAINE**

04070, м. Київ, вул. Борисоглібська, буд. 3, 5-й поверх,
телеф: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, веб-сайт: www.unba.org.ua

5th floor, 3 Borysoglibska st., Kyiv, 04070, Ukraine
phone: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, web-site: www.unba.org.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Голова
Національної асоціації адвокатів
України**

**АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ОЛЕКСАНДРА БАЙДИКА НА ТЕМУ
«ЗАХИСНИК У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ»**

Комісія у складі: секретаря Ради адвокатів України Колесникова І.В., керівника Секретаріату Ради адвокатів України (Секретаріату Національної асоціації адвокатів України) Красника В.В. та Голови Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Солодка С.В. склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Олександра Байдика на тему: «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду».

Висновки та пропозиції Олександра Байдика, адвоката, аспіранта денної форми навчання, кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, що викладені у дисертаційному дослідженні на тему: «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду», мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, значущість і вже застосовуються у діяльності Комітету НААУ з питань кримінального права та процесу.

Наукові положення дисертаційного дослідження Олександра Байдика на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» сприяють розвитку сучасної доктрини кримінального права та процесу України, зокрема: уточнюють зміст і межі процесуального статусу захисника на досудовій та судовій стадіях; пропонують дієві механізми участі захисника у слідчих та негласних слідчих (розшукових) діях і доступу до матеріалів з обмеженим доступом; формулюють критерії допустимості доказів, здобутих із використанням спеціальних методів і оперативних джерел; посилюють стандарти судового

контролю та принципу «рівності сторін» із урахуванням практики ЄСПЛ; визначають баланс між інтересами національної безпеки та правом на захист, включно з гарантіями конфіденційного спілкування адвоката з клієнтом в умовах воєнного стану; містять пропозиції щодо вдосконалення КПК та відомчих інструкцій, а також практичні рекомендації для уніфікації судової практики й підготовки методичних матеріалів для слідчих, прокурорів, суддів і адвокатів.

Особливу увагу заслуговують пропозиції Олександра Байдика щодо необхідності запровадження в Україні: нормативного закріплення обов'язкової участі захисника при обранні та продовженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою із посиленням судовим контролем; розширення процесуальних можливостей захисника під час проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі доступу до їх результатів та ініціювання перевірки допустимості доказів; гарантування реального та своєчасного доступу до адвоката на етапі повідомлення про підозру з належною процесуальною фіксацією факту роз'яснення прав; а також уніфікації дій захисника в підготовчому провадженні (щодо ініціювання відкриття матеріалів, подання клопотань щодо доказів, оскарження заходів забезпечення) з метою забезпечення змагальності та рівності сторін.

Секретар
Ради адвокатів України

Ігор КОЛЕСНИКОВ

Керівник Секретаріату
Національної асоціації
адвокатів України,
Ради адвокатів України

Вадим КРАСНИК

Голова
Комітету захисту прав адвокатів
та гарантій адвокатської діяльності
Національної асоціації адвокатів України

Євгеній СОЛОДКО

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
УКРАЇНИ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
BAR COUNCIL OF
UKRAINE

04070, м. Київ, вул. Борисоглібська, буд. 3, 5-й поверх,
тел: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, веб-сайт: www.unba.org.ua

5th floor, 3 Borysoglibska st., Kyiv, 04070, Ukraine
phone: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, web-site: www.unba.org.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Голова
Національної асоціації адвокатів
України**

Лілія ІЗОВІТОВА

Лілія ІЗОВІТОВА 2025 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Байдика О. А. у діяльність
Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України**

Комісія у складі: Голови Національної асоціації адвокатів України та Ради адвокатів України **Ізовітової Л.П.**; секретаря Ради адвокатів України **Колесникова І.В.**; керівника Секретаріату Національної асоціації адвокатів України та Ради адвокатів України **Красника В.В.** склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Байдика О.А. на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

За підсумками розгляду дисертації Комісія дійшла висновку: робота є комплексним, змістовним і актуальним дослідженням процесуального статусу та ролі захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду; запропоновані автором пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства і практики (ранній та ефективний доступ до адвоката, участь у слідчих і негласних слідчих (розшукових) діях, стандарти допустимості доказів,

Національна асоціація адвокатів України
№ 1895/0/2-25 від 20.11.2025

належне розкриття матеріалів та посиленій судовий контроль) є науково обґрунтованими та мають значну практичну цінність для органів досудового розслідування, прокуратури, судів і адвокатури.

Висновки та пропозиції дисертації щодо процесуального статусу захисника у провадженнях про державну зраду, гарантій раннього та ефективного доступу до адвоката, участі у слідчих і негласних слідчих (розшукових) діях, стандартів допустимості доказів і судового контролю можуть бути інтегровані у науково-методичні розробки з історії та сучасного розвитку інституту захисту, які здійснює Центр дослідження адвокатури і права, зокрема як підґрунтя для аналітичних звітів, рекомендацій політик та навчально-методичних матеріалів для адвокатів.

Сформульовані в дисертації положення та висновки є науково обґрунтованими та вже впроваджуються у науково-дослідницькій сфері, зокрема як підґрунтя для подальших наукових розробок у сфері адвокатської діяльності. У практичній діяльності Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України результати дослідження враховано.

В практичній діяльності Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України, результати наукового дослідження Байдика О.А., який є адвокатом враховані.

Висновок: результати дисертаційного дослідження Байдика О.А. є актуальними та можуть бути рекомендовані адвокатам для практичного застосування під час надання правової допомоги.

**Голова
Національної асоціації
адвокатів України,
Ради адвокатів України**

**Секретар
Ради адвокатів України**

**Керівник Секретаріату
Національної асоціації
адвокатів України,
Ради адвокатів України**

Лідія ІЗОВІТОВА

Ігор КОЛЕСНИКОВ

Вадим КРАСНИК

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
KYIV REGIONAL
BAR COUNCIL

код за ЄДРПОУ 38536488
04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 15
тел: +38 (050) 732-27-73
email: info@radako.com.ua, web-callr: www.radako.com.ua

USREOU 38536488
15 Kyrylivska Street, Kyiv, 04080 Ukraine
phone: +38 (050) 732-27-73
email: info@radako.com.ua, web-site: www.radako.com.ua

Вих. №	1386, 0, 2. 25
від	30 12 2025 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова
Ради адвокатів Київської області
Петро БОЙКО

« 30 » грудня 2025 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Байдика О. А. у діяльність Ради адвокатів Київської області

Комісія у складі: Голови Ради адвокатів Київської області **Бойка П.А.**; секретаря Ради адвокатів Київської області **Демидюк О.Б.**; склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Байдика О.А. на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

За результатами аналізу поданої дисертації Комісія встановила, що дослідження має цілісний характер, відзначається ґрунтовністю та актуальністю і присвячене всебічному розкриттю процесуального статусу й функціонального призначення захисника у кримінальних провадженнях щодо державної зради. Сформульовані автором пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, зокрема щодо забезпечення своєчасного й ефективного доступу до адвоката, участі захисника у слідчих та негласних слідчих (розшукових) діях, визначення стандартів допустимості доказів, належного розкриття матеріалів провадження та посилення судового контролю, є науково виваженими та мають істотну практичну

значущість для діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, судів і адвокатури.

Висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації та присвячені процесуальному статусу захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду, забезпеченню раннього й ефективного доступу до адвоката, участі захисника у слідчих і негласних слідчих (розшукових) діях, визначенню стандартів допустимості доказів і здійсненню судового контролю, можуть бути використані в науково-методичних напрацюваннях з питань історії та сучасного розвитку інституту захисту, що реалізуються Радою адвокатів Київської області. Зазначені положення можуть слугувати теоретичною та практичною основою для підготовки аналітичних матеріалів, рекомендацій у сфері правової політики, а також навчально-методичних матеріалів для адвокатів.

Положення та висновки дисертаційного дослідження є науково обґрунтованими й застосовуються у науково-дослідній діяльності як база для подальших досліджень у сфері адвокатської практики. У діяльності Ради адвокатів Київської області результати наукового дослідження враховані та використовуються в практичній роботі.

Загальний висновок: результати дисертаційного дослідження Байдика О.А. відзначаються актуальністю, мають практичну спрямованість і можуть бути рекомендовані адвокатам для використання під час надання правової допомоги.

Голова
Ради адвокатів
Київської області

Петро БОЙКО

Секретар
Ради адвокатів
Київської області

Ольга ДЕМИДУК

АДВОКАТСЬКЕ БЮРО «ВЛАДИСЛАВА ШИПОШІ»
 Україна, 02072, місто Київ, проспект Бажана Миколи, будинок 16, офіс 233, кабінет 7
 Код ЄДРПОУ: 45350811

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
БАЙДИКА Олександра Анатолійовича у практичну діяльність адвокатського бюро

АДВОКАТСЬКЕ БЮРО «ВЛАДИСЛАВА ШИПОШІ», код ЄДРПОУ: 45350811, в особі Керуючого бюро ШИПОШІ Владислава Миколайовича, склало цей Акт про те, що було розглянуто результати дисертаційного дослідження БАЙДИКА Олександра Анатолійовича на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

За результатами аналізу досліджень та публікацій по даній дисертації встановлено, що дослідження має цілісний характер, відзначається ґрунтовністю та актуальністю і присвячене всебічному розкриттю процесуального статусу та функціонального призначення захисника у кримінальних провадженнях в Україні щодо державної зради. У роботі комплексно досліджено особливості участі захисника на різних стадіях кримінального провадження, проблеми реалізації права на захист, допустимості доказів, а також питання судового контролю.

Сформульовані у дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, зокрема щодо забезпечення своєчасного й ефективного доступу до адвоката, участі захисника у слідчих та негласних слідчих (розшукових) діях, визначення стандартів допустимості доказів і посилення судового контролю, є науково обґрунтованими та мають практичну значущість для адвокатської діяльності.

Висновки та рекомендації, викладені у дисертації, можуть бути використані в діяльності адвокатів під час надання правничої допомоги, формування правових позицій та підготовки процесуальних документів у кримінальних провадженнях, у тому числі у справах щодо злочинів проти основ національної безпеки України. Зазначені положення враховані та використовуються у практичній роботі адвокатського бюро. У свою чергу результати дисертаційного дослідження БАЙДИКА Олександра Анатолійовича на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» є актуальними, мають наукову новизну та практичну спрямованість і можуть бути рекомендовані адвокатам для використання під час здійснення захисту у кримінальних провадженнях відповідної категорії справ.

КЕРУЮЧИЙ
АБ «ВЛАДИСЛАВА ШИПОШІ»
 21.11.2025

ВЛАДИСЛАВ ШИПОША

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
2025 року

АКТ

24.11.2025

м. Київ

№ 520-07

**Впровадження результатів дисертації
Байдика Олександра Анатолійовича
на тему «Захисник у кримінальних
провадженнях про державну зраду»
в освітній процес НАВС**

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, полковника поліції Корольчука Віктора Володимировича;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Таран Олени Вікторівни;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Антощука Андрія Володимировича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта денної форми навчання кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Байдика Олександра Анатолійовича на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду».

Проаналізовано основні результати дослідження Байдика О.А. зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

- 1) Кучер В. О., Байдик О. А. Участь захисника під час повідомлення про підозру у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 8-28. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.1-2/8-27>;
- 2) Байдик О. А. Процесуальний статус захисника у кримінальному процесі: особливості його реалізації у кримінальних провадженнях про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1-2. С. 192-207. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/192-207>;

- 3) Байдик О. А. Процесуальні дії захисника у підготовчому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1-2. С. 171-302. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/171-182>;
- 4) Байдик О. А. Участь захисника у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 223-243. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/223-243>;
- 5) Байдик О. А. Забезпечення права на захист при повідомленні про підозру у державній зраді. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 3-4. С. 207-222. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.3-4/207-222>;
- 6) Байдик О.А. Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду: проблемні питання. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 листопада 2022)* Київ: Національна академія внутрішніх справи. 2022. С. 145-148;
- 7) Байдик О. А. Повідомлення про підозру за участі захисника. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 року)*. Київ: НДІ правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України. 2023. С. 902-906.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Байдика О.А., на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду», містять науково обгрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Досудове розслідування», «Кримінальний процес», «Судові та правоохоронні органи України», «Криміналістика» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК
 Дар'я ГОРБЕНКО
 Олена ТАРАН
 Андрій АНТОЩУК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

2025 року

АКТ

24 . 11 . 2025

м. Київ

№ 521-40

**Впровадження результатів дисертації
Байдика Олександра Анатолійовича на
тему «Захисник у кримінальних
провадженнях про державну зраду»
в наукову діяльність НАВС**

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Таран Олени Вікторівни;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Антощука Андрія Володимировича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта денної форми навчання кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Байдика Олександра Анатолійовича на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на удосконалення кримінального процесу в Україні.

Проаналізовано основні результати дослідження Байдика О.А., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

- 1) Кучер В. О., Байдик О. А. Участь захисника під час повідомлення про підозру у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 8-28. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.1-2/8-27>;
- 2) Байдик О. А. Процесуальний статус захисника у кримінальному процесі: особливості його реалізації у кримінальних провадженнях про державну

зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1-2. С. 192-207. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/192-207>;

- 3) Байдик О. А. Процесуальні дії захисника у підготовчому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1-2. С. 171-302. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/171-182>;
- 4) Байдик О. А. Участь захисника у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 223-243. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/223-243>;
- 5) Байдик О. А. Забезпечення права на захист при повідомленні про підозру у державній зраді. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 3-4. С. 207-222. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.3-4/207-222>;
- 6) Байдик О.А. Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду: проблемні питання. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 листопада 2022)* Київ: Національна академія внутрішніх справи. 2022. С. 145-148;
- 7) Байдик О. А. Повідомлення про підозру за участі захисника. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 року)*. Київ: НДІ правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України. 2023. С. 902-906.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Байдика О.А., на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду», застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Олена ТАРАН
 Андрій АНТОЩУК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР